

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

“KUR’AN’DA MA’BED”

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet DEMİR

ŞANLIURFA - 2014

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

“KUR’AN’DA MA’BED”

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet DEMİR

**Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI**

ŞANLIURFA - 2014

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 115201010 numaralı Mehmet Demir'in hazırladığı "Kur'an'da Ma'bed" konulu **Yüksek Lisans** Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 26/06/ 2014 tarihinde, Perşembe günü saat 15.00'te yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

26/06/ 2014

(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof.Dr. Abdurrahman ELMALI

Üye

Prof.Dr. Hikmet AKDEMİR

Üye

Doç.Dr. Celil ABUZAR

Bu Tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitü Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

06/07/2014

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarının, çizelge, şekil ve fotoğraflarının kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalına bağlı Tefsir Bilim Dalı 115201010 no'lu **Yüksek Lisans** öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Kur'an'da Ma'bed” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

09.07.2014

Mehmet DEMİR

İLETİŞİM ADRESİ:

Güneykent Mahl. 221 no'lu cad. Kent Sitesi A-Blok No:6

Şahinbey/GAZİANTEP

Tlf. Kod. (0. 505) 3967690

e-mail : mdemir6358@gmail.com

: mdemir6358@hotmail.com

ÖNSÖZ

Her insan, doğuştan inanma duygusuna sahiptir. Bu inanma duygusu da çeşitli şekillerde ortaya çıkar. İnsanlık tarihine baktığımızda inkâr edilemeyen bir gerçeği görürüz ki o da, hiçbir insan topluluğunun dinsiz veya inançsız olarak yaşamamış olmasıdır. Her dinin veya inancın kendine mahsus ibâdet kurallarının varlığı da inkâr edilemeyen bir gerçektir. Binaenaleyh insanlar, dinleri veya inançları gereği bir takım ibâdetlerini yerine getirebilmeleri için kutsal mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu mekânlar, gerek birey gerekse toplum açısından sahip olunan inançların yaşanması ve yaşatılması hususunda insanlık tarihinde çok önemli yer tutmuştur. Hz. Âdem (a.s)'den başlamak üzere her peygamber, gönderildiği topluma, *Allah'tan başka ilah yoktur, gelin Allah Teâlâ'ya ibâdet edin, O'ndan başkasına ibâdet etmeyin* derken, bunu kutsal mekândan yoksun düşünmek ne derece doğru olabilir? İşte bu durum, insanlık tarihinde *Ma'bed* konusunu gündeme getirmiştir.

Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: ***“Onlar ki, yurtlarından haksız yere ve sadece “Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmıyla, diğer bir kısmını savmasaydı elbette manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın adının çokça anıldığı meşitler yıkılırdı. Allah kendi (dini)ne yardım edene, elbette yardım eder. Muhakkak Allah güçlüdür, azizdir.”***¹ Görüldüğü gibi bu âyet, insanlık hayatında önemli yer tutan *manastırlar, kiliseler, havralar ve meşitler*'den, yani *ma'bed*lerden söz etmektedir. Kur'an-ı Kerim, ayrıca somut olarak *Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, Mescid-i Takvâ, Mescid-i Dırrar* ve birtakım insanlar tarafından Ashâb-ı Kehf'e yapılmış olan *Ashâb-ı Kehf Mescidi*'nden de söz etmektedir. Ayrıca putperestlerin içinde ibâdet ettikleri *ma'bed*lerinden de, onların putlarından bahsederken isim vermeden söz ettiği görülmektedir.

İslâm'da *ma'bed* (*mescid - câmi*), yaşanan hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. O, sadece bir ibâdet yeri değil, aynı zamanda birtakım adlî davaların bakıldığı, savaş kararlarının alındığı, eğitim ve öğretimin vs. yapıldığı mekândır. Başka bir ifadeyle *mescid* veya *câmi* demek, hayatı bütünüyle içine alan yer demektir.

Müslümanlar, *mescid* yapımına çok önem vermişlerdir. Çünkü *mescid* inşa ve imar etmenin Allah Teâlâ katında ne kadar önemli olduğu hem âyetlerde hem de

¹ Hac: 22/40.

hadislerde açıkça ifade edilmiştir. Bundan dolayı *mescid* yaptırmak, her zaman önemli bir ibâdet olarak kabul edilmiştir.

Bütün siyer kitaplarında belirtildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye hicretinde orada yaptığı ilk iş, bir *mescid* inşa etmek olmuştur. Bu ilk *mescid*, dînî hayatın merkezi olmuştur. Böylece *mescidin* şekilden ibaret bir yapı olmadığı, bundan öte, hayat tarzını şekillendiren muharrik güç vazifesini gördüğü ve insana kendine has bir dünya anlayışını ve bakışını kazandıran bir merkez olduğu anlaşılır.

Kur'an'da ma'bed ve onun tarihî seyri nedir? *Ma'bedin* mahiyeti ve değişik fonksiyonları itibariyle insanlık hayatında ne gibi etkileri olmuştur? *Ma'bedin*, dînî hayattaki rolü ve inananların *ma'bedle* olması gereken münasebetleri nedir? İnsanların birbirlerinin *ma'bedlerine* karşı tavırları ne idi? *Ma'bedin*, insanlık tarihinde birlikte yaşama kültürüne katkısı olmuş mudur? Bu ve benzeri soruları, insanlık hayatında itikadî, fikhî, ahlâkî, psikolojik, sosyolojik, pedagojik vs. açılardan ele alınması gereken ve cevap bekleyen önemli sorular olarak görüyoruz. Bu yüksek lisans tez çalışmasında bir nebze de olsa bu sorulara cevap vermeye çalışılmıştır.

Kur'an, insanların bir arada yaşamalarını, birlik ve beraberlik içinde olmalarını, sevinç ve tasada birbirlerinin yanında yer almalarını, iyilikte birbirlerine yardım etmelerini, kötülüğü önlemelerini ve asla birbirlerine zulüm yapmamalarını istemiştir. Aslında bütün bu anlatılanlar *ma'bed* konusunda yerini bulur. İnsanlar, *ma'bedde* veya *ma'bed* hükmündeki herhangi bir yerde olduğu kadar, başka bir yerde kendilerini birbirlerine karşı samimi, yakın ve rahat hissetmezler. Bu samimiyet, yakınlık ve rahatlık duygusu, insanlar arasındaki iyi ilişkiler bağını besler ve kuvvetlendirir. Binaenaleyh bu durum, insanları birbirlerine kenetlendirir, birlik ve beraberlik içinde olmalarını sağlar. Kur'an, *ma'bed'e* toplumdaki bu işlevine binaen çok önem vermiştir.

Bu çalışmada, insanlık tarihi kadar geçmişi olan *ma'bed* konusunu kavramsal ve tarihsel çerçevede, Kur'an âyetlerini baz alarak incelemeye gayret ettim. Şunu da ifade etmeliyim ki bu çalışma, dinde ve insanın eğitiminde temel bir faktörü konu edindiğinden, çeşitli yönlerden incelenmesi gereken bir konudur.

Din, insanlık âleminde büyük bir önemi haiz olduğu gibi, dinin en önemli yaşama alanı olan *ma'bed* konusu da, insanlık hayatında büyük bir önemi haizdir. Kur'an, *ma'bed* bağlamında mü'minlerin mescidlerini, başka inançlara mensup ehl-i kitap dediğimiz Yahudi ve Hıristiyanların, ayrıca putperest ve münafıkların *ma'bed*lerini konu edinmiştir. Bu bakımdan *ma'bed* konusu Kur'an'da, mahiyeti, fonksiyonu, rolü ve başka yönleri itibariyle ele alınması gereken önemli bir konudur. Gerek Kur'an'da ve gerekse onun tefsirlerinde, *ma'bed* hakkında pek çok açıklamaya yer verilmiştir.

İslam Dini'nin birinci ve en temel kaynağı Kur'an'dır. Kur'an, İslâm inanç esaslarının temelini teşkil etmektedir ve en önemli bilgi kaynağıdır. Bu yüksek lisans tez çalışması, Kur'an zemininde yapılmış ve çalışmanın temel referansı Kur'an âyetleri olmuştur.

Bir Kur'an araştırması olan bu çalışmada *ma'bed kavramı*, Kur'an'ın çizdiği genel anlayış çerçevesinde incelendiği için, bu konuyla ilgili olarak Kur'an'ın bütünlüğünün yakalanması maksadıyla özellikle *konulu tefsîr metodu* kullanılmaya çalışılmıştır. Tez konusu içerisinde yer alan kavram ve terimlerin açıklanmasında ve kavramlarla ilgili semantik tahlillerin yapılmasında klasik Arapça sözlüklerin yanında, terminolojik Kur'an sözlüklerinden de mümkün olduğu ölçüde istifade edilmiştir. Kur'an dışındaki kaynaklar; tabii ki öncelikle önde gelen tefsir kitapları, konuya yer veren Hadis eserleri, daha sonra konuyla ilgili tez çalışmaları, konuyla ilgili yayınlanmış diğer kitaplar olmuştur. Muhtelif Kur'an meallerinden istifade edilmiştir. Bu tezde *Ma'bed kavramıyla* ilgisi çerçevesinde bazı tefsir, dilbilim ve dinler tarihi terimleri doğrudan kullanılmıştır. Bu çalışma, *Kur'an'da Ma'bed* ile alakalı birçok şeyi kapsamıştır.

Ma'bed konusunun, tefsirlerin hepsinde çok geniş yer bulduğunu, muhtelif şekillerde tekrarlardan kaçınılmadan ve dağınık olarak ele alındığını gördük. Kaynaklarda yer alan bu tekrarların ve birbirinden az farklı rivâyet ve nakillerin çokluğu sebebiyle, *ma'bed* konusuyla ilgili bilgileri tercih etmek kolay olmadı. Bunu, elden geldiğince az ve öz anlatmaya ve özetlemeye çalıştık. Bu konu hakkında tefsir alanında elbette muteferrik çalışmalar yapılmıştır, ama *Kur'an'da Ma'bed* başlığında kapsayıcı anlamda müstakil bir çalışmanın yapıldığına rastlamadık.

Konumuzla ilgili olduğundan dolayı Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî'nin *İ'lâmu's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid* adlı kitabını² ve Kur'an'da adı geçen ma'bedleri konu edinmiş olması sebebiyle Ali Akpınar'ın, *Kur'an Coğrafyası (Kur'an'da Yer Adları)* isimli eserini zikretmiş olalım.³ Ayrıca Ahmet Güç'ün, *Dinlerde Mabed ve İbadet* adlı çalışmasını da anmış olalım.⁴

Konu ortaya konulurken kendi yorum ve değerlendirmelerimiz de olmuştur. Konunun hazırlanmasında bütüncül bir bakış açısı yakalanmaya ve çalışma esnasında bilimsel objektiflik mümkün ölçüde korunmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın I. Bölümünde Ma'bed kavramı ve Kur'an'da ma'bedle ilgili lafızlar, II. Bölümünde Kur'an'da bahsi geçen ma'bedler ve III. Bölümünde ise, Kur'an'da, ma'bedin değer ve fonksiyonları ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamda, yoğun meşguliyetlerine rağmen bana zaman ayırıp, araştırma imkânını sağlayan, konuyla ilgili düşüncelerinden büyük ölçüde yararlandığım ve yanlışlarımı düzelterip noksanlıklarımı gidermede önemli paya sahip danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI, değerli fikirlerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Ali AKPINAR, ayrıca kendilerinden faydalandığım değerli hocalarım Prof. Dr. Musa Kâzım YILMAZ, Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR, Doç. Dr. Kadir Paksoy, Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi ŞAHİNALP ve yakın alakalarından dolayı Yard. Doç. Dr. Recep TUZCU beylere minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Haziran, 2014

Mehmet DEMİR

² Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (745-794 h.), *İ'lâmu's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid*, 5. Baskı, Kahire, Vizâretu'l-Evkâf, 1999.

³ Ali Akpınar, *Kur'an Coğrafyası*, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, 2002.

⁴ Ahmet Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, İstanbul, Ensâr Neşriyât, 2005.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
ÖZET.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ABSTRACT.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

MA'BED KAVRAMI VE KUR'AN'DA MA'BEDLE İLGİLİ LAFIZLAR

1.1. Ma'bed Kavramı.....	9
1.1.1. Ma'bed'in Lügat Anlamı.....	9
1.1.2. Ma'bed'in İstılah Anlamı.....	9
1.2. Kur'an'da Ma'bed İle İlgili Lafızlar.....	12
1.2.1. Mesâcid.....	12
1.2.2. Savâmi'.....	16
1.2.3. Biya'.....	17
1.2.4. Salavât.....	17
1.2.5. Musallâ.....	18
1.2.6. Mihrâb.....	19
1.2.7. Beyt.....	20
1.2.8. Kible.....	23

2. BÖLÜM

KUR'AN'DA BAHSİ GEÇEN DİNÎ ALANLAR VE MA'BEDLER

2.1. Kur'an'da İbâdet Yeri İle İlgili Bazı Özel Alanlar.....	26
2.1.1. Mekke Ve Civarı.....	29
2.1.2. Arz-ı Mukaddes.....	34

2.1.3. Mukaddes Tuvâ Vâdisi.....	36
2.2. Mescid-i Harâm.....	38
2.2.1. Kâbe.....	41
2.2.2. Makâm-ı İbrahim.....	47
2.2.3. Safâ İle Merve Tepeleri Ve Bu Tepelerin Arası	49
2.2.4. Zemzem Kuyusu Ve Suyu	50
2.3. Arafât.....	51
2.4. Mescid-i Takvâ	53
2.5. Mescid-i Dırar	57
2.6. Mescid-i Aksâ	59
2.6.1. Hz. Davud'un Mihrâbı.....	67
2.6.2. Hz. Zekerıyyâ Ve Hz. Meryem'in Mihrâbı	68
2.7. Ashâb-ı Kehf'in Yanıbaşlarında Yapılan Mescid	69
2.8. Kur'an'da Putperestler Ve Ma'bedleri.....	70
2.8.1. Hz. Nûh Döneminde Putperestler Ve Ma'bed	70
2.8.2. Hz. İbrâhim Döneminde Putperestler Ve Ma'bed.....	72
2.9. Sebe'liler Ve Ma'bed	74
2.10. Hz. Peygamber Döneminde Putperestler Ve Ma'bed	75

3. BÖLÜM

MA'BED'İN DEĞER VE FONKSİYONLARI

3.1. Kur'an'da İtikadî Açından Ma'bed.....	79
3.1.1. Mescidleri İmar Etmek	80
3.1.2. Mescidleri Tahrip Etmek	84
3.1.3. Ma'bedlerin Gerekliği Ve Korunması.....	88
3.1.4. Mescid-i Takvâ ile Mescid-i Dırar'ın Karşılaştırılması.....	90
3.1.5. Putperestlerde Ma'bed'in Yeri.....	91

3.1.5.1. İslam Öncesi Putperestlerin Hayatında Ma'bed	91
3.1.5.2. Mekkeli Müşriklerin Hayatında Ma'bed.....	92
3.2. Kur'an'da Fıkhî Açıldan Mescidler	93
3.2.1. Mescidlerle İlgili Hükümler.....	93
3.2.1.1. Mescidler, Allah'a Mahsustur	93
3.2.1.2. Mescidlerin İnşası Ve Tezyini.....	98
3.2.1.3. Mescid Âdâbı.....	101
3.2.1.4. Mescidlerin Fazîleti	103
3.2.2. Zimmet Ehlinin İslâm Ülkesindeki Ma'bedleri	106
3.3. Eğitim Açısından Ma'bed.....	108
3.3.1. Hz. Davud Döneminde Ma'bed'in Fonksiyonu	108
3.3.2. Hz. Zekeriyâ Ve Hz. Meryem'in Hayatında Ma'bed	109
3.3.3. Mescidlerin İnsanlık Hayatındaki Eğitim Fonksiyonu	110
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	117

KISALTMALAR

- (a.s) : Aleyhisselâm/Allah'ın selâmı üzerine olsun
- Bkz. : Bakınız
- b. : Bin/oğlu
- Çev: : Çeviren
- DİA : Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- (Fr.) : Fransızca
- Hız. : Hazret
- (İng.) : İngilizce
- (r.a) : Radıyallahü Anh/Allah ondan razı olsun
- (r.h) : Rahmetullahi Aleyh/Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun
- S. : Sayı
- s. : Sayfa
- (s.a.v) : Sallallahü Aleyhi Ve Sellem/Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun
- ŞİA : Şâmil İslâm Ansiklopedisi
- Ter. : Tercüme
- v. : Vefâtı
- vd. : Ve diğerleri / ve devamı
- vb. : Ve benzerleri
- vs. : Ve saire

ÖZET

KUR'AN'DA MA'BED

Bu çalışmanın konusu, ma'bed kavramını Kur'an'da geçtiği şekliyle ele almaktır. Hedef, Kur'an'da yer alan ma'bedleri tespit etmek ve ma'bedin mahiyetini, keyfiyetini, değeri ve fonksiyonlarını araştırmaktır. Bu bağlamda, konulu tefsir metodu kullanılmıştır.

Çalışma, ma'bedin, insanların atası Hz. Âdem (a.s) ile insanlık hayatına girdiğini ve bütün dinlerin bunu kullandığını göstermiştir. Ayrıca, bu tez ile ma'bedin bir amaç değil ma'bûda yaklaşmak için bir araç olduğu ve insanların hayatının şekillenmesinde önemli rol oynadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ma'bed, Kâbe, Mescid, Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, Arz-ı Mukaddes.

ABSTRACT

PLACE OF WORSHIPS IN THE QURAN

This study examines place of worships in the Quran concentrating on their types and functions. For this reason, various Quranic exegesis were studied.

The result of this study has shown that place of worships emerged from the time of the first human being, Adam and has been used by the different religions. It has been underlined that they were the tools to reach God and played an important role in shaping the life of the people.

Key Words: Place of Worship, the Kaaba, mosque, Masjid al-Haram (the Sacred Mosque), Masjid al-Aqsa (Al-Aqsa Mosque), Holy Land.

GİRİŞ

Allah Teâlâ, zaman ve mekândan münezzehtir. O'nun (hâşâ) zamana ve mekâna ihtiyacı yoktur. Zira zamanı da mekânı da yaratan O'dur. O bizi, zaman ve mekân içinde yaratmıştır. O'nun hoşnut olduğu belli zaman ve mekânlar vardır. Bu belli zaman ve mekânları da bizim için mukaddes kılmıştır. Mesela mukaddes zaman konusunda Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: **“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır.”**⁵ **“Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadir gecesini, bin aydan hayırlıdır. O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrail), her iş için iner dururlar. O gece, esenlik doludur. Tâ fecrin doğuşuna kadar.”**⁶ Mukaddes mekân konusunda ise Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: **“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.”**⁷ **“Allah, Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu (sizin de anlayıp) bilmeniz içindir.”**⁸ Bu ve benzeri âyetler, Allah Teâlâ indinde mukaddes zaman ve mukaddes mekân mefhûmlarının var olduğunu açıkça göstermektedir.

Mukaddes mekân bağlamında Kur'an'da, *ma'bed* konusunun ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Allah Teâlâ, kullarının Kendisine *ibâdet* etmelerini istemiştir. Kur'an'da, bu konuda şöyle buyurulmuştur: **“Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım.”**⁹ **“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibâdet (kulluk) ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah'ın**

⁵ Bakara: 2/185.

⁶ Kadr: 97/1-5.

⁷ İsrâ': 17/1.

⁸ Mâide: 5/97.

⁹ Zariyât: 51/56.

azabından kendinizi kurtarmış) olursunuz.”¹⁰ “Allah’a ibâdet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez.”¹¹

Mukaddes mekân bağlamında *ma’bed* kavramı, insanlık tarihi kadar eskidir. *İnsan* ve *ma’bed*, birbirinden ayrılmayan ve birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları gibidir. Yeryüzünde *ma’bedsiz* insan olamayacağı gibi *insansız ma’bed* de olamaz. Hz. Âdem (a.s) ile başlayan insanlık hayatının, bütün dînî kaynaklarda ve hatta dînî olmayan kaynaklarda bile *ma’bedsiz* geçen herhangi bir dönemine rastlanılmamıştır. İnsanlar, kendilerinin aciz olduklarını idrak edecekleri kabiliyette yaratılmışlardır. Onun için herkes biliyor ki hiç kimse hayatı tek başına yaşayamaz. Her insan, hatta yaratılmış her varlık, başkalarına muhtaçtır. Özellikle her şeyi yaratan, her şeyin Kendisine muhtaç ve Kendisiyle kaim olduğu Allah Teâlâ’ya duyulan ihtiyaç, inkâr edilemeyen bir gerçektir. İnsanların, tarih boyunca çeşitli şekillerde farklı mekânlarda tapındıkları görülmektedir. İşte bu durum, onların bir *ma’bede* ihtiyaç duyacakları şekilde yaratılmış olduklarını göstermektedir.

“*Ma’bedler*, ilk dönemlerdeki açık alanlardan basit ve küçük yapılara, zamanla büyük ve geniş binalara kadar gelen bir gelişme ve değişiklik arz etmiştir. *Ma’bed* anlayışının temelinde kutsal mekân telakkisi vardır. Ulûhiyyetin tecelli ettiği yer, ağaç veya taşlarla kutsal kişilere ait nesnelere bulunduğu kabirler ve mağaralar kutsal kabul ediliyordu. Buralarda kurban takdimi ve çeşitli tapınma eylemleri yapılıyordu. Göçebelerin sabit *ma’bed* yerine kutsal saydıkları mekânları ve yolculukları boyunca yanlarında taşıdıkları çadırları vardı. İlk dönemlerde tanrı veya tanrılar için bir yapı bina edilmeden önce sadece belli tanrının tasviri ve bir sunağın bulunduğu açık alan kutsal kabul edilip *ma’bed* olarak kullanılıyordu. Müstakil *ma’bedlerin* bilinmediği yerlerde şahıslara veya yerleşim merkezine ait evler de *ma’bed* hizmeti görüyordu. Ancak gelişmiş kültür ve medeniyetlerin dînî hayatında ve mimarî anlayışında *ma’bed* daha da önemli bir yer işgal etmektedir.”¹²

¹⁰ Bakara: 2/21.

¹¹ Nisâ’: 4/36.

¹² Ahmet Güç, “Ma’bed” maddesi, *DİA*, Ankara, 2003, Cilt 27, s. 276.

“Herhangi bir alana veya yapıya kutsallık atfedilerek diğer mekânlardan ayrı tutulması geleneği, farklı şekillerde de olsa, hemen hemen bütün dinlerde mevcuttur. İptidaî kültürlerde, ölmüş ataların, kabile fertlerine görüldüğü yer olduğu için kutsal sayılan alanlar vardır. Yahudilik’te, Yehova’nın insanlara tecelli ettiği yer kutsal sayılır. Aynı şekilde Grekçe’de kutsal alan kavramını ifade eden *naos* ile Latince’de benzeri bir fonksiyona sahip *domus dei* ibareleri *Tanrı’nın görüldüğü yer* anlamına gelir. Sumerler’de de tapınaklar, tanrının insanlara tecelli ettiği mekânlar olduğu için diğer bölgelerden farklı ve kutsaldır. Aynı şekilde Babilonya ve Asur coğrafyasında *zikkurat* adını alan piramitler, içerisinde tanrıların ikamet ettiğine inanıldığı için kutsal mekânlardır. Ortadoğu’da da harem anlayışının en belirgin olduğu din, Yahudilik’tir. Belli bir mekânın harem olduğunu belirtmek üzere İbranice’de yaygın olarak *makdis* ve *makom kodeş* tabirleri kullanılır. *Mişna*’ya yansıdığı şekliyle yahudi düşüncesi, İsrail’in her yerini *makdis* kabul etmekle birlikte bu yerler arasında da bir derecelenme söz konusudur. Buna göre İsrail yeryüzünün, Kudüs İsrail’in, tapınak Kudüs’ün, sunak ise tapınağın en kutsal alanıdır.”¹³

“Yahudilikte *sinagogun* veya *havranın* ayrı bir yeri vardır. Yahudi cemaatinin öncelikle topluca ibâdet etmek, halkı eğitmek veya kültürel kimliklerini korumak amacıyla toplandıkları yere *sinagog* denir. Yahudi dînî literatüründe *duâ ve ibâdet evi* anlamını da ifade eden *sinagog* lafzı, *toplanmak* anlamına gelen Grekçe *sunagoge* lafzından gelir.”¹⁴ “Kurum olarak sinagogun kökeni ve ilk defa ne zaman ortaya çıktığı tam belli değildir. Bir geleneğe göre milattan önce VI. Yüzyılda Babil sürgünü döneminde ortaya çıkmıştır. Bazılarına göre ise *sinagog* daha önceleri de vardı; ancak ibâdet yeri olarak lafız, yerini Allah Teâlâ’nın belirlediği ve O’nun emriyle ilk defa Kral Süleyman tarafından yaptırılan, bundan dolayı *Süleyman Ma’bedi* diye de bilinen Kudüs’teki ma’bedin milattan sonra 70 yılında Romalılar tarafından yıkılmasının ardından yaygınlık kazanmıştır. Bundan önce dînî hayatın merkezini Kudüs’teki *ma’bed* oluşturuyordu ve Yahudilik’te ibâdet, *ma’bed* merkezliydi. *Ma’bed* yıkılınca işlevi geçici olarak *sinagoglara* aktarılmış, sadece ma’bedde yapılması gereken kurban gibi bazı ibâdetler askıya alınmıştır. Mesih gelip *ma’bedi* yeniden inşa edinceye kadar *sinagoglar* ma’bedin simgesel işlevini

¹³ Salim Öğüt, “Harem” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt 16, s. 127.

¹⁴ *Güç*, s. 139.

sürdürecektir. *Sinagoglar* ayrıca, ilk Hıristiyan cemaati tarafından I. Yüzyılın sonuna kadar ibâdet mekânı şeklinde kullanılmıştır. Kalıntıları halen mevcut olan en eski *sinagog*, milattan sonra III-IV. Yüzyıllarda Kafernaum'da (Galile, İsrail) inşa edildiği kabul edilen büyük sinagogdur. Yapısı ve işlevi bakımından günümüz sinagogları toplu ibâdetin yapıldığı, cemaat işlerinin görüldüğü ve din öğreniminin yürütüldüğü merkezler konumundadır. Günlük ibâdetler, ma'bedi temsil ettiğine inanılan ve yine *sinagog* denilen ibâdet yerlerinde veya ibâdet etmeye uygun herhangi bir yerde yapılır.”¹⁵

“*Sinagog*, İslam'daki *câmi* karşılığında topluca ibâdet edilen yerdir. Toplu ibâdet, buluş çağına ulaşmış (on üç yaş) en az on erkekle yapılabilir. İbâdeti haham veya cemaatten biri yönetir. Sinagogların belli bir mimarî stili yoktur. Bölgeye göre yapı şekli değişiklik gösterir. Ancak bütün sinagoglarda mutlaka üç şey bulunur. Bunlar, *Aron-Hakodeş* (kutsal dolap), *Ner-Hatamid* (devamlı yanan ışık) ve *Teva*'dır. *Aron-Hakodeş*, içinde el yazması Tevrat tomarlarının bulunduğu bir dolaptır. Bir bakıma sinagoptaki *mihrâbı* oluşturur. *Ner-Hatamid*, Aron-Hakodeş'in üst tarafında bulunan ve devamlı yanan bir ışıktır. *Teva* ise Aron-Hakodeş'in tam önünde yer alan bir kürsüdür. İbâdet esnasında Aron-Hakodeş'ten çıkarılan Tevrat tomarı bu kürsüde okunur. Sinagogun, câmilerde olduğu gibi bir kutsallığı vardır. Sinagoglarda resim ve heykel bulunmaz. Çünkü bunların bulunduğu yerde ibâdet yasaktır. Sinagoga edebe uygun kıyafetle ve başörtülü olarak girilir. Başını açık olarak girmek, Tanrı'ya saygısızlık kabul edilir. Bunun için Yahudi erkekleri *kipa* denilen takke benzeri bir şey giyerler. Kadınlar da başlarını örterler. *Ortodoks Yahudilikte*, sinagopta kadınlarla erkekler ayrı oturur. Kadınlar için genelde arka tarafta, câmilerdeki mahfile benzer ayrı bir bölüm vardır. Sinagoptaki ibâdete kadınlar aktif olarak katılmazlar. Sadece seyirci olabilirler. Diğer Yahudi mezheplerinde kadınlar erkeklerle birlikte ibâdete katılabilirler. Hatta Reformist Yahudilerde kadınlar haham olup sinagoptaki ibâdeti bile yönetebilirler.”¹⁶

¹⁵ Baki Adam, “Sinagog” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2009, Cilt 37, s. 222-223.

¹⁶ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 4. Baskı, Ankara, Ocak Yayınları, 2002, s. 253-254; Heyet, Editör: Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 1. Baskı, Ankara, DİB Yayınları, 2007, s. 237-238.

“Yahûdilerin ibâdet etmek için toplandıkları yeri ifade etmek üzere kullanılan diğ er bir lafız da *havra* lafzıdır. Bu lafız, İbranice *hebhrach*’tan gelir.”¹⁷ “Sinagog karşılığında Türkiye’de ve diğ er Balkan  lkelerinde kullanılan, kökeni İbranice *hevra* olan, bazen *havura* şeklinde de telaffuz edilen ve “birlik, grup, cemaat” gibi anlamlara gelen *havra* lafzı, özel dînî manada ilk defa XIV. Yüzyılda İspanya’nın Sarakusta (Zaragoza) şehrindeki Yahudiler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra Hıristiyanlar, bu lafza *kargaşalı ve gürültülü yer* anlamını yükleyip belli bir düzenin olmadığı, insanların *ibâdet* sırasında serbestçe dolaşıp konuştuğ  Yahudi ibâdet yerlerini bu lafızla adlandırmışlardır. Hakaret içeren anlamı pek fazla  ne çıkmamakla birlikte lafız yeni anlamıyla *Ladino* da denilen Yahudi İspanyolca’sına girmiştir. İspanya Yahudileri (Sefaradlar) 1492 sürgünü sonrasında Balkanlar’a yerleşince lafız balkan dillerine değışime uğramadan girmiş, sinagoglara Yunanlılar *havra*, Bulgarlar *xavra*, Arnavutlar *avr *, Sırlar (*h*)*avra*, Rumenler *havra* ve Türkler *havra* demişlerdir. Lafzın Yahudi ibâdet yerlerini ifade eden manası yanında hakaret içeren anlamı da bu dillerde korunmuştur. Nitekim J.W. Redhouse’ın sözlüğünde havraya, *gürültülü toplanma yeri* anlamı verilmiştir.”¹⁸

“Hıristiyanlık dinindeki Yunanca *ekklesia* lafzından türetilmiş olan *kilise* lafzı da *toplantılan yer, toplantıya çağırma yeri* anlamına gelir. Bu lafız, zaman içinde Hıristiyanlığı benimsemiş kişilerin tapınağı karşılığında kullanılmaya başlanmıştır. Lafız, günümüzde hem bu anlamda hem de çeşitli mezheplerden Hıristiyan topluluklarını belirtmede (Katolik kilisesi, Protestan kilisesi) kullanılmaktadır. Tarihte ilk kilisenin ne zaman ve nerede kurulduğ  tam olarak bilinmemekle birlikte, ilk Hıristiyanların inançlarını açıkça söyleyemedikleri, Romalıların uyguladıkları çeşitli baskılar yüzünden bütün tapınmalarını gizlice sürdürdükleri göz önünde tutulursa, Hıristiyanlığın ilk yıllarında kilise yapılamadığı kolayca anlaşılır. Gerçekten de Hıristiyan dini, Hz. İsa (a.s)’dan sonra uzun bir süre çok yavaş gelişmiş, kesin bir kurumlaşma olanağı bulmamıştır. Bütün tapınmaların evlerde, gözden uzak yerde, hatt  ıssız yerlerdeki mağaralarda, yer altı mezarlıklarında yapıldığını bildiren yazılı belgeler günümüze kalmıştır. Bu nedenle kiliseler, açık birer kurum olarak ancak Roma imparatorlarının bu dini benimsemelerinden sonra

¹⁷ *G  *, 2005, s. 139.

¹⁸ Baki Adam, “Sinagog” maddesi, *D A*, İstanbul, 2009, Cilt 37, s. 223.

ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık dininin gelişmesinde en büyük rolü oynamış olan kiliseler, Roma imparatorluğunda ilk olarak Büyük Constanius I döneminde (306-337) açıkça yapılmaya başlanmış, sonra Hıristiyanlığın yayılma olanağı bulunduğu her yerde kiliseler yapılmıştır.

Hıristiyanlıkta, Hıristiyan dininin hangi mezhebinde olursa olsun, içinde dînî tören yapılan ve ibâdet edilen her yere *ma'bed* denir. Bunlar genellikle *kiliseler* ve *manastırlardır*. Hıristiyanlara göre küçük veya büyük, belli zamanlarda, ibâdet için yapılan, belli bir görevlinin yönetimine bırakılan her ibâdet yeri, *kilisedir*. Bunların büyüklerine *katedral* denir. Hıristiyanlarda mescid yerine kilise niteliğinde *şapeller* vardır. Bütün kiliselerde çan kuleleri bulunur. İbâdet zamanları çanlarla bildirilir. Şapellerde genellikle çan kulesi yoktur. Hıristiyan ma'bedlerinin çile yerleri, içine kapanılan hücreleri vardır. Hıristiyan ma'bedleri, bazı Hıristiyanların inancına göre Hz. İsa (a.s)'nın evi, ibâdet yeri durumundadır. Kilise ile ilgili bu inanç, Hz. İsa (a.s)'nın *Tanrı'nın oğlu* olduğu düşüncesine dayanır. Bu yüzden aşağı yukarı bütün Hıristiyan ma'bedlerinde, Hz. İsa (a.s)'nın hayatıyla ilgili tasvirler vardır. Kiliseleri, şapelleri, manastırları, tasvirlerle, oniki havari resimleriyle, İncil'de geçen birtakım olayları dile getiren *fresklerle* süslemek, Hıristiyan dini kurallarına göre gereklidir. Câmî ve mescidlerde yalnız İslâm diniyle ilgili yazılar, Kur'an'dan âyetler bulunmasına karşılık, kiliselerde hem yazı hem tasvir, yan yana ve iç içedir.”¹⁹

“*Manastırlar*, bilinen fonksiyonları dışında yetim, yaşlı, sakat ve zihinsel özürlüler, aile içi şiddete maruz kalan kadınlar gibi bakıma muhtaç veya toplumdan dışlanmış kesimlere sığınmak olmuş, görevine son verilen imparator ve patriklerin yanı sıra isyancılar için bile kaçış veya sürgün yeri vazifesi görmüştür. Manastırların çoğu, hastane ve düzenli olarak yiyecek, giyecek ve para dağıtım hizmetleri sunmuş, özellikle Batı'da eğitim, manastırların ayrılmaz bir parçası olmuş, zengin kütüphaneleriyle dönemin entelektüel ve kültürel gelişimine, sanat hayatına katkıda bulunmuştur. Nitekim teoloji, duâ literâtürü ve mistisizm konularında eser veren önemli isimlerin çoğu, keşişler arasından çıkmıştır.”²⁰

¹⁹ *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul, Medya Ofset, 1999, Cilt 2, s. 76-77.

²⁰ Salime Leyle Gürkan, “Manastır” maddesi, *DİA*, Ankara, 2003, Cilt 27, s. 560.

“Halk dilinde üç büyük din olan İslâm, Hıristiyanlık ve Mûsevîlikten başka dinlere inananların ibâdet ettikleri yerlere de ma’bed adı verilir. Çin’de, Hindistan’da yapılan büyük *buddha*’cı ibâdethanelerine ve manastırlarına da ma’bed denir. Hangi dinden olursa olsun bütün ma’bedler kutsal sayılır. Halk, yılın belirli günlerinde oralarda toplanır, dileklerde bulunur, adaklar sunar. Özellikle ayazma (kutsal su) denen şifalı suyun bulunduğu yerlerde kurulan kilise ve manastır gibi ma’bedler ziyaret yeridir.”²¹

İnsanlar için kurulan *ilk ma’bed* ve *insan* konusu, önce ma’bed mi vardı yoksa insan mı vardı? sorusunu gündeme getirmiştir. Müfessirler, bu soruya farklı cevaplar vermişlerdir. Bazı müfessirler, ilk ma’bedin melekler tarafından yapıldığını ve Hz. Âdem (a.s)’in yeryüzüne indirilmesinden önce var olduğunu söylemişlerdir. Bir kısım müfessir de, ilk ma’bedin Hz. Âdem (a.s)’in yeryüzüne indirilmesinden sonra Hz. İbrâhim (a.s) tarafından yapıldığını belirtmişlerdir. Müfessirlerin başka bir kısmı ise, ilk ma’bedin Hz. Âdem (a.s) ile birlikte onun döneminde var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kur’an’da, yeryüzünde insanlar için ilk kurulan ma’bedin Mekke’deki Kâbe olduğunun beyan edilmesi²² ve Kâbe’ye eski ev denilmesi²³ bu üçüncü görüşü desteklemektedir. Bu görüşe göre *Kâbe*, Hz. Âdem (a.s) tarafından yapılmış, zamanla yıkıldıktan sonra yerine Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. İsmail (a.s) tarafından yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca insanın *ibâdet*, *ma’bûd* ve *ma’bed* arasındaki ilişkisi açısından da bu böyle olmalıdır. Çünkü insan için *ma’bed*, onun var olmasıyla birlikte gündeme gelir. Bu görüşe şöyle itiraz edilebilir: İnsan yaratılmadan önce başka varlıklar vardı ve bu varlıklar, özellikle melekler Allah Teâlâ’ya, emri mucibince ibâdet etmek, onu tesbîh, tahmîd ve tekbîrde bulunmak için ma’bedi tesis etmiş olamazlar mı? Bu mümkündür, ancak bu durum insan için söz konusu olmadığı için insanlık açısından yok hükmündedir. Yani insan için söz konusu olan *ma’bed*, onun konumu gereğince yaşadığı ortamda ve bulunduğu âlemde olmalıdır. Kur’an’da, ilk insanın yaratılışı kıssasının ilk döneminde her ne kadar Hz. Âdem (a.s) ile melekler ve hatta iblis aynı ortamın varlıkları gibi takdim edilmiş ise

²¹ *Meydan Larousse*, “Ma’bed” maddesi, Cilt 8, s. 150.

²² Âl-i İmrân: 3/96.

²³ Hac: 22/29.

de, hakikatte her biri, bir diğferinden ayrı bir yaratılışa ve farklı bir konuma sahiptir.²⁴ Her birinin durumu ve âlemi diğferinden farklıdır. Onun için meleklerin ma'bed olarak ilk ev Kâbe'yi (veya Beyt-i Ma'mûr'u) inşa etmiş olmaları, sadece onlar için önemli olabilir. Nitekim her âlemin kendine mahsus bir *ibâdeti*, dolayısıyla bir *ma'bedi* vardır. Kur'an'da, bu konuda şöyle buyurulmuştur: ***“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halîmdir, bağışlayıcıdır.”***²⁵ ***“Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duâsını ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir.”***²⁶

²⁴ Melek nûrdan (Müslim, Zühd 60), cin ateşten (Hicr, 15/27; Sâd, 38/76; Rahmân, 55/15), insan da topraktan (Âl-i İmrân, 3/59; Kehf, 18/37; Hac, 22/5; Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; Mü'min, 40/67) yaratılmıştır.

²⁵ İsrâ': 17/44.

²⁶ Nûr: 24/41.

1. BÖLÜM

MA'BED KAVRAMI VE KUR'AN'DA MA'BEDLE İLGİLİ LAFIZLAR

1.1. Ma'bed Kavramı

1.1.1. Ma'bed'in Lügat Anlamı

Ma'bed lafzı, Arapça *abede* fiilinden türemiş, içinde ibâdet edilen yer anlamında bir ism-i mekândır. İbn Fâris'e göre *abede* (ayn, bâ, dâl) fiili, iki zıt anlamı barındıran, birisi yumuşaklık ve tezellülü, diğeri ise şiddet ve katılığı ifade eden iki sahih asıllı olan bir fiildir.²⁷ *Abede*; ibâdet etti, kulluk yaptı, taptı, anlamına gelir; mastarı ise ibâdet etmek, kulluk yapmak, tapmak anlamına gelen *ibâdeten* ve *ubûdiyyeten* şeklindedir. İbâdet, *tâat* demektir. *Taabbud* da, tenessükte bulunmak, yani ibâdet ve tâat içinde bir hayat sürmek demektir.²⁸

Kur'an'da, *abede* kökünden gelen çeşitli lafızlar birçok âyette yer alır.²⁹

1.1.2. Ma'bed'in İstilah Anlamı

“Ma'bed lafzı, ister hak ister batıl olsun, herhangi bir dine bağlı olanların belli zamanlarda toplu olarak veya tek başlarına ibâdet etmeleri için yapılmış yapıyı ifade eder. Osmanlıca ve Türkçe lügatlerde ma'bed lafzının, hangi dinde olursa olsun ibâdet yeri, ibâdete mahsus bina, câmi, mescid gibi manalara geldiği görülür. Türkçede yeni bir terim olarak kullanılan *tapınak* sözcüğü ise, Yunanca *temno* ve Latince *templum* lafızlarının karşılığıdır. Bununla genelde İslam'ın dışındaki dinlerin ibâdet yerleri kastedilir.”³⁰

“Batı dillerinde *ma'bed* lafzının karşılığı kullanılan *temple* kelimesinin kaynağını teşkil eden Latince *templum* lafzı, başlangıçta kâhinlerin, kuşların uçuşunu gözetlemek için kullandıkları dikdörtgen şeklindeki yeri belirtmekte iken zamanla belli bir iş için tahsis edilmiş özel mekân, daha sonra da “Tanrı'nın evi” manasını

²⁷ İbn Fâris (v. 395 h.), *Mü'cemu Mekayîsi'l-Lüğa*, Beyrût, Dâru'l-Fikir.

²⁸ İbnu Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “abd” maddesi, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Cilt 9, s. 10.

²⁹ Kur'an'da, “abede lafzı ve türevleri” çok olduğu için burada dercedemedik. Bu mevzû ayrı bir araştırma konusudur.

³⁰ Ahmet Güç, *Dinlerde Mabel ve İbadet*, 2. Baskı, İstanbul, Ensâr Neşriyât, 2005, s. 13.

kazanmıştır. Yunanca'daki karşılığı olan *temenos* da “Tanrı’ya ayrılan kutsal yer” demektir. *Ma’bed* için kullanılan Sumerce *E*, Akadça *bitu* lafızları *ev* anlamındadır. Diğer taraftan Sumerce’de *ma’bed* karşılığı *büyük ev* manasındaki *e-kal*’dan gelen *ekallu* ile (tanrının sarayı) *e-kur*’dan gelen *ekurru* (dağ evi) lafızları da kullanılmaktadır. Ras Şamra metinlerinde *ma’bed* için *bt* (ev) ve *ekallu*’dan gelen *hkl* lafızları yer almaktadır. İbranice’de ise *ma’bed*, *beth* (ev) veya *haikhal* (saray) lafızları ile karşılanmaktadır. *Ma’bed* lafzı, genelde bütün dinlerin *ibâdet* mahallini ifade eder. Özelde müslüman *ma’bedi* için *câmi*’ veya *mescid* lafzı kullanılır. Arapçada *heykel* lafzı da *tapınak* manasına gelir. *İbâdet*, dinin temel unsurlarından biri olduğu ve çoğu zaman bir mekânı gerektirdiği için, bütün dinlerin *ma’bedi* ifade eden kelime veya kavramlar yanında kendilerine has *ma’bed* anlayışları da vardır.”³¹

Ma’bed lafzıyla doğrudan ilişkili olması sebebiyle *İbâdet*, *Abd* ve *Ma’bûd* lafızlarını da incelemek gerekir.

İbâdet: Râğib el-İsfehânî, *ubûdiyyetin* tezellül göstermek, boyun eğmek demek olduğunu, *ibâdetin* de, tezellül göstermenin son noktası olması sebebiyle, *ubûdiyyetten* daha mübalağalı olduğunu söylemiştir.³² Râzî de, *ibâdetin*, ta’zim göstermenin zirvesini gösterdiğini belirtmiştir.³³ Elmalılı M. Hamdi Yazır ise *ibâdetin*, niyyete mütevakıf olarak yapılmasında sevap olan ve Allah Teâlâ’ya kurbiyet ifade eden tâat-ı mahsusa olduğunu ifade etmiştir.³⁴ İbadette, başkasına ta’zim manası vardır.³⁵ İbâdet edilmeyi de ancak en büyük lütuf sahibi olan Allah Teâlâ hak eder. Muhammed Hamidullah da bu konuda şunu demiştir: “İnsan, Allah Teâlâ için ifa ettiği *kulluk* vazifesinde O’nun emirlerini yerine getirmekle yetinmez, aynı zamanda rızasını kazanmak üzere O’na mümkün olan en samimi söz ve davranışlarıyla saygı, sevgi ve bağlılık gösterir. İşte Allah Teâlâ’ya yönelen bu söz

³¹ Ahmet Güç, “Ma’bed” maddesi, *DİA*, Ankara, 2003, Cilt 27, s. 276.

³² Râğib el- İsfehânî, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur’an*, “Abd” maddesi, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1986, s. 479.

³³ Râzî, Muhammed er-Râzî Fahrüddin b. Ziyâuddîn Ömer, (544-604 h.), *Tefsiru Fahri’r-Râzî (Mefâtihu’l-Ğayb)*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru’l-Fikir, 2005, Cilt 1, s. 217.

³⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, Yenda Yayınevi, 2001, Cilt 1, s. 99.

³⁵ Râzî, Cilt 1, s. 217.

ve davranışlara da *ibâdet* denilmiştir.”³⁶ İslâm’a göre insanın yaratılış gayesi, Allah Teâlâ’ya *ibâdet* etmektir. Kur’an’da şöyle buyurulmuştur: **“Ben cinleri ve insanları ancak bana *ibâdet* etsinler diye yarattım.”**³⁷

Abd: Hür olanın zıddıdır.³⁸ Kul anlamına gelir. İbn Düreyd, *Abd* lafzının, üzerinden herkesin gelip geçtiği yol manasına gelen *tarikun mu’abbedun* sözünden alındığını söylemiştir.³⁹ “*Abd* lafzı, eğer ibâdet ve tâat Allah Teâlâ’ya yapılıyorsa *hür insan*, tâat kula yapılıyorsa *köle* manasına gelir. Kur’an’da, bütün Müslümanlarca insanların en faziletlisi kabul edilen Hz. Peygamber (s.a.v) için, ayrıca diğer peygamberler, cinler, hatta melekler için *abd* lafzı kullanılmıştır.”⁴⁰ “Âbid de, ibâdet eden kul demektir. Abdin çoğulu *ibâd*, insan hizmetindeki abdin çoğulu da *abîd* şeklinde gelir.”⁴¹

Ma’bûd: Kur’an’da geçmeyen bu lafız, kendisine ibâdet edilen varlık; rabb, ilâh anlamlarına gelir. Tevhîd akidesine göre yegâne *ma’bûd* Allah Teâlâ’dır. Allah Teâlâ’nın dışında bir varlığı *ma’bûd* kabul etmek ise İslam inancına göre küfürdür. Bâtıl dinlerde ise insanların yollarını şaşırıp dalâlete sapmalarıyla ibâdet ettikleri put ve benzeri varlıklar birer *ma’bûd*dur. Zira onların insanlara fayda ve zarar verebileceklerine inanılarak onlara ibâdet edilir. *Mu’abbed* de, ibâdet ediliyormuş gibi şerefliendirilen ve yüceltilen kimse demektir.⁴²

Allah Teâlâ, bütün Peygamberlere, **“Benden başka ilâh yoktur bana *ibâdet edin*”**⁴³ diye vahyederek Kendisinin *ma’bûd* edinilmesini bildirmiştir. Hz. Yakub, oğullarına: **“Benden sonra kime *ibâdet* edecek, kimi *ma’bûd* edineceksiniz”** diye sorduğunda onlar, **“Senin, İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilâhı olan tek ilâh”**⁴⁴

³⁶ Muhammed Hamidullah, “Abd” maddesi, *DİA*, Cilt 1, s. 57.

³⁷ *Zâriyât*: 51/56.

³⁸ Cevherî, İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Mu’cemu’s-Sihâh*, “Abd” maddesi, 3. Baskı, Beyrût, Dâru’l-Ma’rife, 2008, s. 663.

³⁹ İbn Düreyd (223-321 h.), *El-İştikak*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru’l-Cil, 1991.

⁴⁰ Muhammed Hamidullah, “Abd” maddesi, *DİA*, Cilt 1, s. 57.

⁴¹ *İbnu Manzûr*, “Abd” maddesi, Cilt 9, s. 9.

⁴² *İbnu Manzûr*, “Abd” maddesi, Cilt 9, s. 11.

⁴³ *Enbiyâ*: 21/25.

⁴⁴ *Bakara*: 2/133.

cevabını vermişlerdi. Hz. İbrahim, babasına ve milletine nelere tapındıklarını sorduğunda onlardan, putları ma'bûd edindikleri cevabını almıştı. Onlara, yonttukları şeylere niçin tapındıklarını sormuştu; putlarını da, kendilerini de Allah Teâlâ'nın yarattığını ifade etmişti; görmeyen, işitmeyen bir faydası dokunmayan şeyleri ma'bûd edinmemek gerektiğini anlatmaya çalışmıştı.⁴⁵ Ayrıca o şöyle duâ etmişti: **“(Rabbim!) Beni ve oğullarımı putları ma'bûd edinmekten uzak tut.”**⁴⁶

Sonuç itibariyle kul, *abd*; kulun yaratana yönelttiği, *ibâdet*; ibâdet eden kul, *âbid*; kendisine ibâdet edilen de, *ma'bûd* demektir. İslâm dininde ibâdet yalnız Allah Teâlâ'ya yapılır.

1.2. Kur'an'da Ma'bed İle İlgili Lafızlar

Kur'an'da *Ma'bed* lafzının kullanılmadığı, fakat anlam itibariyle onun yerini tutan *mesâcid*, *savâmi'*, *biya'*, *salavât*, *musallâ*, *mihrâb* ve *beyt* lafızlarının, ayrıca onunla doğrudan bağlantılı olarak *kible* lafzının kullanıldığı görülmektedir.

İlgili lafızların açıklamasına geçmeden önce şunu belirtmede yarar vardır: Kur'an'da, diğer ümmetlerle, özellikle ehl-i kitapla kültür kaynağı ortaklığı itibariyle kullanılan ortak kelimeler vardır. Böyle ortak kelimeleri menşe' itibariyle Arthur Jeffery'nin *Foreign Vocabulary Of The Qur'an* adlı eserinde (doktora çalışmasında) yaptığı gibi, herhangi bir dile veya millete hasretmek, sadece ona aitmiş gibi değerlendirmek doğru değildir. Yazar, adı geçen kitabında 320 kadar yabancı kelimenin değişik dil ve kültürlerden Kur'an'a geçtiğini söylemektedir.⁴⁷ Burada dikkatleri çeken önemli husus, yazarın, bu çalışmasında Kur'an hakkında birtakım şüpheler oluşturma gayretinde bulunmasıdır.

1.2.1. Mesâcid

Kur'an'da, pek çok ma'bed isminin yer aldığı bir âyette şöyle buyurulmuştur: **“Onlar ki, yurtlarından haksız yere ve sadece “Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmıyla, diğer bir kısmını savmasaydı elbette manastırlar (savâmi'), kiliseler (biya'), havralar (salavât) ve içlerinde**

⁴⁵ Suarâ': 26/70-71; Sâffât: 37/95; Meryem: 19/42.

⁴⁶ İbrahim: 14/35.

⁴⁷ Arthur Jeffery, *Foreign Vocabulary Of The Qur'an*, Baroda, Oriental Institute, 1938.

*Allah'ın adının çokça anıldığı meşicidler (mesâcid) yıkılırdı. Allah kendi (dini)ne yardım edene, elbette yardım eder. Muhakkak Allah güçlüdür, azizdir.*⁴⁸

Mescid lafzı Kur'ân'da, toplam yirmi sekiz yerde geçer. Bunlardan altı yerde *mesâcid* şeklinde ve yirmi iki yerde de *mescid* şeklinde geçer.

Mesâcid lafzı, *mescid* lafzının çoğuludur. *Mescid* lafzı, *secde* kökünden bir mekân ismidir, secde edilen yer demektir. *Secde* lafzının mastarı da *sücûd*'dur. *Sücûd* lafzı ise Kur'an'da, *secde edenler* anlamında iki yerde ve *secde etmek* anlamında mastar olmak üzere dört yerde, toplam altı yerde geçer.⁴⁹ Râğıb el-İsfehânî, *sücûd* lafzının anlamının boyun eğmek olduğunu, daha sonra bu lafzın sadece Allah Teâlâ'ya boyun eğmek ve O'na ibâdet etmek için kullanıldığını söylemiştir. O, ayrıca bu lafzın, insan tarafından "isteyerek yapılan secde" ve insan, hayvan ve bitkiler tarafından "isteğe bağlı olmadan yapılan secde" şeklinde, insan, hayvan ve cansız varlıkların tümüne şâmil olduğunu da ifade etmiştir. Bu iki secde şekline birincisi için, "**Haydi Allah'a secde edip O'na kulluk edin!**"⁵⁰ âyetini, ikincisi için de, "**Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah'a secde ederler**"⁵¹ ve "**Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler, büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler**"⁵² âyetlerini delil olarak takdim etmiştir. Bununla birlikte o, mescidin, namazın ikame edildiği yer olduğunu, secdeye nispetle ona *mescid* denildiğini, "**mescidler (mesâcid) Allah'a mahsustur**"⁵³ âyetinde geçen *mescidler* (mesâcid) lafzıyla da, "**Yeryüzü bana mescid ve pak kılındı**" hadisinde olduğu gibi, yeryüzünün kastedildiğini ifade etmiştir.⁵⁴

"**Mescidler (mesâcid) Allah'a mahsustur**"⁵⁵ âyetinde geçen *mesâcid* lafzı ile mescidler kastedilmekle beraber, lafzın aynı zamanda mimli mastar ve âlet isminin

⁴⁸ Hac: 22/40.

⁴⁹ Bakara: 2/125; Hac: 22/26; Fetih: 48/29; Kaf: 50/40; Kalem: 68/42, 43.

⁵⁰ Necm: 53/62.

⁵¹ Nahl: 16/49.

⁵² Ra'd: 13/15.

⁵³ Cin: 72/18.

⁵⁴ Râğıb el-İsfehânî, "scd" maddesi, s. 328-329.

⁵⁵ Cin: 72/18.

çoğulu olması sebebiyle âyetin *secde organları (mesâcid)*, Allah'a mahsustur şeklinde de anlaşılabilirliği söylenmiştir.⁵⁶ El-Cevherî de *mesced* lafzının, secdenin izleri kendisinde görüldüğünden dolayı kişinin yüzüne (cephesine) verilen bir isim olduğunu, üzerinde secdenin yapıldığı yedi organ olan alın, iki el, iki diz ve iki ayağ'a da *mesâcid* adı verildiğini belirtmiştir.⁵⁷

Ez-Zerkeşî ise şunu ifade etmiştir: “Namaz fiillerinin en üstünü, kulu Rabbine en fazla yaklaştıran *secde* olduğu için mekân, ismini ondan, yani *secde* lafzından almış, ona *mescid* denilmiş, *merka*’ (rükû’ edilen yer) denilmemiştir. Daha sonra örf, *mescid* lafzını beş vakit namazı kılmak için ayrılan yere tahsis etmiş, içinde bayramlaşmak için toplumun çıktığı musallâ ve benzerlerine bile *mescid* hükmünü vermemiştir.”⁵⁸ Elmalılı M. H. Yazır ise bu konuda şu bilgilere yer vermiştir: “*Mesâcid* lafzı, ma’lûm olduğu üzere *mescid* lafzının cem’idir. Cim’in fethiyle *mesced* lafzının cem’i de olur. Cim’in kesriyle *mescid*, *secde* ile namaz ve ibâdet için tahsis olunmuş olan yerlerdir ki, lûgaten Müslim ve Gayr-ı Müslim her milletin ma’bedine şâmil olabilir. Örfte, ehl-i İslâmın ma’bedine mahsustur. İmtiyazına tenbih için ism-i mekânın şâz vezinlerinden olmak üzere meksûr okunarak kıyastan ayırt edilmiştir. Cim’in fethiyle *mesced* ise, *secde* manasına mimli masdar veya *secde mevzi*’i, *secde* uzvu manasına kiyasî ism-i mekân olur.”⁵⁹ Ez-Zeccac da, Hz. Peygamber (s.a.v)’in, “*Yeryüzü bana mescid ve pak kılındı*”⁶⁰ hadisini delil göstererek, ibâdet edilen her yerin *mescid* olduğunu söylemiş ve “*içlerinde Allah’ın adının anıldığı mescidlere girmeyi yasaklayan ve onları tahribe çalışandan daha zalim kim olabilir?*”⁶¹ âyetini de, “Allah Teâlâ’nın dinine muhalefet edenden daha zalim kim olabilir?” şeklinde açıklamıştır.⁶²

⁵⁶ Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah el-Ferrâ’ (v. 207 h.), *Maâni'l-Kur’an*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002, Cilt 3, s. 90.

⁵⁷ *Cevherî*, “scd” maddesi, s. 476.

⁵⁸ *Zerkeşî*, s. 28.

⁵⁹ *Elmalılı*, Cilt 8, s. 294.

⁶⁰ Buhârî, *Teyemmüm* 1, *Salât* 56, *Ğusl* 26; Müslim, *Mesâcid* 3; Nesâî, *Ğusl* 26; Dârimi, *Salât* 111.

⁶¹ Bakara: 2/114.

⁶² *İbnu Manzûr*, “scd” maddesi, Cilt 5, s. 194.

Kur'an'da geçmese de, *câmi* lafzı da, Müslümanların ma'bedlerine verilen bir isim olan *mescid* lafzıyla eş anlamlıdır. *Câmi* lafzının çoğulu *cevâmi*'dir. *Câmi*, dağınık şeyi toplamak, biriktirmek, birleştirmek anlamındaki *ceme'a* kökünden türemiş, toplayan, bir araya getiren, birleştiren demektir. Dînî terim olarak toplu ibâdet edilen yerlere *câmi* denir. Türkler Anadolu'da, ibâdethânelerin büyük yapıda olanlarına *câmi*, küçüklerine ise *mescid* adını vermişlerdir.⁶³ Batı dillerinde *câmi* lafzına bedel olarak kullanılan *mosque*, *mosquée* vb. lafızların *mescid* lafzının farklı telaffuzundan doğduğu ifade edilmiştir.⁶⁴

Yeryüzünde yapılan ilk mescid, *Mescid-i Harâm*'dir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: **“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için ilk kurulan ev (ma'bed), Mekke'deki (Kâbe)'dir.”**⁶⁵ Kâbe, *Mescid-i Harâm*'ın merkezidir. İslâm tarihinde ilk mescid, miladi 622 tarihinde Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında Medine yakınındaki Kubâ köyünde yapılan *Mescid-i Kubâ*, daha sonra Medine'de yapılan *Mescid-i Nebî*'dir.

Mescidlerde, va'z edilen *kürsü*, imam-hatibin öne geçip namaz kıldıracağı *mihrâb*, hutbenin okunduğu *minber*, ezanların okunduğu *minâre*, sonradan gelenlerin namaz kılması için son cemaat mahalli, bahçesi, bazı büyük mescidlerin çevresinde, kütüphane, hamam, aşevi, okul, mezarlık ve lojman vardır. Mescidler halı vb. ile kaplı olup içine ayakkabılar çıkartılarak girilir.

İslâm'da, yeryüzü Müslümanlara *mescid* kılınmıştır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: **“Yeryüzü bana mescid ve pak kılındı.”**⁶⁶ Hz. Peygamber (s.a.v), aynı zamanda içinde secde yapılmayacak yerleri de bildirmiş ve bu konuda şöyle buyurmuştur: **“Mezarlık ve hamam hariç yeryüzünün tamamı mesciddir!”**⁶⁷ İbn Ömer (r.a.)'den gelen bir rivâyette de şöyle denilmiştir: **“Şüphesiz ki, Resûlullah (s.a.v) Efendimiz şu yedi yerde namaz kılınmasını yasakladı: Beytullah'ın**

⁶³ Mefail Hızlı, “Mescid” maddesi, *ŞİA*, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 147.

⁶⁴ Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, “Mescid / Câmi” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1993, Cilt 7, s. 47.

⁶⁵ Âl-i İmrân: 3/96.

⁶⁶ Müslim, *Mesâcid* 3; Buhârî, *Teyemmüm* 1, *Salât* 56.

⁶⁷ İbnu Mâce, *Mesâcid* 4/1.

*damında, kabristanda, çöplükte, hayvan kesilen yerde (mezbaha), hamamda, develerin çöküp yattığı yerlerde ve yol ortasında.*⁶⁸

1.2.2. Savâmi'

Savâmi' lafzı, *savma'a* lafzının çoğuludur. *Savma'a* lafzı, *fev'ale* vezindedir. Sözlükte, üst tarafı sivri, yüksekçe yapı demektir.⁶⁹ Katâde'ye göre, bu lafızla ifade edilen mekânlar, İslâm'dan önce Hıristiyan rahiplerine ve Sabîilerin âbidlerine mahsus yerlerdi. Daha sonra ise müslümanların ezân okudukları yer, minâre için de kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁰

Bazı dinlerde zâhid din adamlarının cemaat halinde yaşadığı bina veya binalar topluluğu, *manastır* lafzıyla tanımlanmıştır. *Manastır* lafzı ise, *tek*, *yalnız* manasına gelen Grekçe *monos*'tan türetilen ve *münzevî* hayat tarzını benimseyenlerin (*monachos*) yaşadığı mekânları ifade eden *monasterio*'nun Türkçedeki şeklidir. Aynı lafız *monastery* (İng.) *monastère* (Fr.) vb. biçimlerde Batı dillerine de geçmiştir.⁷¹ Arapçada daha çok Hıristiyan manastırlarını, bazen de keşiş hücrelerini tanımlamak için *devr*, *deveran* kökünden türetilen *deyr* (üzerinde oturlan yer, ev) lafzı kullanılmaktadır.⁷² İslâmî literatürde *manastır* karşılığında *savma'a* lafzı kullanılmıştır.⁷³ Râzî de bu konuda şöyle demiştir: “*Savâmi'*, Hristiyanlar'ın ibâdet mahalleri olup bu onların sahrada, çölde tenhalarda yapmış oldukları ibâdethâneleridir.”⁷⁴

Savma'a, âyette geçen şekliyle *savâmi'* lafzıyla kastedilen, müfessirlerin ekseriyetine göre, Hıristiyanların manastırları ve Sâbienin zaviyeleridir.

⁶⁸ İbnu Mâce, *Mesâcid* 4/3.

⁶⁹ *Cevherî*, s. 600-601.

⁷⁰ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985, Cilt 12, s. 71.

⁷¹ Salime Leyla Gürkan, “Manastır” maddesi, *DİA*, Ankara, 2003, Cilt 27, s. 558.

⁷² *İbnu Manzûr*, “dvr” maddesi, Cilt 4, s. 505.

⁷³ *Güç*, s. 165-170.

⁷⁴ *Râzî*, Cilt 8, s. 37.

1.2.3. Biya'

Biya' lafzı, *bî'a* lafzının çoğuludur. Râzî'ye göre *Biya'*, Hristiyanların şehirlerde yaptıkları ma'bedleri için kullanılan bir lafızdır.⁷⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır'a göre ise, *bî'a*, Hristiyanların *ma'bedi* olan *kilise* demektir.⁷⁶ Bunun Yahudilerin kiliseleri (havraları) anlamında olduğu da söylenmiştir.⁷⁷ Fakat müfessirlerin çoğunluğuna göre, âyette geçen *biya'* lafzıyla, Hristiyanların kiliseleri kastedilmiştir.

1.2.4. Salavât

Salavât lafzının kökeni ile ilgili olarak iki görüş mevcuttur: Birinci görüşe göre, *salavât* lafzı İbranice *salûtâ* lafzından türetilmiş olup arapçalaştırılmış bir lafızdır, ikinci görüşe göre ise *salavât* lafzı, tekili olmayan bir lafızdır.

Salavât lafzı hakkında görüş bayan eden müfessirlerden Zeccâc, *salavât* lafzının İbranice'de *salûtâ* şeklinde geçtiğini söylemiştir.⁷⁸ Ebu Ubeyde de, Hristiyanların çöllerde yolculuklarında duâ ve ibâdet etmek için yaptıkları binalara *salûtâ* adının verildiğini ve Arapça'ya uydurularak *salavât* diye kullanıldığını ifade etmiştir. İbn Abbas da, *salavâtın* kiliseler demek olduğunu belirtmiştir. Ebu'l-Âliye ise, *salavâtın* sabîilerin ma'bedleri demek olduğunu söylemiştir. Kutrub da, "salavât küçük manastırlar demektir, bunun tekilinin kullanıldığı işitilmiş değildir" demiştir. İbn Zeyd ise *salavât* müslümanların kıldıkları namazlardır, şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁷⁹ İbn Zeyd'in yapmış olduğu bu açıklamanın, âyetin sibak ve siyakına göre doğru bir açıklama olmadığı anlaşılmaktadır.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre *salavât* lafzı, Yahudilerin ma'bedleri için kullanılan bir lafızdır. Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın dediği gibi *salât*, İbranice *salûtâ* muarrebidir ki, Yahudilerin namazgâhı, yani *Havra* demektir.⁸⁰

⁷⁵ Râzî, Cilt 8, s. 37.

⁷⁶ Elmalılı, Cilt 5, s. 492.

⁷⁷ İbnu Manzûr, "beye 'a" maddesi, Cilt 1, s. 676; Râzî, Cilt 8, s. 37.

⁷⁸ Râzî, Cilt 8, s. 37.

⁷⁹ Kurtubî, Cilt 12, s. 71-72.

⁸⁰ Elmalılı, Cilt 5, s. 521.

1.2.5. Musallâ

Musallâ, namaz kılınan yer demektir. Hz. Peygamber döneminde bayram ve cenaze namazı kılınan yerler için kullanılmıştır.⁸¹

Kur'an'da *musallâ* lafzı bir yerde geçer. Onun geçtiği yerde şöyle buyurulmuştur: **“Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri (bir musallâ) edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibâdete kapananlar, rükû' ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik.”**⁸²

Âyette geçen *musallâ* lafzının te'vilinde müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bazısı, duâ edilecek yer, bazısı da, Makam-ı İbrahim'de namaz kılma yeri, bazısı ise, namaz anlamını ifade eder demişlerdir. Taberî, şu rivayete istinaden ikinci görüşü tercih etmiştir: **“Hz. Ömer (r.a) Hz. Peygamber (s.a.v)'e: “Yâ Rasûlellah, Makam-ı İbrahim'de namaz kılınacak yer (musallâ) edinin misin? deyince Allah Teâlâ bu buyruğu indirdi.”**⁸³ Mücâhid ise âyette geçen *musallâ* lafzının duâ edilecek yer demek olduğunu, zira Kur'an'da bu manada **“Ey iman edenler ona duâ (salât) edin”**⁸⁴ buyurulduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî de, Allah Teâlâ'nın, âyette geçen *musallâ* lafzıyla, *kible* manasını kastedtiğini ifade etmiştir. Katâde ve Süddî ise bu lafızla, insanların orada namaz kılmaları emrolunmuştur demişlerdir. Râzî'nin beyanına göre muhakkik ulemâ, bu son görüşün, yani insanların orada namaz kılmaları emrolunmuştur görüşünün daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Râzî'ye göre *salât* lâfzı, mutlak olarak zikredildiği zaman, rükû' ve secdesiyle kılınmış olan namaz akla gelir. Bir şehrin *musallâsı*, bayram namazlarının kılındığı yerdir; Hz. Peygamber (s.a.v), Üsâme b. Zeyd (r.a)'e, **“Musallâ, senin önündedir”** buyurmuş, bu ifâdeyle kılınan namazın yerini kastetmiştir; buna, yine Hz. Peygamber (s.a.v)'in, bu âyeti okuduktan sonra, bu makamda (Makam-ı İbrahim'de) namaz kılmış olması da delâlet eder.⁸⁵

⁸¹ Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, “Mescid / Câmî” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1993, Cilt 7, s. 47.

⁸² Bakara: 2/125.

⁸³ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmîu'l-Beyân An Te'vili âyi'l-Kur'an*, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2004, Cilt 1, s. 623.

⁸⁴ Ahzâb: 33/56.

⁸⁵ Râzî, Cilt 2, s. 49.

İslâm'ın ilk asırlarında genellikle şehirlerin kenar kısımlarında toplu namazlar için musallâlar hazırlanır ve bayram, cuma namazları gibi toplu namazlar bu günkü gibi muhtelif câmilerde değil, sadece namazgâh denilen bu musallâlarda kılınır, böylece bütün şehir halkının haftada bir defa bir araya gelmesi sağlanırdı.⁸⁶ Nitekim Ebu Saîd El-Hudrî (r.a)'nin ifadesine göre: **“Rasulullah (s.a.v), Ramazan ve Kurban bayramlarında musallâya çıkar ve ilk başladığı şey namaz olurdu. Namazdan sonra ayağa kalkarak sahabeye vaaz eder, onlara gerekli tavsiyelerde bulunur, gerekli emirleri verir, gaza için göndereceği varsa onları gönderir ve daha sonra musallâdan evine geri dönerdi.”**⁸⁷ İbn Ömer (r.a)'den gelen bir rivâyette de şöyle denilmiştir: **“Rasulullah (s.a.s), bayram gününün sabahında musallâya gider ve beraberinde mızrağı da götürülürdü. Musallâya varınca mızrağı, kendisinin önünde dikilir ve ona doğru namaz kılardı. Rasulullah (s.av)'ın o zamanki musallâsı açık idi ve önünde kendisiyle kapanacağı herhangi bir şey yoktu.”**⁸⁸

Yol boylarındaki üstü açık mescidlere de Farsça'da *namazgâh* (*musallâ*) denilmiştir.⁸⁹

Kanaatımızca, Taberî ve Râzî'nin tercih ettiği gibi *musallâ*'nın, namaz kılınan yer olması daha uygundur. Çünkü lafzın kendisi de buna delâlet etmektedir.

1.2.6. Mihrâb

Mihrâb lafzı, Kur'an'da dört yerde müfred⁹⁰ ve bir yerde de çoğul⁹¹ şeklinde olmak üzere toplam beş yerde geçer. Kur'an'da geçen *mihrâb* lafzı, dilcilerin çoğuna göre *mescid* anlamındadır. Onun geçtiği âyetlerin birisinde şöyle buyurulmuştur: **“Zekeriyâ ma'bedde (mihrâbta) durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler.”**⁹² *Mihrâb* lafzının cem', yani *mehârib* şeklinde geçtiği âyette ise şöyle buyurulmuştur: **“Onlar Süleyman'a**

⁸⁶ Abdülcelil Ünalın, “Musallâ” maddesi, *ŞİA*, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 289.

⁸⁷ Buhârî, *İdeyn* 6.

⁸⁸ İbnu Mâce, *İkamet* 164.

⁸⁹ Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, “Mescid / Câmi” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1993, Cilt 7, s. 47.

⁹⁰ Sâd: 38/21; Âl-i İmrân: 3/37, 39; Meryem: 19/11.

⁹¹ Sebe': 34/13.

⁹² Âl-i İmrân: 3/39.

*mescidlerden / ma'bedlerden / kalelerden (mehârîbden), heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davud ailesi! Şükredin. Kullarımdan şükreden azdır!”*⁹³

Mihrâb lafzı sözlükte, saray, sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm; Hıristiyan azizlerinin heykel hücreleri; çardak, oda, köşk, yüksekçe yer; meclisin baş tarafı, en şerefli kısmı anlamına gelmektedir.⁹⁴ Lafzın “çatışmak ve savaşmak” anlamlarındaki *harb* kökünden türediği, bunun da işaret edilen önemli yerlere ulaşmak veya bunları korumak ve savunmak için büyük çaba gösterilmesi ve savaşılmasıyla irtibatlı olduğu ifade edilmiştir.⁹⁵ *Mihrâba* bu ismin verilmesi, “insanın şeytana ve hevâ'ya karşı *harb* ettiği yer olması; dünya meşgalelerine ve akla gelenlere karşı *harb* halinde olması sebebiyledir” de denilmiştir.⁹⁶

Tefsir kaynaklarından bu âyetlerdeki *mihrâbın* ma'bedde, yani *Beyt-i Makdis*'te husûsî bir mekânı ifade ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁷ *Mihrâb* lafzı, zamanla câmilerde imamın durduğu yer için kullanılmıştır. Sebe' sûresinin onüçüncü âyetinde geçen ve *mihrâbın* çoğulu olan *mehârîb* de, bazı müfessirler tarafından “ma'bedler (mescidler), yüksek ve ihtişamlı binalar, korunaklı yüksek mekânlar, kaleler, saraylar” gibi manalarla açıklanmıştır.⁹⁸

1.2.7. Beyt

Beyt, ev demektir. *Beyt* lafzının çoğulu, *buyût*dur. *Buyût* da, evler demektir. Kur'an'da *beyt* lafzı, onaltı defa ma'bed (Kâbe), altı defa normal ev, bir defa cennet evi ve iki defa örümcek evi anlamında olmak üzere, toplam yirmibeş defa geçer. *Buyût* lafzı da, üç defa ma'bedler (mescidler), otuziki defa normal evler, bir defa çadır evleri, bir defa da arı evleri (kovanları) anlamında olmak üzere, Kur'an'da toplam otuzyededi defa geçer.

⁹³ Sebe': 34/13.

⁹⁴ *Cevherî*, “*harb*” maddesi, s.220.

⁹⁵ *Kurtubî*, Cilt 11, s. 74-75.

⁹⁶ *İsfehânî*, “*harb*” maddesi, s. 160.

⁹⁷ *Mükatîl, İbn Ebî Hâtîm, Beğavî, Zemahşerî, Râzî, Kurtubî, Beydâvî, Neseî, İbn Cezzî, Hâzin vd.*

⁹⁸ *Semerkandî, Mâverdî, Beğavî, Zemahşerî, İbnü'l-Arabî, Râzî, Kurtubî vd.*

İbn Fâris'in, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa* adlı eserinde verdiği bilgiye göre beyt lafzı, sığınacak yer, yurt, mesken; oturulan, yaşanan mahal, mekân; cemaatin toplandığı, bir araya geldiği yer anlamına gelir. Beytin cem'i, buyût ve ebyâtır. Şiirin beytine de, mahsûs olan vezin şartı üzere lafız, harf ve manaların bir araya gelmesi sebebiyle teşbih yoluyla beyt denilir. Adamın ailesi ve yanında kaldığı kimseler için de beyt lafzı kullanılır.⁹⁹

Yukarıda geçen Akadça *bitu*, Ras Şamra metinlerinde *bt*, İbranice'de *beth* lafızları ve Arapçadaki *beyt* lafzı arasında, eğer dikkat edilirse, anlam ve telaffuz (ses sıfatı) benzerliği farkedilir. Kanaatımızca bu, kaynak ortaklığındandır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.v)'in döneminden önceki ümmetlerden de *ma'bed* edinmelerini istemiştir.

Kur'ân'da, *beyt* lafzının geçtiği âyetlerin birisinde şöyle buyurulmuştur: **“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için ilk kurulan ev (beyt), Mekke'deki (Kâbe) dir.”**¹⁰⁰ Âyetlerin başka birisinde ise, onun hakkında şöyle buyurulmuştur: **“Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber evin (beytin) temellerini yükseltiyor (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”**¹⁰¹

Beytullah, Allah'ın evi demektir. Allah'ın evinden maksat da *Kâbe*'dir. *Kâbe*'ye Beytullah denildiği gibi *Beyt-i Harâm*¹⁰² ve *Beyt-i Muharrem*¹⁰³ de denir. *Beyt-i Harâm*, mukaddes, korunulan ve sakınılan ev, Mekke'de *Kâbe*'nin bulunduğu sahadaki mescidin adıdır. Buna haram denilmesi o sahaya saygı ve tazim göstermek vacip olduğu içindir.¹⁰⁴ *Beyt-i Harâm* ifadesi Kur'an'da iki yerde geçer. Âyetlerin birisinde şöyle buyurulmuştur: **“Rab'lerinin lütuf ve rızasını arayarak *Beyt-i Harâm*'a yönelmiş kimselere tecavüz (ve saygısızlık) etmeyin.”**¹⁰⁵ Âyete dikkat edilirse, değil *Beyt-i Harâm*'a, oraya gelenlere bile tecavüz ve saygısızlık edilmemesi

⁹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Lüğa*, “beyt” maddesi, Beyrût, Dâru'l-Cil, Cilt 1, s. 324-325.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân: 3/96.

¹⁰¹ Bakara: 2/127.

¹⁰² Mâide: 5/2.

¹⁰³ İbrahim: 14/37.

¹⁰⁴ *Kurtubî*, Cilt 6, s. 324-325.

¹⁰⁵ Mâide: 5/2.

istenmiştir. Diğer âyette ise şöyle buyurulmuştur: “*Allah, Kâbe’yi, Beyt-i Harâm’ı, (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı.*”¹⁰⁶ Bu âyette, *Beyt-i Harâm* ifadesinin *Kâbe*’den bedel olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁰⁷

Kur’an’da *beyt* lafzının çoğul (*buyût*) olarak zikredildiği âyetlerden birisi şudur: “*(Bu kandil) birtakım evlerdedir (buyût) ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O’nu (öyle kimseler) tesbih eder.*”¹⁰⁸

Kurtubî, âyette bahsi geçen bu evlerin ne olduğu hakkında şu beş görüşü zikretmiştir:

1. Âyette geçen bu *evler*, İbn Abbas, Mücahid ve Hasan-ı Basrî’ye göre, Allah Teâlâ’ya ibâdet için tahsis edilmiş olan mescidlerdir. Bu mescidler de, semadaki yıldızlar nasıl yeryüzünde bulunanlara aydınlık veriyorsa, semadakilere öylece aydınlık verirler.

2. Hasan-ı Basrî’nin başka bir görüşüne göre ise bu evler, *Beyt-i Makdis*’teki evlerdir.

3. Mücahid’in başka bir görüşüne göre de bu evler, Hz. Peygamber (s.a.v)’in haneleridir.

4. İkrime’nin görüşüne göre ise bu evlerden kasıt, bütün evlerdir. Kurtubî, oysaki “*orada sabah akşam O’nu (öyle kimseler) tesbih eder*” buyruğu bunun mescidler olduğunu kuvvetlendiriyor, demiştir.

5. Bu evler, hepsi de peygamberler tarafından inşa edilmiş olan şu dört mesciddir: *Kâbe*, *Beyt-i Eriha* (*Beytü’l-Makdis*), *Medine Mescidi* (*Mescid-i Nebî*) ve *Kubâ Mescidi*’dir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Mâide: 5/97.

¹⁰⁷ Ahmed Meykırî b. Ahmed Hüseyin Şemîle el-Ehdeli, *el-Burhan fi I’râbi Âyâti’l-Kur’an*, Beyrût, el-Mektebetu’l-Asriyye, 2006, Cilt 3, s. 106.

¹⁰⁸ Nûr: 24/36.

¹⁰⁹ *Kurtubî*, Cilt 12, s. 265-266. (*Kâbe*, onu İbrahim (a.s) ve İsmail (a.s), diğeri Eriha’daki ev, yani *Beytü’l-Makdis*, bunu da Davud (a.s) ve Süleyman (a.s) bina etmişler. Diğeri ise *Mescid-i*

Kurtubî, birinci görüşün daha açık olduğunu belirtmiştir. Taberî de, âyette geçen *buyût (evler)*'tan maksadın, *mescidler* olduğunu, zira insanların sabah akşam orada Rablerini tesbih ve tenzih ettiğini, orada ezân ve Kur'an okuduğunu söylemiştir.¹¹⁰

1.2.8. Kible

Ma'bedle ilgili lafızlardan biri de kabledir. Sözlükte *kible*, karşıda olanın üzerinde bulunduğu halin ismidir. Örfte ise, namazda karşıda olan ve yönelinen yerin ismi olmuştur.¹¹¹ Cihet, yön gibi anlamları ifade eder. Dînî bir terim olarak kible, Müslümanların namazda yönelmiş oldukları yön manasına gelir.¹¹² Kibleyi Allah Teâlâ vaz'eder. Râzî'nin naklettiğine göre, kible ile ilgili olarak İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Beytullah, Mescid-i Harâm'dakilerin kiblesi, Mescid-i Harâm da, Harem bölgesinde bulunanların kiblesi, Harem bölgesi ise doğu-batı, her yerdeki müslümanların kiblesidir. Bazıları, kible, Kâbe'nin bizzat kendisidir demişlerdir. Bunun delili: ***“Hz. Peygamber (s.a.v) Kâbe'nin içine girince, onun her köşesinde duâ etti; fakat namaz kılmadı, sonra oradan çıktı. Çıktıktan sonra Kâbe'ye doğru iki rekât namaz kıldı ve “İşte kible şu (Kâbe'dir)” dedi”***¹¹³ hadisidir.¹¹⁴ Müslümanların kiblesi, Mekke'de bulunan *Kâbe*'dir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in, Medine'ye geldiğinde *Beyt-i Makdis* yönüne onaltı veya onyediy kadar namaz kıldığı, daha sonra Kâbe'ye taraf namaz kıldığı rivayet edilmiştir.¹¹⁵

Kible lafzı, Kur'an'da altı defa geçer.¹¹⁶ Kur'an'da, kible lafzının geçtiği âyetlerden birisi şudur: ***“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mu'tedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda)***

Kubâ' ile *Mescid-i Nebî'dir* ki, bunların ikisini de Hz. Peygamber (s.a.v) bina etmiş olup takvâ üzere tesis olunmuşlardır. Kurtubî, Cilt 8, s. 259-260).

¹¹⁰ Taberî, Cilt 18, s. 153-156.

¹¹¹ *İsfehâni*, “kbl” maddesi, s. 592.

¹¹² *Cevherî*, “kbl” maddesi, s. 835.

¹¹³ Buhârî, Hac 51, 52, 54, *Megâzî* 77, 48, *Salât* 30,81, 96, *Teheccüt* 25, *Cihâd* 127; Müslim, *Hac* 388-397; Ebu Dâvud, *Menâsik* 93; Nesâî, *Mesâcid* 5.

¹¹⁴ Râzî, Cilt 2, s. 111.

¹¹⁵ Nesâî, *Salât* 22, *Kible* 1.

¹¹⁶ Bakara: 2/143, 144, 145, 150; Yûnus: 10/87.

yönelmediğin kibleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenen ayırdetmemiz için (kible) yaptık. Bu, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayıf edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."¹¹⁷

Elmalılı M. H. Yazır, bu ayetle ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v) Mekke'de iken Kâbe'ye dönerek namaz kıları. Medine'ye gelip Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmaya başlayınca, bu iş Araplar'ın gücüne geldi. Bilâhare Kâbe'ye tahvil buyurulduğu zaman da Yahudilerin gücüne gitti. "Kâh buraya, kâh oraya bu ne oluyor? Bunda yakın olsa, böyle olmazdı" diye irtidad edenler bulurdu. Münafıklar, söz ettiler. Müslümanlar, "Vefat eden ihvanımızın namazları ne olacak?" diye telaş ettiler. Buna karşı ve daha doğrusu tahvilin mukaddimesinde bu ahvalın vukû' bulacağına işareten bu âyetler nâzil olmuştur."¹¹⁸

Râzî de kible hususunda şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), kiblesini Kâbe'ye çevirince, Yahudiler onun nübüvveti hususunda ileri geri konuşmuş ve şöyle demişlerdir: "Beyt-i Makdis Kâbe'den daha faziletli ve kible yapılmaya daha layıktır. Çünkü orası, Kâbe'den önce yapılmıştır, mahşerin olacağı yerdir ve bütün peygamberlerin de kiblesidir. Durum böyle olunca, kiblenin Beyt-i Makdis'den Kâbe'ye çevrilmesi bâtıldır." İşte Allah Teâlâ, Yahudilerin bu iddiasına, "**Şüphesiz insanlar için konulan ve âlemler için mübarek ve hidâyet olan ilk ev, elbette Mekke'de olandır**"¹¹⁹ diye cevap vermiş ve Kâbe'nin, Beyt-i Makdis'den daha faziletli ve şerefli olduğunu beyân etmiştir. Binaenaleyh Kâbe'yi kible edinmek daha evlâdır."¹²⁰

Kur'an'da, *kible* lafzının yer aldığı başka bir âyet de şudur: "**Biz de Musa ve kardeşine (şöyle dedik): Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi kible (namaz kılınacak yerler) yapın, namazlarınızı da dosdoğru kılın...**"¹²¹ Bu âyetten *Kible*'nin Hz. Musa döneminde var olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁷ Bakara: 2/143.

¹¹⁸ Elmalılı, Cilt 1, s. 430.

¹¹⁹ Âl-i İmrân: 3/96.

¹²⁰ Râzî, Cilt 3, s. 130.

¹²¹ Yûnus: 10/87.

Kurtubî, âyette geçen “*evlerinizi kible (namaz kılınacak yerler) yapın*” buyruğu hakkında şu bilgilere yer vermiştir: “Allah Teâlâ, Hz. Musa (a.s) ve Hz. Harun (a.s)’a, İsrailoğullarına Mısır’da bir takım evler, yani mescidler seçip edinmelerini emretmiştir. Ayrıca âyette söz konusu olan kible, denildiğine göre, *Beyt-i Makdis*’tir. *Beyt-i Makdis* bugüne kadar Yahudilerin kiblesidir. Kiblelerinin *Kâbe* olduğu da söylenmiştir. Bu konuda İbn Abbas (r.a)’tan şöyle dediği nakledilmiştir: *Kâbe*, Hz. Musa (a.s) ve beraberindekilerin *kiblesi idi*. İşte bu, namazda *kibleye* dönmenin Hz. Musa (a.s)’nın da şeriatının bir hükmü olduğunu göstermektedir. Allah Teâlâ, Fir’avun’un, kendilerini korkutması sırasında güvenlik duymaları için evlerinde gizlice namaz kılmalarını emretmiştir. Onlar, sabretmek, evlerini mescidler edinmek ve böylece de namazı kılmakla emrolunmuşlardı. Güvenlik içinde oldukları sürece ancak *ma’bed* ve *havralarında* namaz kılmaları dînî inançlarının bir gereği idi. Ancak, tehlikelerden korunmaları halinde evlerinde namaz kılmalarına izin verildi. Bizler, Allah Teâlâ’ya hamd olsun, mescidlerde de namaz kılabiliriz, evlerde de. Namaz vakti nerede girerse orada kılarız.”¹²²

Kur’an’da, ayrıca bir âyette *kible* lafzı kullanılmadan *kible* ile ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: “***Herkesin (yöneldiği) bir kiblesi (viche = bir yönü) vardır. (Ey mü’minler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir***”¹²³ Bu âyete göre herkesin yöneldiği bir kiblesi vardır. Müslümanların kiblesi Kâbe’dir.

“***Herkesin yöneldiği bir kiblesi (viche = bir yönü) vardır***” buyruğunda geçen *viche* lafzının, yüzyüze gelmek anlamına gelen muvâcehe’den geldiği, *viche*, *cihet* ve *vech*’in aynı anlama geldiği, burada maksadın *kible* olduğu belirtilmiştir. Yani onlar senin kiblene uymazlar, sen de onların kiblesine uymazsın. Haklı veya hevasına dayanarak, herkesin bir kiblesi vardır.¹²⁴

Birinci bölümde, Kur’an’da *ma’bed* kavramı ve *ma’bed* ile ilgili lafızlar üzerinde durulduktan sonra, şimdi de ikinci bölümde, Kur’an’da bahsi geçen dînî alanlar ve *ma’bedler* ele alınacaktır.

¹²² Kurtubî, Cilt 8, s. 371-372.

¹²³ Bakara: 2/148.

¹²⁴ Kurtubî, Cilt 2, s. 164.

2. BÖLÜM

KUR'AN'DA BAHSİ GEÇEN DİNÎ ALANLAR VE MA'BEDLER

2.1. Kur'an'da İbâdet Yeri İle İlgili Bazı Özel Alanlar

Kur'an'da bazı alanlar vardır ki bunlar, harem, mukaddes ve mübarek lafızlarıyla nitelendirilmiştir. Bu alanlardan olmak üzere Kur'an'ın, özellikle Mekke ve civarını harem, Arz-ı Mukaddes'i ve Mukaddes Tuvâ vadisini mukaddes lafzıyla nitelendirmiştir. Kur'an, ayrıca Mekke, Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, hattâ Mukaddes Tuvâ vadisinin bulunduğu yer için de mübarek lafzını kullanmıştır.

Harem ve muharrem lafızları sözlükte, *yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz* manasına gelen *harâm* lafzıyla eş anlamlıdır. Râğıb el-İsfehânî, *Harâm* lafzı hakkında şöyle demiştir: “*Harâm* lafzı, ya ilahî açıdan ya da beşerî yönden yasaklanan, ya zorla ya da akıl veya şeriat tarafından yahut da emrine uyulan biri tarafından yasaklanmış şey demektir. Harem lafzının bu isimle adlandırılmasının sebebi, Allah Teâlâ'nın, başka yerde harâm sayılmayan pek çok şeyi orada harâm kılmasıdır.”¹ “Harem, terim olarak Mekke ve Medine'nin, sınırları Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere *harem* adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlıların öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin harâm kılınmış olmasındandır. Bundan dolayı Mekke'ye Beled-i Harâm denildiği gibi Kâbe Beyt-i Harâm, çevresindeki mescid de Mescid-i Harâm diye anılmaktadır. Mekke Hareminin dışında kalan bölgeye ise Harem'deki yasakların buralarda kalkması sebebiyle *Hill* denilmiştir.”² Başka bir ifadeyle Mekke'nin çevresinde bir miktar alana *Mekke Haremi* veya *Harem-i Şerif*, bunun dışında kalan ve mikat denilen ihrama girme yerlerini kapsayan alana da *Hill* adı verilir. Fıkhî bir terim olarak, iki kutsal şehir *Mekke* ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in mescid ve kabrinin yer aldığı *Medine* şehirlerinin çevresinde belirli alana kadar olan yerlere de, “iki harem bölgesi” anlamında *haramân* veya *harameyn* denilmiştir. *Mescid-i Aksâ*'nın bulunduğu *Kudüs*

¹ Râğıb el-İsfehânî, “*Harem*” maddesi, s. 164-165.

² Salim Ögüt, “Harem” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt 16, s. 127.

ile bazı peygamberler ve ailelerinin kabirlerini barındıran *Halil* şehri de, manevî birer merkez kabul edilmiş ve belli bir dönemden sonra *Haremeyn* adıyla zikredilmiştir.³

Mukaddes lafzının Türkçe karşılığı da *kutsal* lafzıdır. *Takdis* lafzının Türkçedeki karşılığı ise, *kutsallaştırma* lafzıdır. Rağib el-İsfehânî, bu konuyla ilgili olarak da şöyle demiştir: “Takdis, gözle görülen necaseti gidermek anlamındaki tathirden (temizlikten) farklı olan ve şu âyette zikredilen ilahî temizliktir: **“Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”**”⁴ Kur’an’da, takdis etmeyle ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: **“Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis ediyoruz”**,⁵ yani emrine uyarak eşyayı temizliyoruz. Kimisine göre ise âyette geçen *nukaddisuke* lafzı, Seni takdis ile nitelendiriyoruz anlamındadır. Kur’an’da yine şöyle buyurulmuştur: **“De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Rûhü’l-Kuds), iman edenlere sebat vermek, Müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi”**,⁶ yani Cebrail, zira o, Allah Teâlâ’dan kuds’u; yani nefislerimizi kendileriyle temizlediği Kur’an, hikmet ve ilahi feyzi indirmektedir. Beyt-i Mukaddes, necasetten, yani şirkten temizlenen ev, Arz-ı Mukaddes, Kutsal Toprak lafzı da böyledir. Kur’an’da bu konuda da şöyle buyurulmuştur: **“Ey kavim! Allah’ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybederek dönmüş olursunuz.”**⁷ *Hazîratü’l-Kuds* lafzı ise, kimisine göre cennet, kimisine göre de şeriat anlamındadır. Bu her iki anlam da doğrudur. Zira şeriat, kuds’un, yani temizliğin elde edildiği etrafı örülmüş bir alandır.”⁸

Mübarek lafzının türediği ve onun aslı olan *el-berku* lafzı ile ilgili olarak da Rağib el-İsfehânî, şöyle demiştir: “*Berk* lafzının aslı, devenin göğsüdür. Bununla beraber başkası için de kullanılmaktadır. Suyun toplandığı yere de *birke* denir. *El-*

³ Salim Ögüt, “Harem” maddesi, *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt 16, s. 128.

⁴ Ahzâb: 33/33.

⁵ Bakara: 2/30.

⁶ Nahl: 16/102.

⁷ Mâide: 5/21.

⁸ Rağib el-İsfehânî, “*kuds*” maddesi, 598.

Barekeh (bereket) ise, ilâhî hayrın bir şeyde sabit olması demektir. Allah Teâlâ, bir âyette şöyle buyurmuştur: **“O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günahtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık.”**⁹ Bunun (yani bereketin, rahmet veya yağmurun) bereket ismiyle adlandırılmasının sebebi, suyun toplandığı yerde kalışı gibi, hayrın da durup kalmasıdır. *Mübarek* lafzı ise, içinde bu hayrın bulunduğu şeydir. Allah Teâlâ’nın, **“İşte bu (Kur’an) da, bizim indirdiğimiz mübarek (hayırlı ve faydalı) bir öğüttür”**¹⁰ buyruğu da bu anlamı ifade etmektedir. Bu âyette, Allah Teâlâ’nın Kur’an ile gönderdiği ilâhî hayırların kaynağına dikkat çekilmektedir. Rağıb devamla şöyle der: İlahî hayır, hissedilmeden geldiği ve sayılamayacak kadar çok olduğu, ayrıca herhangi bir şekilde sınırlandırılmadığı için kendisinde hissedilmeyen bir ziyadelik bulunan her şeye, o mübarektir; onda bereket vardır denmektedir. Bu artmaya şu hadiste de işaret edilmiştir: **“Bir mal, sadaka vermekle eksilmez.”**¹¹ Bu sadece görülen noksanlıkla sınırlı değildir. Ardından Rağıb şunu eklemiştir: Allah Teâlâ’nın, **“Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, mübarektir (yüceler yücesidir)”**¹² buyruğu, O’nun adı geçen burçlar ve aydınlatıcılar vasıtasıyla üzerimize yağdırdığı nimetlerine işarettir. Kur’an’da *tebârake* lafzının geçtiği her yerde adı geçen iyiliklerin sadece Allah Teâlâ tarafından bize verildiğine ve ancak O’nun tarafından verilebileceğine dikkat çekilmektedir.¹³

Kur’an’da, insanlar için yeryüzünde kurulan ilk ma’bedin Mekke’deki *mübarek* ev (Kâbe) olduğu,¹⁴ Kudüs’teki *Mescid-i Aksâ* çevresinin de *mübârek* kılındığı¹⁵ ve Mukaddes Tuvâ vadisinin de mübarek yerde bulunduğu bildirilmiştir.¹⁶

⁹ A’râf: 7/96.

¹⁰ Enbiyâ’: 21/50.

¹¹ Müslim, *el-Birr ve’s-Sıla*, 2588.

¹² Furkan: 25/61.

¹³ Râğıb el-İsfehânî, “*berk*” maddesi, s. 57-58.

¹⁴ Âl-i İmrân: 3/96.

¹⁵ İsrâ’: 17/1.

Anlaşıyor ki Kur'an'da bazı nesne¹⁷ ve zamanların¹⁸ *mübârek* kılındığı gibi bazı yerler için de *mübârek*, (ilâhî bereket, hayır ve feyze sahip) ve *mukaddes* (manevî kirlilerden arınmış, mübarek) sıfatları kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle bazı yerlerin Kur'an'da, diğerlerinden farklı olarak ilâhî feyiz ve berekete, insanların manevî açıdan temizlenme ve arınmalarına mahal kılındığını, buralara özel bir anlam ve önem atfedildiğini gösteren âyetler vardır.¹⁹

2.1.1. Mekke Ve Civarı

Kur'an'da, Mekke'nin harem bir şehir kılındığına dair şöyle buyurulmuştur: ***“Biz seninle beraber doğru yola uyarsak, yurdumuzdan atılırız, dediler. Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği Harem-i Emin'e (güvenli, dokunulmaz bir yere) yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.”***²⁰ ***“Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke'yi) Harem-i Emîn (güvenli, dokunulmaz bir yer) yaptığımızı görmediler mi? Hâlâ bâtla inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?”***²¹

Kasas: 28/57. âyetle ilgili olarak Râzî şöyle bir rivayet nakletmiştir: Haris b. Amir b. Nevfel b. Abdimenaf, Hz. Peygamber (s.a.v)'e şöyle demişti: “Söylediğin şeyin doğru olduğunu kesinkes biliyoruz. Fakat bunu kabul etmemize mani olan, yerimizden yurdumuzdan koparılmamız, sürülüp çıkarılmamız korkusudur. Yani Araplar, bizimle savaşmak için toplanır ve bizi yerimizden yurdumuzdan sürüp çıkarırlar.” Allah Teâlâ, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.v)'e karşı ileri sürdüğü uymama gerekçesini, Kasas: 28/57. âyetle reddetmiştir. ***“Harem-i Emin'e (güvenli, dokunulmaz bir yere) yerleştirmedik mi?”*** buyruğu, “size, içinde korku

¹⁶ Kasas: 28/30.

¹⁷ En'âm: 6/92; Enbiyâ': 21/50.

¹⁸ Nûr: 24/35; Duhân: 44/3.

¹⁹ Hikmet Tanyu, dinlerde kutsal mekân hakkında, *Dinler Tarihi Araştırmaları* adlı çalışmasındaki “Dinlerde Dağla İlgili İnançlar ve İlâhî Dinlerde Kutsal Dağlar” başlığı altında önemli bilgiler vermiştir.

²⁰ Kasas: 28/57.

²¹ Ankebût: 29/67.

hissetmeyeceğiniz, endişeye kapılmayacağınız, bir yurt verdik” demektir. Bu, ya Arapların Harem’e saygı duyup, orada bulunanlara kesinlikle sataşmamalarından ötürüdür. Rivayet olduğuna göre, cahiliye döneminde Araplar, Harem’in dışında, çeşitli yağma ve baskın işlerini yaparlarken, Harem’in sakinlerine asla sataşmazlardı. Yahut da Allah Teâlâ’nın, “**Kim oraya girerse, korkudan emin olur**”²² beyanından ötürüdür. “**Her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği**” buyruğuyla da Allah Teâlâ, bu diyarın, çeşitli afet, korku ve endişelerden uzak olduğunu beyan ettiği gibi, buradaki nimetlerin bol olacağından da bahsetmiştir.²³

Ankebût: 29/67. âyet hakkında Seyyid Kutub şunu söylemiştir: “Mekke’de oturanlar, hayatlarını güven içinde sürdürüyorlardı. İnsanlar, Allah’ın evinden dolayı onlara saygı gösteriyorlardı. Öte yandan çevrelerinde yaşayan kabileler birbirlerini boğazlıyor, birbirlerinden korkarak can güvenliğinden yoksun bir hayat sürdürüyorlardı. Ancak Allah Teâlâ’nın içinde yaşayanlarla birlikte güvenli yaptığı evinin bulunduğu Mekke kentinde güvenlik içinde yaşayabiliyorlardı. Buna rağmen Allah Teâlâ’nın evini putların sergilendiği bir yere dönüştürmeleri, orada Allah’tan başka herhangi bir yaratığa ibadet etmeleri tuhaftır.”²⁴

Mekke Haremi ve Harem’in hududu hakkında âlimler arasında ittifakın hâsıl olmadığı görülmektedir.²⁵ Bununla birlikte Mekke Haremi ve Harem’in hududu hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

Bir habere göre, Hz. Âdem (a.s) Cennetten yeryüzüne indirilince, şeytan’ın şerrinden korkmağa başlamış ve Allah Teâlâ’ya sığınmıştı. Bunun üzerine, Allah Teâlâ, ona, koruyucu Melekler göndermiş, bu Melekler Mekke’yi, her tarafından kuşatmışlardı. Melekler, Mekke’nin çevrelerinde nerelerde durmuşlarsa Allah Teâlâ, oraları *Mekke’nin Harem hududu* yapmıştır.²⁶ Başka bir habere göre ise, Hz. İbrahim

²² Âl-i İmrân: 3/97

²³ *Râzî*, Cilt 9, s. 4.

²⁴ Seyyid Kutub, *Fizilâli'l-Kur’an*, Cilt 5, s. 2752.

²⁵ *Zerkeşî*, s. 59-61.

²⁶ Ezrakî, Ebu’l-Velid Muhammed bin Abdullah Bin Ahmed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Ve Mâ Fihâ Mine’l-Âsâr*, 6. Baskı, Mekketu’l-Mükarrame, Dâru’s-Sekâfe, 1994, Cilt 2, s. 127.

(a.s), *Beyt*'in inşasını tamamladıktan sonra Cebrail (a.s) gelip, kendisine *Harem hududunu* göstermiş, Hz. İbrahim (a.s) tarafından buralara birer alâmet konulmuştur. Sonra Hz. İsmail, daha sonra Kusayy İbn Kilâb tarafından bu alâmetler yenilenmiştir. En sonra Hz. Peygamber (s.a.v) bu alâmetleri yenilemiştir. Hz. Ömer de halifeliği zamanında Kureys'ten dört zâtı gönderip, bunlar ma'rîfetiyle *Harem hududunu* gösteren alâmetler dikilmiştir.²⁷

Ezrakî'nin verdiği bilgiye göre, *Harem*'in *hududu* şöyledir: Medine yolu tarafından, *Ten'im* yakınındaki Benî Gıfarların evlerine kadar üç mildir.²⁸ *Ten'im*: Mekke-Medine yolunun batı tarafındadır. Bu yoldaki Harem sınır taşları, *Zâtü'l-Hanzal* diye anılan dağ yolunun başındadır. Bu hududun ön tarafı *Harem*, arka tarafı *Hill*, Harem dışıdır.²⁹ Yemen yolu tarafından, Libn tepesindeki (Edâetü'l-libn)'e kadar yedi mildir.³⁰ Edâetü'l-libn: Tihame tarafında, Yemen yolundadır. Burada hudud taşları Gurab dağı üzerindedir. Dağın yarısı Harem yarısı da *Hill*'dir, Harem dışıdır.³¹ Cidde yolu tarafından, (El-'A'sâş)'a kadar on mildir.³² Cidde yolundaki Hudeybiye Harem sınır taşları, A'sâş'a kadar uzanır. A'sâş'dan önceki Batn-ı Mer üzerindeki saha Harem dışında, Müreyr üzerine bakan bölge ise Harem içinde kalır.³³ Tâif yolu tarafından, Arafât yolu üzerindeki Batn-ı Nemire'ye kadar uzanan on bir mildir. Irak yolu tarafından, Makta' (dağın)daki Seniyetülhalle kadar yedi mildir.³⁴ Makta': Necid ve Irak yolunda olup Harem hudud taşları, Harem'e dayanan Seniyetü'l-Hall'in başındadır.³⁵ Ci'râne yolu tarafından, Abdullah b. Halid b. Esidlerin Şı'bına kadar dokuz mildir.³⁶

²⁷ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 129.

²⁸ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 130-131.

²⁹ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 309 (Ek Bölüm)

³⁰ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 131.

³¹ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 309 (Ek Bölüm).

³² *Ezrakî*, Cilt 2, s. 131.

³³ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 309 (Ek Bölüm).

³⁴ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 131.

³⁵ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 309 (Ek Bölüm).

³⁶ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 131.

İşte bu yerler, *Harem hududu* olduğundan, Mekke'ye gidenler için buralara ihrâmsız girmek günâh sayılır. Bu *Harem hududu*, mîkatlardan başkadır. *Mikatlar* ihrâma girme hududu ve Mekke'ye daha uzaktır.

Kur'an'da, insanlar için ma'bed olarak kurulan bereket (mübarek) ve hidayet kaynağı ilk ev Kâbe'nin *Bekke*'de zikredilmiş olması da, Mekke'nin mübarek bir yer olduğunu göstermektedir. Kur'an'da bu hususta şöyle buyurulmuştur: **“Şüphesiz, âlemlere bereket (mübârek) ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (ma'bed), Bekke'deki (Kâbe)dir.”**³⁷

Âyetteki *Bekke* lafzınının manasıyla ilgili olarak çeşitli görüşler ortaya konulmuştur:

1. Malik b. Enes, *Bekke*, Beyt'in yerinin adı, *Mekke* ise, şehrin sair bölümlerinin adıdır açıklamasında bulunmuştur.

2. Muhammed b. Şihâb da şöyle demiştir: *Bekke* mescidin adı, *Mekke* Harem bölgesinin hepsidir. Bunun kapsamına evler de girer.

3. Mücahid ise şunu söylemiştir: *Bekke* ile *Mekke* aynı şeylerdir. *Mekke*'nin başındaki bu *mim* harfi (*Bekke*'nin başındaki) *bâ* harfinin yerine (bedel olarak) gelmiştir. Nitekim Araplar, Tînun *Lâzib* (Yapışkan çamur) derken, *bâ* harfi yerine *mim* ile *Lâzım* da derler.

Mekke'ye, *Bekke* denilmesi sebebi hakkında da muhtelif görüşler ileri sürülmüştür:

1. *Bekke*, izdiham anlamına gelen *Bekk*'den türetilmiştir. Bu şehire *Bekke* adının verilmesi, insanların tavâf ettikleri yerde izdiham etmelerinden dolayıdır.

2. Mekke'ye, *Bekke* denilmesi sebebi şöyle de açıklanmıştır: Aynı zamanda bu mastar, boyunun ezilmesi, bükülmesi manasına da gelir. Mekke'ye, *Bekke* adının verilmiş sebebi, orada haksızlık, zulüm ve isyana kalkışmaları halinde zorbalardan boyunlarını ezmesinden dolayıdır. Abdullah b. Zübeyr de bu minvalde şöyle

³⁷ Âl-i İmrân: 3/96.

demmiştir: Buraya herhangi bir zorba kötülük etmek kasdıyla geldi mi, mutlaka aziz ve celil olan Allah Teâlâ onun boynunu kırar ve onu ezer.

3. Mekke'ye, *Bekke* isminin verilmiş sebebinin suyunun azlığı olduğu da ifade edilmiştir.

4. Bir başka görüşe göre, buraya gelmek isteyen kimsenin karşı karşıya kaldığı zorluklar dolayısıyla kemikten adeta iliğini çıkaracak kadar sıkıntılarla karşılaşmasından ötürü Mekke'ye, *Bekke* isminin verilmiş olduğu söylenmiştir. 5. Bir diğer görüşe göre ise Mekke'ye bu ismin verilmiş sebebi, insanların orada ıslık çalıp gülmeleridir.³⁸

Hız. Peygamber (s.a.v)'in de Mekke'nin fethi günü irad ettiği hutbede şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“İyi bilin ki, Allah Mekke'yi, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı yarattığı gün harem kılmıştır.”**³⁹ Hız. Peygamber (s.a.v), Mekke hakkında yine şöyle buyurmuştur: **“Şüphesiz Mekke'yi Allah harem kılmıştır. Ama insanlar onun haremlığıne riâyet etmemektedir.”**⁴⁰

Kur'an'da, Mekke'nin ifade edildiği çeşitli isimler kullanılmıştır. Kur'an'da, Mekke için kullanılan isimler şunlardır: Mekke, Bekke, Ümm'ül- Kurâ, El Beled, El Beled'ül- Emin, El Belde, Haremün Emîn, Vâdi Ğayri Zî Zer', Meâd, Karye ve El Mescid'ül- Harâm.

Zerkeşi de, *İ'lâmu's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid adlı esrinde*, Mekke'nin isimlerinin çok olduğunu, bunun da müsemmânın azâmetini gösterdiğini söyledikten sonra, Mekke ile ilgili olarak otuz ismi zikredip açıklar. Bu isimler şunlardır: Mekke, Bekke, Beled-i Emîn, Beyt-i Atîk, Beyt-i Harâm, Me'mûn, Ümmü'l-Kurâ, Nâssa, Bâssa, Nassâsa, Salâh, Ümmü ruhm, Ümmü zahm, Kûsâ, Hâtîme, Arş, Kadîs,

³⁸ *Kurtubî*, Cilt 4, s. 138-139.

³⁹ Müslim, *Hac* 445.

⁴⁰ Buhâri, *İlim* 37; *Cezâu's-Sayd*, 8; *Meğâzi* 51; Müslim, *Hac* 446; Tirmizî, *Hac* 1.

Makdese, Beled, Belde, Karye, Beniyye, Tayyibe, Harem, Mescid-i Harâm, Mu'attişe, Berra, Ritâc, Kâbe ve Ra's.⁴¹

2.1.2. Arz-ı Mukaddes

Kur'an'da, Arz-ı Mukaddes ifadesi bir yerde geçer. Arz-ı Mukaddes'in geçtiği âyette şöyle buyurulmuştur: “(Hz. Musa şöyle dedi:) *Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı Arz-ı Mukaddes'e (mukaddes yere) girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybederek dönmüş olursunuz.*”⁴²

Taberî, mukaddes lafzının pâk ve mübarek manasına geldiğini belirtmiştir.⁴³ Kurtubî ise mukaddes lafzı hakkında şunu söylemiştir: “Mukaddes, “kutsal, tertemiz edilmiş” demektir. El-Kuds da temizlik, taharet, tahir oluş anlamındadır. Arz-ı Mukaddes, tertemiz edilmiş arz anlamındadır. Bu adın ona verilmiş sebebi, Allah Teâlâ'nın kâfirleri oradan çıkartmış olması ve mü'minlerle orayı imar etmiş olmasıdır. Allah Teâlâ, bazı zamanları, diğer bazılarına üstün kıldığı gibi, bazı yerleri de, başka yerlere üstün kılmıştır. Nitekim bazı canlılar için de bu böyledir. Allah Teâlâ, dilediğini üstün kılmak hakkına sahiptir. Buna göre oranın mukaddes oluşu, kâfirlerin oradan çıkartılıp mü'minlerin oraya yerleştirilmesinden kaynaklanmıyor. Çünkü bu özellik, başka yerlerde de vardır.”⁴⁴

Âyette zikredilen *Arz-ı Mukaddes*'in neresi olduğu hususunda âlimlerin ihtilaf ettiği görülmektedir:

1. Mücahid ve Abdullah b. Abbas'ın görüşüne göre *Arz-ı Mukaddes*, Tur ve çevresidir.
2. Katade'ye göre ise Şam topraklarıdır.
3. İbn Zeyd, Süddi ve Abdullah b. Abbas'tan nakledilen başka bir görüşe göre de Eriha toprağıdır.

⁴¹ *Zerkeşî*, s. 78-83.

⁴² *Mâide*: 5/21.

⁴³ *Taberî*, Cilt 6, s. 186.

⁴⁴ *Kurtubî*, Cilt 11, s. 175.

4. Nakledilen diğeri bir görüşe göre ise, zikredilen mukaddes yerden maksat, Şam, Filistin ve Ürdün'ün bir bölümüdür.

Taberî, âyette zikredilen *Arz-ı Mukaddes*'in, Fırat nehri ile Mısır'ın Ariş kasabası arasında tam olarak neresi olduğuna dair kesin bir delil bulunmadığından, *Arz-ı Mukaddes*'in neresi olduğunu kesin olarak söylemenin doğru olmadığını, fakat Fırat nehri ile Mısır'ın Ariş kasabası arasında bir yer olduğu hususunda görüş birliğinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

Râzî ise, bu âyette geçen *Arz-ı Mukaddes* hakkında şu haberi nakletmiştir: “Hz. İbrahim (a.s), Lübnan Dağı'na çıktığı zaman, Allah Teâlâ ona şöyle demiştir: Bak, gözünün alabildiği yerler mukaddestir ve oralara senin zürriyetin vâris olacaktır. Hz. Musa (a.s)'nın kavmi Mısır'dan çıktığı zaman, Allah Teâlâ onlara Şam topraklarında oturmalarını vaadeder. İşte Benî İsrail, bundan dolayı, Şam diyarının topraklarını, *Arz-ı Mev'ûd* diye isimlendirmişlerdir.”⁴⁶

Kur'an'da, *Arz-ı Mukaddes*'in aynı zamanda mübarek bir yer olduğu da ifade edilmiştir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: “***Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (yahudileri) de, içini bereketle doldurduğumuz (bâreknâ fihâ) yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri helâk ettik***”⁴⁷ Suyûtî, bu âyetin tefsirinde, İbn Asâkir ve diğerlerinden Filistin hakkında birtakım nakillerde bulunmuştur. O nakillerin birisinde şöyle denilmiştir: “Dünya, belâ ve kıtlık içinde olduğunda Şam bolluk ve âfiyettir. Şam, belâ ve kıtlık içinde olduğunda da Filistin bolluk ve âfiyettir. Filistin belâ ve darlık içinde olduğunda ise Beyt-i Makdis bolluk ve

⁴⁵ Taberî, Cilt 6, s. 186-187.

⁴⁶ Râzî, Cilt 4, s. 166.

⁴⁷ A'râf: 7/137.

âfiyettedir. Şam mübârektir, Filistin de mukaddestir. Beyt-i Makdis ise bin kere mükaddestir.”⁴⁸

Kur’an’da, bu yerin mübarek bir yer olduğu ile ilgili olarak başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: **“Biz, onu (Hz. İbrahim’i) ve Lût’u kurtararak, içinde âlemlere bereketler verdiğimiz arza (yere) ulaştırdık.”**⁴⁹

Râzî’nin beyanına göre, âyette zikredilen bu arzın Mekke olduğu söylendiği gibi, **“çevresini mübarek kıldığımız, Mescid-i Aksâ”**⁵⁰ âyeti delil gösterilerek, Şam diyarı (Kudüs ve etrafı) olduğu da söylenmiştir. Bu arzın mübarek (bereketli) oluşu ya dînî bakımdandır, çünkü ekseri peygamberler oradan gönderilmiş, onların şeriatları ve dînî eserleri orada yayılmıştır yahut da bu bereket, dünyevî açıdandır, çünkü Allah Teâlâ, o beldeyi, suları, ağaçları, meyveleri, bereketi, ürünü çok, yaşayışı güzel bir belde kılarak bereketli yapmıştır.⁵¹

Kanaatımızca Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın ifade ettiği gibi, *Arz-ı Mukaddes*, mukaddes yer, arz-ı mutahhar ve mübarek yer demektir ki, *Beyt-i Makdis*’in bulunduğu arzıdır.⁵²

2.1.3. Mukaddes Tuvâ Vâdisi

Kur’an’da *Mukaddes Tuvâ vâdisi* ifadesi iki yerde geçer. Geçtiği âyetlerden birisinde şöyle buyurulmuştur: **“Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! (Ey Musa!) Hemen ayakkabılarını çıkar! Çünkü sen mukaddes vâdî Tuvâ’dasın.”**⁵³

Mukaddes Tuvâ vâdisi ifadesinin yer aldığı diğer âyet ise şudur: **“Mukaddes vâdî Tuvâ’da Rabbi ona şöyle seslenmişti.”**⁵⁴

⁴⁸ *Suyûtî*, Cilt 3, s. 208-209.

⁴⁹ Enbiyâ’: 21/71.

⁵⁰ İsrâ’: 17/1.

⁵¹ *Râzî*, Cilt 8, s. 177.

⁵² *Elmalılı*, Cilt 3, s. 234.

⁵³ Tâhâ: 20/12.

⁵⁴ Nâziât: 79/16

Kur'an'da geçen *mukaddes vâdi Tuvâdasın* ifadesinde yer alan *Tuvâ* lafzı hakkında müfessirlerin farklı görüşleri vardır. Kurtubî'ye göre İbn Abbas, Mücahid ve diğerleri, *Tuvâ*, vâdînin adıdır, demişlerdir. Ed-Dahhâk da, şunu demiştir: “*Tuvâ*, dürülmüş bir şeyi andıran dairemsi ve derin bir vâdîdir.”⁵⁵ Râzî'ye göre ise *Tuvâ*, *Tayyen* demektir. İbn Abbas (r.a)'ın dediğine göre, Hz. Musa (a.s), o vadiye gece vakti uğrayıp, orayı tayy etmişti, yani katetmişti. Buna göre tayyen yorumu ile mana, *sen katedip, yolunu geçip, en ucuna ulaştığın mukaddes bir vadidesin* şeklinde olur.⁵⁶

Kur'an'da, *Mukaddes Tuvâ vâdisinin* mübârek bir yerde olduğu da ifade edilmiştir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: “***Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdînin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa! Bil ki Ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.***”⁵⁷

Bu konuyla ilgili olarak başka bir âyette ise şöyle buyurulmuştur: “***Oraya geldiğinde şöyle seslenildi: Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksikliklerden münezzehdir!***”⁵⁸

Râzî, âyette geçen o mekânın, ateştekilerin ve onun etrafındakilerin mübarek kılınma sebebinin, Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa ile konuşması, onu peygamber kılması ve onun elinden mucizeler izhâr etmesi olduğunu söylemiştir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, Şam topraklarını, bereketli kılmış, mübarek yapmıştır. O toprakların böyle olması da gerekir; çünkü o topraklar peygamberler otağı, vahyin indiği mekân olup onların ölümlerini de, dirilerini de içinde barındıran yerdir.⁵⁹

Ekseri müfessirlerin bildirdiğine göre “***Tûr-i Sînâ'da da yetişen bir ağaç daha meydana getirdik ki, bu ağaç hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katkı edecekleri (zeytin) verir***”⁶⁰ âyetinde geçen Tûr-i Sînâ, Filistin'de bir dağ olduğu ileri

⁵⁵ Kurtubî, Cilt 11, s. 175.

⁵⁶ Râzî, Cilt 8, s. 18-19.

⁵⁷ Kasas: 28/30.

⁵⁸ Neml: 27/8.

⁵⁹ Râzî, Cilt 8, s. 163-164.

⁶⁰ Mu'minûn: 23/20.

sürüldüğü gibi, Mısır ile Eyle arasında bulunduğu da söylenmiştir. Hz. Musa'ya da buradan seslenilmiştir.⁶¹ Binaenaleyh Mukaddes Tuvâ vadisinin yer aldığı âyetlere de bir bütün halinde bakıldığında, Mukaddes Tuvâ vadisinin Tûr-i Sînâ'da olduğu anlaşılır.

Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadiste şöyle buyurmuştur: **“Mesih (ed-Deccâl), yeryüzünü dolaşacak, ancak şu dört mescide uğramayacaktır: Mesâcid-i Kâbe (Mescid-i Harâm), Mescid-i Rasûl (Mescid-i Nebî), Mescid-i Aksâ ve (Mescid-i) Tûr.”**⁶²

Taberî'nin bildirdiğine göre, Tîn: 95/2. âyetinde geçen Tûr-i Sînîn ile ilgili olarak bazı te'vîl ehli, bunun Hz. Musa'nın dağı ve mescidi olduğunu söylemişlerdir. Katade'nin de bir görüşüne göre Tûr-i Sînîn, Hz. Musa'nın mescididir, bir başka görüşüne göre ise bu, Şam'da bulunan mübarek güzel bir dağdır. İbn Zeyd'e göre ise Tûr-i Sînîn, Mescid-i Tûr'dur.⁶³ Şevkânî'nin naklettiğine göre, İbn Abbas da, Tûr-i Sînîn'in Mescid-i Tûr olduğunu söylemiştir.⁶⁴

2.2. Mescid-i Harâm

Halk arasında ona *Harem-i Şerif* de denir. Allah Teâlâ'nın oraya, *harâm* adını vermesi, onu harâm kılması dolayısıyla.⁶⁵

Mescid-i Harâm ifadesi, Kur'an'da onbeş yerde geçer. İçinde geçtiği sûre ve âyet numaraları şöyledir: Bakara: 2/144, 149, 150, 191, 196, 217; Maide: 5/2; Enfal: 8/34; Tevbe: 9/7, 19, 28; İsrâ': 17/1; Hac: 22/25; Feth: 48 /25, 27.

Âlimler, âyetlerde yer alan *Mescid-i Harâm* ifadesiyle bizzat *Mescid-i Harâm*'ın kendisinin mi, yoksa bütün *Harem* bölgesinin mi kastedildiği hususunda

⁶¹ Taberî, *Mâverdi, Beğavî, Zemaşerî, Râzî* vd.

⁶² Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrût, 2008, Hadis No: 23735. Cilt 9, s. 439.

⁶³ Taberî, Cilt 30, s. 262.

⁶⁴ Şevkânî, Muhammedb. Ali b. Muhammed eş-Şevkân Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (1760-1834 m.), *Fethu'l-Kadîr*, Beyrût, 3. Baskı, Dâru İbni Hazm, 2005, Cilt 5, s. 625.

⁶⁵ Kurtubî, Cilt 6, s. 324-325.

ihtilaf etmişlerdir. El-Mâverdî, bu konuda *el-Hâvî* adlı eserinin cizye bölümünde şöyle bir açıklamada bulunmuştur: İçinde Kâbe'nin kastedildiği “**Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir**”⁶⁶ buyruğu dışında, Allah Teâlâ hangi âyette *Mescid-i Harâm* ifadesini kullanmışsa, onunla *Harem* kastedilmiştir.⁶⁷ İbn Ebi's-Sayf el-Yumnî de, *Mescid-i Harâm*'ın geçtiği bu on beş yerin zikredilmesinden sonra şöyle demiştir: *Mescid-i Harâm* ifadesiyle, bazı âyetlerde *Kâbe* kastedilmiştir. “**Yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir**” buyruğunda geçtiği gibi. Bazısında da *Mekke* kastedilmiştir. “**Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah**”⁶⁸ buyruğunda geçtiği gibi. Bazısında ise (*Mescid-i Harâm*'ı her taraftan çevreleyen bir arazî sahası olan) *Harem* kastedilmiştir. “**Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar**”⁶⁹ buyruğunda geçtiği gibi.⁷⁰

Râzî ise, âyetlerde geçen *Mescid-i Harâm* ifadesiyle *Harem* bölgesinin kastedildiğini söylemiştir. Buna da, *Tevbe*: 9/28. âyetini delil olarak göstermiştir. Söz konusu olan âyette şöyle buyurulmuştur: “**Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.**” O, bu âyette (zenginlik vasıtası olarak) bahsedilen ticaret yerinin bizzat *Mescid-i Harâm*'ın içi olmadığını söylemiştir. Râzî ayrıca bu görüşün, âlimlerin, Hz. Peygamber (s.a.v)'in Mi'rac'a, Ümmü Hânî'nin evinden götürüldüğü hususunda ittifak etmeleriyle birlikte, Kur'an'ın, “**Kulu (Muhammed'i) bir gece, Mescid-i Harâm'dan, Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah münezzehdir**”⁷¹ âyeti ile de kuvvet bulduğunu ifade etmiştir.⁷²

⁶⁶ Bakara: 2/144, 149, 150.

⁶⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvî*, Beyrût, 1. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994, Cilt 14, s. 335.

⁶⁸ İsrâ': 17/1.

⁶⁹ *Tevbe*: 9/28.

⁷⁰ *Zerkeşî*, s. 60.

⁷¹ İsrâ': 17/1.

⁷² *Râzî*, Cilt 6, s. 23.

Mescid-i Harâm, emniyet ve güven yeridir, oraya giren güvendedir: **“Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur.”**⁷³ Namazda Mescid-i Harâm cihetine yönelinmesi emredilmiştir: **“(Ey Muhammed!) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin.”**⁷⁴ Müşriklerin Mescid-i Harâm’a girmesi nehyedilmiştir. **“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar.”**⁷⁵ Mü’minlerin Mescid-i Harâm’dan men’ edilmesi yasaklanmıştır: **“(İnsanları) Allah yolundan çevirmek, Allah’ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm’ın ziyaretine mâni olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır.”**⁷⁶ Burada savaşılmaması, şarta bağlı olarak yasaklanmıştır: **“Mescid-i Harâm’da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın. Eğer onlar size karşı savaş açarlarsa siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir.”**⁷⁷ Mü’minlerin, Mescid-i Harâm’a gelmelerine engel olunmasının zulüm olduğu bildirilmiştir: **“İnkâr edenler, Allah’ın yolundan ve -yerli, taşralı- bütün insanlara eşit (kible veya mâbed) kıldığımız Mescid-i Harâm’dan (insanları) alıkoymaya kalkanlar (şunu bilmeliler ki) kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız.”**⁷⁸ Mescid-i Harâm, bereket ve hidayet kaynağıdır: **“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için ilk kurulan ev (ma’bed), Mekke’deki (Kâbe)’dir.”**⁷⁹ Hadislerde de Mescid-i Harâm’ın, yeryüzünde ilk yapılan mescid⁸⁰ ve onda kılınan namazın diğer mescidlerde kılınan namazlardan yüz bin kat daha fazla sevaplı olduğu belirtilmiştir.⁸¹

⁷³ Âl-i İmrân: 3/97.

⁷⁴ Bakara: 2/144

⁷⁵ Tevbe: 9/28.

⁷⁶ Bakara: 2/217.

⁷⁷ Bakara: 2/191.

⁷⁸ Hac: 22/25.

⁷⁹ Âl-i İmrân: 3/96.

⁸⁰ Müslim, *Mesâcid*, 520.

⁸¹ İbnu Mâce, *Salât*, 195.

Mescid-i Harâm, Hz. Peygamber (s.a.v)'in devrinden sonra da zaman zaman tamir edilmiş veya yeniden yapılmıştır. Belâzurî, *Fütûhü'l-Buldân* adlı eserinde, Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın vd. dönemlerinde *Kâbe*'nin inşa edildiğini ve *Mescid-i Harâm*'ın genişletildiğini ifade etmiştir.⁸²

2.2.1. Kâbe

Kâbe, Mekke'de *Mescid-i Harâm* denilen yerin ortasında yapılmış dört köşeli bir binadır. *Kâbe*, bu ismin dışında Kur'ân'da, *Beyt-i Harâm*,⁸³ *Beyt-i Muharrem*,⁸⁴ *Beyt-i Atık* (eski ev),⁸⁵ *Beyt* (ev)⁸⁶ ve bir görüşe göre *Beyt-i Ma'mûr* (imar edilmiş ev)⁸⁷ lafızları ile de zikredilmiştir. Halk arasında *Beytullah* (Allah'ın evi) lafzı ile anılmaktadır.

Taberî, *Kâbe*'ye bu ismin verilmiş sebebinin, onun mürabba', yani dörtgen veya küp şeklinde olmasıdır demiştir.⁸⁸ Râğîb el-İsfahânî de *Kâbe* lafzının, dört köşeli olarak yapılan her ev için kullanılan bir lafız olduğunu, binaenaleyh *Beytullah* olan *Kâbe*'nin, dört köşeli yapısı nedeniyle bu adla anıldığını söylemiştir.⁸⁹ Râzî ise bu konuda şunu ifade etmiştir: "Kâbe'nin bu ismi alış sebebi, onun yüksek ve şerefli olmasıdır. Topuğa, ayak bileği üzerinde bir çıkıntı gibi olup yükseldiği için *ka'b* denilmiştir. Memeleri yeni tomurcuklanan kadına da, memeleri yükseldiği için *Kâ'ib* denilmiştir. Kâbe de, zikri dünyada yükseldiği ve âlemde onun işi (fazilet ve üstünlüğü) meşhûr olduğu için bu ismi almıştır."⁹⁰

⁸² Belâzurî, *Fütûhü'l-Buldân*, Ter.: Mustafa Fayda, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 66-69.

⁸³ Mâide: 5/2.

⁸⁴ İbrâhim: 14/37.

⁸⁵ Hac: 22/29.

⁸⁶ Bakara: 2/125, 127.

⁸⁷ Tûr: 52/4.

⁸⁸ *Taberî*, Cilt 11, s. 89.

⁸⁹ *İsfahânî*, "ka'b" maddesi, s. 651.

⁹⁰ *Râzî*, Cilt 4, s. 87.

Kur'an'da, *Kâbe* lafzı iki yerde geçer. *Kâbe* lafzının geçtiği âyetlerden birisinde şöyle buyurulmuştur: ***“Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten” öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe’ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir keffârettir yahut onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, öğ alandır.”***⁹¹ Diğerinde ise şöyle buyurulmuştur: ***“Allah, Kâbe’yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah’ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah’ın her şeyi bilici olduğunu (sizin de anlayıp) bilmeniz içindir.”***⁹²

Ayrıca Kur'an'da, *Kâbe* lafzı kullanılmadan onunla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: ***“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için ilk kurulan ev (ma’bed), Mekke’deki (Kâbe)’dir.”***⁹³ Başka bir âyette ise onun hakkında şöyle buyurulmuştur: ***“Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını Senin Beyt-i Muharrem’inin (Kâbe’nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler.”***⁹⁴

Bu âyette Hz. İbrahim (a.s), beyti Allah Teâlâ’ya izafe etmiştir. Çünkü bu beyte O’ndan başka kimse malik olamaz. Hz. İbrahim (a.s), beyti *Muharrem* olmakla da nitelendirmiştir. Yani başka yerlerde helal olan cima ve buna benzer helâl kabul edilen bazı şeyler orada harâmıdır.⁹⁵

⁹¹ Mâide: 5/95.

⁹² Mâide: 5/97.

⁹³ Âl-i İmrân: 3/96.

⁹⁴ İbrahim: 14/37.

⁹⁵ *Kurtubî*, Cilt 9, s. 371.

Allah Teâlâ'nın *Kâbe* için *beytî* (evim) dediği de görülmektedir. Kur'an'da bu, iki yerde geçer. Geçtiği yerlerden birisinde şöyle buyurulmuştur: **“İbrahim ve İsmail'e: Tavâf edenler, ibâdete kapananlar, rükû' ve secde edenler için evimi (beytimi) temiz tutun, diye emretmiştik.”**⁹⁶ Diğeri ise Hac: 22/26. âyetinde geçer.⁹⁷ Bu iki âyette geçen **“evimi”** (beytimi) lafzında Allah Teâlâ, *evi*, yani *Kâbe*'yi kendi zatına izafe etmiştir. Bu, *evin* (beytin) şerefine ve değerine işaret eden bir izafettir. Mahlûkun Halika ve mülk olan şeyin de malike izafe edilmesi türündendir. Allah Teâlâ, **“evimi (beytimi) temiz tutun”** diye emir vermiştir. Bu buyruğun kapsamına O'nun bütün evleri de girer, bütün evleri, temizlenip arındırılmak hususunda *Beytullah* ile aynı hükümdedir. Özellikle *Kâbe*'nin söz konusu edilmesi ise o sırada başka bir mescid olmadığından veya saygınlığı daha büyük olduğundan dolayıdır.⁹⁸

Kâbe'yi ilk önce Allah'ın emriyle meleklerin yaptığı söylenmiştir.⁹⁹ Kur'an'da, *Kâbe*'nin Hz. İbrahim ve Hz. İsmail (aleyhima's-selâm) tarafından yapıldığı da bildirilmiştir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: **“Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”**¹⁰⁰ *Kâbe*'nin ilk defa Âdem (a.s.) tarafından yapıldığını söyleyenler de olmuştur.¹⁰¹ Kur'an'da yeryüzünde ilk ma'bedin Mekke'deki *Kâbe* olduğunun beyan edilmesi¹⁰² ve *Kâbe*'ye eski ev denilmesi,¹⁰³ bu son görüşü desteklemektedir. Bu görüşe göre *Kâbe*, Hz. Âdem (a.s.) tarafından yapılmış, zamanla yıkıldıktan sonra, Bakara:

⁹⁶ Bakara: 2/125.

⁹⁷ Âyetin meali şöyledir: **“Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû' ve secdeye varanlar için evimi (beytimi) temiz tut.”**

⁹⁸ *Kurtubî*, Cilt 2, s. 112-115.

⁹⁹ *Ezrakî*, Cilt 1, s. 33-34.

¹⁰⁰ Bakara: 2/127.

¹⁰¹ *Ezrakî*, Cilt 1, s. 36-43.

¹⁰² Âl-i İmrân: 3/96.

¹⁰³ Hac: 22/29.

2/124-129. âyetlerinde belirtildiği gibi yerine Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. İsmail (a.s) tarafından yeniden inşa edilmiştir.¹⁰⁴

Kurtubî'nin beyanına göre yukarıda geçen İbrahim: 14/37. âyeti, beytin, rivayet olunduğuna göre, tufandan önce ve ondan eski olduğunun delilidir.¹⁰⁵ Başka bir ifadeyle İbrahim: 14/37. âyeti, Kâbe'nin Hz. İbrahim (a.s) döneminden önce mevcut olduğunu göstermektedir. Zira âyette "**Senin Beyt-i Muharrem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim**" buyurulmuştur ki o zaman kurulmuş şehir olarak ne Mekke ne de bina edilmiş olarak Kâbe vardı. Kâbe, Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. İsmail (a.s) tarafından henüz inşa edilmiş değildi.

Kâbe'nin, önce Hz. Âdem (a.s), sonra da Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. İsmail (a.s) tarafından inşa edildiğine dair Râzî, şöyle bir haber nakletmiştir: "Hz. Âdem (a.s), yeryüzüne indirilince yalnızlıktan şikâyet etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, Kâbe'yi yapıp, onu tavâf etmesini emretti. Hz. Âdem (a.s)'in yapmış olduğu bu yapı, Hz. Nûh (a.s) zamanına kadar ayakta kaldı. Allah Teâlâ, Tufân'ı gönderince, Beytullah aynı yerinin hizasında olmak üzere, yedinci semâya kaldırıldı ve melekler, onun yanında ibâdet etmeye başladı. Hergün oraya yetmişbin melek girer, sonra oradan çıkarlar ve tekrar bir daha oraya dönmezler. Nûh tufanından sonra Kâbe'nin yeri belirsiz oldu. Bu durum, Allah Teâlâ'nın Hz. Cebrail (a.s)'i Hz. İbrahim (a.s)'e gönderip onun yerini ona gösterip, ona o *Beytullah*'ı yeniden yapmasını emredinceye kadar devam etti. Binaenaleyh onun mühendisi Hz. Cebrail (a.s), ustası Hz. İbrahim (a.s), çırağı da Hz. İsmail (a.s) olmuştur." Râzî, bu haberin akabinde birkaç delili zikretmek suretiyle Kâbe'nin Hz. Âdem (a.s) zamanında var olduğunu beyan etmiştir."¹⁰⁶

Yine Râzî'nin kaydettiği bir habere göre, bir adam Hz. Ali (r.a)'ye, *Kâbe*, ilk ev midir? diye sorunca o şöyle demiştir: Hayır, şüphesiz ondan önce başka evler var idi. Fakat *Kâbe*, insanlar için konulmuş, mübarek olan, kendisinde hidâyet, rahmet ve bereket bulunan ilk evdir. Onu ilk inşa eden İbrahim (a.s)'dir. Daha sonra onu,

¹⁰⁴ Kurtubî, Cilt 4, s. 137-138.

¹⁰⁵ Kurtubî, Cilt 9, s. 371.

¹⁰⁶ Râzî, Cilt 3, s. 132.

Cürhüm kabilesinden bir grup Arap yeniden inşa etmiştir. Sonra o yıkılmış, bunun üzerine onu, İmlîk İbn Sâ'm İbn Nûh'un soyundan gelme krallar olan Amâlîka taifesi inşa etmişlerdir. Sonra *Kâbe* yine yıkılmış, bu sefer de onu Kureyşliler inşa etmişlerdir.¹⁰⁷

Hz. Ali (r.a)'nin, *Kâbe'yi ilk inşa eden İbrahim (a.s)'dir* sözü, kanaatımızca, Kâbe'nin Hz. Âdem (a.s) tarafından yapılmadığı anlamını ifade etmez. Hz. Ali (r.a), Kâbe'nin inşa edilmesinin safhaları hakkında söz ederken, büyük ihtimalle, bilgi vermeye, âyetlerde geçen Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. İsmail (a.s)'in Kâbe'yi inşa etmeleri döneminden başlamıştır.

Muhammed Hamidullah da, Kâbe'nin önce Hz. Âdem (a.s) tarafından inşa edildiğini, daha sonra ise Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. İsmail (a.s)'in onu yeniden inşa ettiklerini söylemiştir.¹⁰⁸

Kur'an'da, *Beyt-i Ma'mûr* ifadesinin de yer aldığı görülmektedir. Onun yer aldığı âyette şöyle buyurulmuştur: ***“Beyt-i Ma'mûr'a andolsun.”***¹⁰⁹ Âyette geçen *Beyt-i Ma'mûr* hakkında müfessirlerin farklı izahlarda bulunduğu görülmektedir. Bazı müfessirler, bundan maksad, Kâbe hizasında semâda bulunan ve meleklerin onu tavâf ve ziyarette bulunmasıyla ma'mûr olan evdir demişlerdir. İbn Kesîr bu konuda şunu söylemiştir: Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde mevcut İsrâ' Hadîsine göre Hz. Peygamber (s.a.v), yedinci semâyı geçtikten sonraki kısmı şöyle anlatmıştır: ***“(Cebrail) beni Beyt-i Ma'mûr'a yükseltti. Bir de baktım ki, her gün yetmiş bin melek oraya giriyor ve kıyamete kadar bir daha dönmüyor. Yani bu yetmiş bin melek orada ibâdet edip onu tavâf ediyorlar.”***¹¹⁰ Aynen yeryüzü halkının Kâbe'yi tavâf ettiği gibi. *Beyt-i Ma'mûr*, Kâbe'nin hizasında yedinci semâ ehlinin Kâbe'sidir. Her semâda o semâ ehlinin, içinde ibâdet edecekleri ve kendisine doğru namaz

¹⁰⁷ Râzî, Cilt 3, s. 133.

¹⁰⁸ Hamidullah Muhammed, *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çeviren: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 25.

¹⁰⁹ Tûr: 52/4.

¹¹⁰ Müslim, *İmân* 264.

kılacakları bir *Beyt (Kâbe)* vardır. Dünya semâsındaki *Beytü'l-İzze* denilir.¹¹¹ *Beytü'l-İzze*, Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütün halinde indirildiği ve dünya semâsında bulunduğu rivayet edilen yerin adıdır.¹¹²

Bazı müfessirler de *Beyt-i Ma'mûr* hususunda şunu ifade etmişlerdir: *Beyt-i Ma'mûr*'dan murad, Kâbe'dir. O, hacılar ve ziyaretçilerle ma'mur olan Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki evidir ki bu ev aynı zamanda insanlar için yeryüzünde kurulan ilk evdir.

Tüsterî, Kuşeyrî ve Beydâvî gibi bazı müfessirler ise, açıklamalarında başka görüşlere yer vermekle beraber, *Beyt-i Ma'mûr*'dan maksadın, iman ve Allah'ın zikri ile muhabbet ve ihlâsla ma'mur olan mü'minin kalbi olduğunu söylemişlerdir.¹¹³

Maturidî ise bu hususta şöyle demiştir: “*Beyt-i Ma'mûr* ifadesinde geçen *beyt* lafzının, insanların oturduğu, kendilerini sıcaktan ve soğuktan koruduğu, içinde emniyet bulduğu bütün evleri kapsamı mümkündür. Ayrıca *Beyt-i Ma'mûr*'un, *Kâbe* olması da mümkündür.”¹¹⁴

Kurtubî'nin, *Beyt-i Ma'mûr* lafzı ile ilgili olarak aktardığı bilgiye göre ise, “Ebu Bekr el-Enbarî şöyle bir rivayette bulunmuştur: İbnu'l-Kevva, Hz. Ali (r.a)'ye: *Beyt-i Ma'mûr nedir?* diye sormuş, o da: O Arşın altında *Durah* diye anılan yedi semânın da üstünde bir evdir, cevabını vermiştir. El-Hasen de, *Beyt-i Ma'mûr*'un, Kâbe'nin kendisi olduğunu, *Beyt-i Harâm*'ın insanlar tarafından imar edilen beyt olduğunu, Allah Teâlâ'nın yeryüzünde insanlar için koyduğu ilk evin o olduğunu söylemiştir. Er-Rabi' b. Enes ise bu konuda şunları söylemiştir: *Beyt-i Ma'mûr*, yeryüzünde Âdem (a.s) döneminde *Kâbe*'nin bulunduğu yerde idi. Hz. Nûh (a.s)'un dönemi gelince, Allah Teâlâ onlara haccetmelerini emrettiği halde onlar bunu kabul etmediler, ona karşı geldiler. Su yükselince *Beyt-i Ma'mûr* kaldırıldı ve dünya

¹¹¹ İbnu Kesîr (700-774 h.), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2003, Cilt 4, s. 281.

¹¹² Muhammed Abdülazîm ez-Zürkanî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru'l-Ma'rîfe, 3. Baskı, 2005, s. 44-46.

¹¹³ www.mobdii.com, 01.04.2014.

¹¹⁴ Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturidî es-Semerkindî el-Hanefî (ö. 333 h.), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1. Baskı, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2004, Cilt 4, s. 592.

semâsında onun hizasına yerleştirildi. Her gün orayı yetmişbin melek imar eder. Sûr'a üfürüleceği vakte kadar da bir daha oraya geri dönmezler. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.)'e *beyt*'in yerini *Beyt-i Ma'mûr*'un bulunduğu yerde gösterdi."¹¹⁵

Kur'an'da Hz. İbrahim'e *beytin*, yani Kâbe'nin yerinin gösterilmesi ile ilgili olarak da şöyle buyurulmuştur: "***Hani Biz İbrahim'e beytin (Kâbe'nin) yerini tayin etmiş ve şöyle demiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma! Tavâf edenler, orada ikamet edenler, rükû' ve sucûd edenler için beytimi temizle!***"¹¹⁶

Râzî de, *Beyt-i Ma'mûr* hakkında şunları söylemiştir:

1. *Beyt-i Ma'mûr*, en yüce semâda, Arş'ın hemen yanında bulunan bir evdir. Onun ma'mur olmakla nitelenmesi, orayı tavâf eden meleklerin çokluğu sebebiyledir.

2. *Beyt-i Ma'mûr*, Allah Teâlâ'nın *Mescid-i Harâmı*'dır ki, o, onu tavâf eden hacılar ve orada ibâdete kapananlar ile ma'mur olur.

3. *Beyt-i Ma'mûr* (el-Beytü'l-Ma'mûr) sözündeki lâm, cinsi tarif etmek içindir. Buna göre Allah Teâlâ sanki *ma'mûr evlere ve meşhûr binalara* kasem etmiştir.¹¹⁷

Yapılan bu açıklamalarla birlikte, Kur'an'da Kâbe ile ilgili olarak kullanılan farklı lafızlar dikkate alındığında, *Beyt-i Ma'mûr*'un, Kâbe olması ihtimalinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Hüsni el-Harbutlî'nin, *Kâbe'nin Tarihi* isimli çalışmasını da konumuz *Kâbe* ile alakalı olması sebebiyle zikretmiş olalım.¹¹⁸

2.2.2. Makâm-ı İbrahim

Makâm-ı İbrahim lafzı, Kur'an'da iki yerde geçer. Onun geçtiği âyetlerin birisinde şöyle buyurulmuştur: "***Biz, beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve***

¹¹⁵ *Kurtubî*, Cilt 17, s. 59-61.

¹¹⁶ Hac: 22/26.

¹¹⁷ *Râzî*, Cilt 10, s. 224.

¹¹⁸ Harbutlî, Hüsni el-Harbutlî, *Kâbe'nin Tarihi*, Beyrût, Dâru'l-Cil, Tarihsiz.

*güvenli bir yer kıldık. Siz de Makâm-ı İbrahim'den (İbrahim'in makâmından) bir musallâ (bir namaz yeri) edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavâf edenler, ibâdete kapananlar, rükû' ve secde edenler için evimi temiz tutun, diye emretmiştik*¹¹⁹ Râzî'nin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yanında Hz. Ömer (r.a) olduğu halde Makam'a geldi. Hz. Ömer (r.a): "Ey Allah'ın resulü, bu atamız İbrahim'in makamı değil midir?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) "**Evet**" cevabını verdi. Hz. Ömer de: "Biz orayı namazgâh edinemez miyiz?" deyince de Hz. Peygamber (s.a.s): "**Bununla emrolunmadım**" dedi. O gün henüz sona ermemişti ki bu âyet nazil oluverdi.¹²⁰

Kur'an'da, *Makâm-ı İbrahim*'in geçtiği diğer âyette ise şöyle buyurulmuştur: "**Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) Makâm-ı İbrahim vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir.**"¹²¹

Âyetlerde geçen *Makâm-ı İbrahim* hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Râzî'nin naklettiği bilgiye göre:

1. Hasan el- Basrî, Katâde ve Rebi' b. Enes'in görüşüne göre bu, Hz. İsmail (a.s)'in hanımının, İbrahim (a.s)'in başını yıkarken onun ayağının altına koyduğu taştır. Hz. İbrahim (a.s) bineği üzerinde olduğu halde bir ayağını o taşın üzerine koymuş, böylece gelini, Hz. İbrahim (a.s)'in başının bir tarafını yıkamış, sonra Hz. İbrahim (a.s)'in ayağının üzerinde iz bıraktığı o taşı diğer ayağının altına koymuş, o ayağı da taş üzerinde iz bırakmıştır. Allah bu iz bırakmayı, onun mucizelerinden biri olarak yaratmıştır. Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'tan rivayet ettiği göre de *Makâm-ı İbrahim*, Hz. İbrahim (a.s)'in, *beyti* bina ederken Hz. İsmail (a.s)'in kendisine

¹¹⁹ Bakara: 2/125.

¹²⁰ Râzî, Cilt 2, s. 49.

¹²¹ Âl-i İmrân: 3/97.

uzattığı taşları kaldırma imkânı ortadan kalkınca üzerine çıktığı ve iki ayağının (iz yapacak şekilde) içine gömüldüğü taşın adıdır.¹²²

2. Kaffâl'in görüşüne göre ise bu, Hz. İbrâhim (a.s)'in insanları hacca çağırırken üzerine çıktığı taştır.¹²³ Bu taş, her ne kadar görünürde bir taş olsa da hakikatiyle cennettendir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu konuda şöyle buyuduğu rivayet edilmiştir: **“Rûkn (Hacerü'l-Es'ved) ve Makâm-ı İbrahim Cennet yakutlarından iki yakuttur. Eğer Allah onların aydınlıklarını gidermemiş olsaydı doğu ile batı arasını sürekli aydınlatırlardı.”**¹²⁴

3. Mücahid'in görüşüne göre, *Makâm-ı İbrahim*, Haccın bütünüdür.

4. Ata'nın görüşüne göre ise, *Makâm-ı İbrahim*, *Arafât*, *Müzdelife* ve *Cemrelerdir*.

5. İbn Abbas'ın görüşüne göre ise, *Harem*'in bütünü *Makâm-ı İbrahim*'dir.¹²⁵

Makâm-ı İbrahim ile ilgili olan bu görüşlere bakıldığında, onların bir kısmı, makamdan belli bir cismi, bir kısmı haccı, diğer kısmı ise belirli yerleri ifade ettiği görülmektedir.

Râzî, muhakkik âlimlerin, bu beş görüşten birinci görüşün daha uygun olduğu hususunda ittifak ettiklerini (altı delille) beyan etmiştir.¹²⁶

2.2.3. Safâ İle Merve Tepeleri Ve Bu Tepelerin Arası

Safâ kaypak taş, *Merve* de küçük ve yumuşak taş demektir. Lâm-ı tarif ile *el-Safâ* ve *el-Merve* Mekke'de ma'lûm iki tepenin özel isimleridir.¹²⁷ Hac menâsikinden olan *sa'y*, Kâbe'nin doğusunda bulunan bu iki küçük tepeciğin arasında yapılır.

¹²² Râzî, Cilt 2, s. 48-49.

¹²³ Râzî, Cilt 3, s. 139.

¹²⁴ Tirmizî, *Hac* 49.

¹²⁵ Râzî, Cilt 2, s. 48-49.

¹²⁶ Râzî, Cilt 2, s. 49.

¹²⁷ *Elmalılı*, Cilt 1, s. 451.

Kur'an'da, sa'y ibâdetinin yapıldığı yer olarak *Safâ ve Merve tepeleri ve arası* hakkında şöyle buyurulmuştur: **“Şüphesiz ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beyt'i (Beytullah'ı) ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavâf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.”**¹²⁸ Bu âyetin, mü'minlerin, *Safâ ile Merve*'yi tavâf etmede müşriklere benzeme endişesini taşımaları üzerine nâzil olduğu ifade edilmiştir.¹²⁹

Râzî ise bu konuda şunu söylemiştir: “Sa'y, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim (a.s)'den **“Bize, menâsikimizi göster”**¹³⁰ dediğini naklettiği menâsikindendir, yani hac ahkâmındandır. Sa'y, başlı başına bir ibâdet değildir. O, haccın bir parçası olduğu zaman ancak ibâdet olur. İşte bu incelikten dolayı Allah Teâlâ, kendisinde sa'yin ibâdet olduğu yeri açıklayarak, **“Her kim beyti (Beytullah'ı) ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavâf etmesinde kendisine bir günah yoktur”** buyurmuştur. Binaenaleyh sa'y ibâdetinin, Hz. İbrahim (a.s) zamanından beri mevcut olduğu anlaşılmaktadır.”¹³¹ Nitekim İbn Abbas (r.a)'ın rivayet ettiği hadiste Hz. Hâcer'in, Safâ ile Merve arasında yedi defa gidip geldiği ifade edilmiştir ki Hz. Peygamber (s.a.v), **“Bunun için insanlar Safâ ile Merve arasında sa'y ederler”** buyurmuştur.¹³²

2.2.4. Zemzem Kuyusu Ve Suyu

Kur'an'da geçmemekle beraber, Mescid-i Harâm'da bulunması ve onunla ilgili nakledilen bazı hadislerin olması sebebiyle *Zemzem* kuyusu ve suyu konumuz açısından önem taşımaktadır. *Zemzem*, Mekke'de Kâbe'nin yanında bulunan kuyu ve bu kuyunun mukaddes suyunun adıdır.¹³³ Mescid-i Harâm'da, Hacer-i Esved'in tam karşısında, Kâbe'ye birkaç metre uzaklıkta yer alır.

¹²⁸ Bakara: 2/158.

¹²⁹ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010, Cilt 1, s. 291-295.

¹³⁰ Bakara: 2/128.

¹³¹ Râzî, Cilt 2, s. 154.

¹³² Buhârî, *Enbiyâ* '9.

¹³³ Cevherî, *Mu'cem*, s. 458; İbn Manzûr, “*zememe*” maddesi, Cilt 6, s. 92-93.

İbn Abbas (r.a)'ın rivayet ettiği hadise göre Hz. Hâcer, *Safâ* ile *Merve* tepeleri arasında su ararken, *Merve* tepesinde bulunduğu sırada oğlunu bıraktığı yerden bir ses işiterek Cebrail (a.s) tarafından kazılan topraktan su kaynadığını farketmiş ve çıkan suyun önünü keserek bir havuz oluşturmaya çalışmıştır. Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.v), onun hakkında şöyle buyurmuştur: **“Allah İsmail’in annesi Hâcer’e rahmet etsin! O, Zemzem’i kendi hâline bırakıp da suyu avuçlamasaydı, muhakkak Zemzem akar bir ırmak olurdu.”**¹³⁴

Hz. Peygamber (s.a.v) Zemzem suyu hakkında şöyle buyurmuştur: **“Zemzem, hangi maksatla içilirse, o maksat içindir.”**¹³⁵ Açlığını gidermek için içen kişinin açlığını, susuzluğunu gidermek için içenin susuzluğunu giderir ve şifa niyetiyle içene de şifa sunar. Hacda, Kâbe’ye dönerek ayakta bolca zemzem içmek, başa ve vücuda dökmek sünnettir. Çünkü Zemzem suyuyla ilgili olarak Muhammed b. Abdirrahman b. Ebi Bekr (r. Anhüm)’den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Ben İbn Abbas (r. anhüma)’ın yanında otuyordum. Ona bir adam gelmişti. “Nereden geliyorsun?” diye sordu. Adam: “Zemzemden!” dedi. İbn Abbâs: “Ondan layıkıyla içtin mi?” diye sordu. Adam: “Nasıl?” deyince, İbn Abbas (r. Anhüma): “Zemzem içerken kibleye döneceksin. Besmele çekeceksin. Üç kere nefes alıp kana kana içeceksin. İçip bitirince aziz ve celil olan Allah’a hamdedeceksin. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdular: **“Münafıklarla bizim aramızdaki fark, onların Zemzem’i kana kana içmemeleridir.”**¹³⁶

2.3. Arafât

Kur’ân’da, *Arafât* lafzı bir âyette geçmiştir. Bir âyette de ona işaret edilerek ondan söz edilmiştir.

Kur’an’da, mukaddes mekânın önemli bir yeri olarak kendisinden bahsedilen ve hac ibâdetinin ifasında temel unsurlardan (haccın rükünlerinden) biri olan vakfe’nin içinde yapıldığı *Arafât* hakkında Kur’an’da şöyle buyurulmuştur: **“(Hac**

¹³⁴ Buhârî, *Enbiyâ*’ 9.

¹³⁵ İbn Mâce, *Menâsik*, 78 (hadis no: 3062).

¹³⁶ İbn Mâce, *Menâsik*, 78 (hadis no: 3061).

mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafât'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-ı Harâm'da (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz."¹³⁷ Âyette geçen *Arafât* lafzı, sözlükte "bilme, tanıma, anlama ve güzel koku" anlamlarına gelen *arefe* kökünden türemiştir. *Arafât*, Mekke'nin güney doğusunda ova görünümünde düz bir alanın adıdır. Doğu, kuzey ve güneyi dağlarla çevrilidir. *Arafât*'ın ortasında *Cebel-i Rahmet* (rahmet dağı), batısında *Nemîre Mescidi* vardır. *Arafât*, *Hill* bölgesinde *Harem* sınırları dışında kalır. *Harem* sınırı ile *Arafât* arasında *Urene* vadisi vardır. Haccın rükünlerinden biri olan *vakfe* burada yapılır. Burada kısa bir süre de kalırsa *vakfe* yapılmış olur. "*Arafât'ın tamamı vakfe mahallidir.*"¹³⁸ *Arafât*'ta *vakfe* yapılmadan hac görevi tamamlanmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) "*Hac, Arafât'tır*"¹³⁹ buyurmuştur.¹⁴⁰

Kur'an'da, *Arafât*'a işaret edilen âyette ise şöyle buyurulmuştur: "***Daha sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden ('Arafât'tan) siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir.***"¹⁴¹ Elmalılı, bu âyetle ilgili olarak şunu söylemiştir: Herkes *Arafât*'ta *vakfe* yaparken Kureyş ve onların dindaşları olanlar, dinî kahramanlık iddiasıyla *humûs* adıyla anılanlar, *Arafât*'a çıkmazlar da cemaatleriyle Müzdelife'de dururlar ve *Biz Allah'ın dostlarıyız, Harem'in hizmetçileriyiz* diye diğer insanlardan öne geçmek ve üstün olmak isterler, onlarla *vakfe* yerinde eşitliğe razı olmazlardı. Bu sebeple bu âyet inmiş ve *Arafât*'ta bulunmanın vacib olduğuna işaret edilmiştir. Şüphe yok ki, genel olarak akıp gelmenin *Arafât*'tan yapılmasının lüzumlu oluşu, hacda herkesin *Arafât*'ta bulunmasına bağlıdır ve *Arafât*'a yetişmeyen, hacca yetişmemiş olur.¹⁴²

¹³⁷ Bakara: 2/198.

¹³⁸ Müslim, *Hac* 149.

¹³⁹ Ebu Davud, *Menâsik* 68.

¹⁴⁰ Bkz. *Zerkeşi*, s. 72.

¹⁴¹ Bakara: 2/199.

¹⁴² *Elmalılı*, Cilt 2, s. 57.

Ma'bed bağlamında, hac ibâdetiyle ilişkili olduğu için, *Müzdelife* ve *Minâ* hakkında da kısaca bahsetmekte yarar vardır.

Müzdelife: Kur'an'da, *Müzdelife* hakkında şöyle buyurulmuştur: **“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat’tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş’ar-ı Haram’da (Müzdelife’de) Allah’ı zikredin ve O’nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz.”**

Müzdelife, insanların toplu halde hareket ederek başka bir yere yaklaşmaları sebebiyle bu isimle adlandırılmıştır. *Müzdelife*’nin son sınırı Muhassirdir, Batn-ı Muhassir de *Minâ*’nın başlangıcıdır.¹⁴³ *Muhassir*, Mekke’de Arafât ile *Minâ* arasında *Harem* sınırları içinde bulunan bir bölgenin adıdır. Arafât’ta vakfe yapıldıktan sonra *Müzdelife*’ye gelinir. Burada vakfe yapılır. Arefe günü akşam ile yatsı namazları *Müzdelife*’de yatsı vaktinde birleştirilerek kılınır (cem-i te’hîr). Cemerâta atılacak taşlar, buradan toplanır.

Minâ ise, Mekke’den *Arafât*’a giden yol üzerinde, *Müzdelife* ile *Mekke* arasında, *Harem* sınırları içerisinde bir bölgenin ismidir. Büyük, orta ve küçük cemreler buradadır.¹⁴⁴ Hacılar *Minâ*’ya gelince Akabe cemresine yedi taş atarlar, kurban keserler ve traş olduktan sonra ihramdan çıkarlar.

2.4. Mescid-i Takvâ

Kur'an'da, takvâ üzerine tesis edilmiş olması sebebiyle adını bundan alan *Mescid-i Takvâ*’nın geçtiği âyette şöyle buyurulmuştur: **“Onun (Mescid-i Dırar’ın) içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine tesis edilen mescid (Mescid-i Kubâ veya Mescid-i Nebî) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.”**¹⁴⁵ **“Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa**

¹⁴³ *Zerkeşî*, s. 71.

¹⁴⁴ Bkz. *Zerkeşî*, s. 68.

¹⁴⁵ *Tevbe*: 9/108.

*yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”¹⁴⁶ Kurtubî, âyette geçen *takvâ* lafzının anlamının, kendileri vasıtası ile cezalandırılmaktan korunulan hasletler, özellikler demek olduğunu belirtmiştir. Bu âyette zikredilen **“ilk günden takvâ üzerine tesis edilen mescidin”** hangi mescid olduğu hususunda âlimlerin iki farklı görüşe sahip olduklarını görmekteyiz. Bazıları bunun Medine-i Münevvere’deki *Mescid-i Nebî* olduğunu, bazıları ise bunun *Mescid-i Kubâ* olduğunu söylemişlerdir. Bunun *Mescid-i Nebî* olduğunu söyleyenler, Ebu Saîd el-Hudrî’den rivâyet edilen şu hadisi delil göstermişlerdir: **“İlk günden takvâ üzerine tesis edilen mescid hususunda iki kişi tartıştılar. Birisi o, Kubâ mescididir derken, diğeri ise o, Peygamber (s.a.v) mescididir deyince, Hz. Peygamber (s.a.v) de: “O, benim bu mescidimdir” diye buyurdu.”¹⁴⁷** Bunun *Mescid-i Kubâ* olduğunu söyleyenler de, âyette geçen **“ilk günden”** ifadesini delil göstermişlerdir. Zira *Mescid-i Kubâ* Medine-i Münevvere’de ilk günde temeli atılmış, *Mescid-i Nebî*’den önce yapılmıştı. Buna diğerk delil de Ebu Hureyre’nin rivayet ettiği şu haberdur: **“Orada tertemiz olmayı arzu eden erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever âyeti, Kubâ Mescidi ehli hakkında inmiştir. Çünkü onlar su ile istinca ederlerdi. İşte bu âyet-i kerime onlar hakkında inmiştir.”¹⁴⁸** Katâde de bu mescidin *Mescid-i Kubâ* olduğunu gösteren şu hadisi rivâyet etmiştir: Bu âyet inince Hz. Peygamber (s.a.v) Kubâlılara şöyle demişti: **“Şanı yüce Allah temizlenmek hususunda sizden güzel bir şekilde ve övgüyle söz etti. Siz ne yapıyorsunuz?” Onlar şöyle cevap verdiler: Biz önden ve arkadan çıkan pisliğin izlerini su ile yıkıyoruz.”** Hz. Peygamber (s.a.v)’in bu konuda yine şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“Ey Ensar topluluğu! Allah temizlenmek hususunda sizden övgü ve hayırla söz etti. Sizin bu temizlenmeniz nasıldır?” Onlar, Ey Allah’ın Rasûlü, biz namaz için abdest alır, cünüblükten dolayı da guslederiz. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s): “Bununla birlikte başka bir şey de yapıyor musunuz?” Onlar:***

¹⁴⁶ Tevbe: 9/109.

¹⁴⁷ Tirmizî, *Tefsir* 9, sûre 14; Nesâî, *Mesâcid* 8.

¹⁴⁸ Ebu Davud, *Tahâre* 23; Tirmizî, *Tefsir* 9, Sire 15; İbnu Mâce, *Tahâre* 28.

*Hayır, şu kadar var ki bizden herhangi bir kimse tuvaletten çıktıktan sonra yine de su ile istinca yapmayı hoş ve güzel görür. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “İşte bu övgüye sebep odur. Siz buna devam ediniz.”*¹⁴⁹ Zikredilen bu iki hadis, âyette geçen mescidin *Mescid-i Kubâ* olmasını gerektirmektedir.¹⁵⁰

Zemahşerî de ikinci görüşü teyid eden şöyle bir rivayet nakletmiştir: *“Bu âyet nazil olunca,*¹⁵¹ *Hz. Peygamber (s.a.v) yanında bir kısım muhacirleri alarak, yürümeye başladı. Derken, Kubâ Mescidi’nin kapısına varınca orada durdu. Orada, ensardan bazıları oturuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v): “Siz mü’min misiniz?” diye sordu. Topluluk susunca, Hz. Peygamber (s.a.v) bu soruyu tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Ömer: “Ya Resûlullah, onlar mü’mindirler, ben de onlarla beraberim” deyince, Hz. Peygamber (s.a.v): “Kaza ve kadere razı oldunuz değil mi?” dedi. Onlar “Evet!” deyince de, Hz. Peygamber (s.a.v): “Belalara sabrediyor musunuz?” dedi. Onlar, “Evet!” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v): “(Bolluk zamanı) nimetlere şükrediyor musunuz?” deyince, onlar “Evet!” dediler. Bunun üzerine de, Hz. Peygamber (s.a.v): “Kâbe’nin Rabbine yemin ederim ki, bunlar mü’mindirler” dedi ve sözüne devamla: “Ey ensar topluluğu, Allah sizi övdü. Abdest alırken ne yaptınız?” diye sorduğunda, onlar da, “Taharet yaparken önce taş ile istincada bulunduk, sonra da su ile temizlendik” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) de: “Orada tertemiz olmayı arzu eden erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever” ayetini okudu.”¹⁵²*

Râzî ise bu konuyla ilgili olarak şu bilgiye yer vermiştir: *“Takvâ Mescidi’nin Mescid-i Kubâ olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.v)’in, her sene oraya gelerek orada namaz kıldığı ileri sürülmüş ise de ekseri âlimler, burasının Mescid-i Nebî olduğu kanaatindedirler. Kadî ise, her iki mescidin de âyetin muhtevasına girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır, çünkü Allah Teâlâ bu mescidi “takvâ üzerine tesis edilen*

¹⁴⁹ Dârakutnî, *İstinca’* 62, Cilt 3, s. 60.

¹⁵⁰ *Kurtubî*, Cilt 8, s. 259-260.

¹⁵¹ Tevbe: 9/108.

¹⁵² Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî el-Hevarezmî, *el-Keşşâf*, Beyrût, Dârü’l-Ma’rife, Cilt 2, s. 172.

mescid” olmakla tavsif buyurmuştur; bu tıpkı bir kimsenin, salih kimselerle oturup kalkman daha uygundur demesine benzer; binaenaleyh bu söz, o salih kimselerden birisine hasredilmiş olmaz demiştir.”¹⁵³

Râzî'nin nakletmiş olduğu Kadî'nin, *her iki mescidin de âyetin muhtevasına girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır* görüşü, önceki iki görüşe ilave edebileceğimiz üçüncü bir görüştür ki, kanaatimizce, *Mescid-i Takvâ* lafzına en uygun olan görüştür. Zira âyette geçen *mescid* (mescidün) lafzı, nekre olarak kullanılmıştır. Takvâ üzerine tesis edilen her mescid, *Mescid-i Takvâ* ismiyle adlandırılabilir.

H. Peygamber (s.a.v), *Mescid-i Nebî* hakkında şöyle buyurmuştur: **“Benim evimle minberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir. Ve minberim de havzım üzerindedir.”**¹⁵⁴ **“Benim bu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna, onun dışındakilerde kılınan bin namazdan hayırlıdır.”**¹⁵⁵

H. Peygamber (s.a.v), *Mescid-i Kubâ* ile ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: **“Evinde abdest alıp, namaz kılmak için Kubâ mescidine giden kimse, umre yapmış gibi sevap kazanır.”**¹⁵⁶

H. Peygamber (s.a.v) zamanında bu mescidde Cuma namazı kılınmazdı. Bu mescid garip kalmasın diye H. Peygamber (s.a.v), Cumartesi günleri bu mescide gider ve namaz kılardı.¹⁵⁷ İbn Ömer (r.a.), H. Peygamber (s.a.v)'in her Cumartesi günü yürüyerek yahut binekli olarak *Mescid-i Kubâ*'ya geldiğini söylemiştir. Abdullah b. Ömer'in bizzat kendisinin de böyle yaptığı rivayet edilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵³ Râzî, Cilt 6, s. 166.

¹⁵⁴ Buhârî, *Salât* 515, 519.

¹⁵⁵ Muslim, *Hac* 505; Nesâî, *Mesâcid* 4; Dârimî, *Salât* 131.

¹⁵⁶ Nesâî, *Mesâcid* 130; İbnü Mâce, *Salât*, 197.

¹⁵⁷ Buhârî, *Fadli's-Salati fi'l-Mescidi Mekke ve'l-Medîne*, 3-4.

¹⁵⁸ Buhârî, *Salât* 518.

2.5. Mescid-i Dırar

Kur'an'da bahsedilen mescidlerden birisi de Münafıkların yaptırdığı *Mescid-i Dırar*'dir. Kur'an'da, onun hakkında şöyle buyurulmuştur: **“(Münafıklar arasında) bir de (mü'minlere) zarar vermek, (hakı) inkâr etmek, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid kuranlar ve: (Bununla) iyilikten başka birşey istemedik, diye mutlaka yemin edecek olanlar da vardır. Hâlbuki Allah onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik eder.”** **“Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescid (Kubâ Mescidi veya Peygamber Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.”** **“Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın kenarına kurup, onunla beraber kendisi de çöküp cehennem ateşine giden kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”** **“Yaptıkları bina, (ölüp de) kalpleri parçalanuncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”**¹⁵⁹

Kur'an'da bu mescid, tesis ediliş gayesine uygun olarak *Dırar* (zarar) lafzı ile birlikte zikredildiği için, *Mescid-i Dırar* olarak anılmıştır. Bunun dışında bu mescid, kaynaklarda *Mescid-i Nifak*¹⁶⁰ ve *Mescid-i Şikak*¹⁶¹ olarak da anılmıştır.

Beğavî, bu âyetlerin nüzûl sebebi hakkında şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Amr b. Avfoğullarından bazıları Kubâ Mescidini inşa ettiler ve Hz. Peygamber (s.a.v)'den yanlarına gelmesi ricasında bulundular. O da onlara gelip Kubâ'da namaz kıldı. Kardeşleri Amr b. Avfoğullarından bazıları ise onları kıskanarak, biz de bir mescid yapacağız ve Hz. Peygamber (s.a.v)'e haber gönderip, kardeşlerimizin mescidinde namaz kıldığı gibi bizim mescidimizde de namaz kılmak üzere gelmesini rica edeceğiz; daha sonra da Ebu Âmir, Şam'dan geldiği takdirde bu mescidde namaz

¹⁵⁹ Tevbe: 9/107-110.

¹⁶⁰ *Taberî*, Cilt 11, s. 30.

¹⁶¹ *Taberî*, Cilt 11, s. 23; İbnu Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1. Baskı, Beyrût, Muessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 2005, s. 731.

kıldırır dediler ve Hz. Peygamber (s.a.v)’e gittiler. O sırada Hz. Peygamber (s.a.v) Tebûk’e çıkmak üzere hazırlık yapıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v)’e, Ey Allah’ın Rasûlü! dediler. Biz, ihtiyacı olan hastalar ve yağmurlu geceler için bir mescid inşa ettik. Bizim için gelip orada namaz kılmanı ve mübarek olması için duâ etmeni arzuluyoruz. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: **“Şimdi ben yola çıkmak üzereyim ve meşgul bir haldeyim. Dönecek olursak, size gelir ve sizin için orada namaz kılarız.”** Hz. Peygamber (s.a.v) Tebûk’ten döndüğünde yanına geldiler. Kendileri de mescidi bitirmiş bulunuyorlardı. Orada Cuma, Cumartesi ve Pazar günü de namaz kılmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.v) yanlarına gitmek maksadıyla giymek üzere gömleğinin getirilmesini istedi. Bu sefer *Mescid-i Dırar*’ın durumunu bildiren âyetler nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v), Malik b. ed-Duḥşum, Ma’n b. Adiy, Âmir b. es-Seken ile Hz. Hamza’yı öldürmüş olan Vahşi’yi çağırarak şöyle dedi: **“Halkı zalim olan şu mescide gidin; onu yıkın ve yakın.”** Onlar da hemen yola koyuldular. Malik b. ed-Duḥşum evinden bir miktar alevli ateş aldı. Hep birlikte gidip mescidi yaktılar, yıktılar.”¹⁶²

Bu haberde anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v), münafıkların bahsedilen talebini hemen yerine getirmemiş, onu sonraya bırakıp ertelemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)’in, münafıkların söz konusu olan bu talebini hemen yerine getirmeyip ertelemesindeki en büyük sebep, kanaatimizce, onun (s.a.v), İslam Tarihinde çok önemli yer tutan büyük ehemmiyet verdiği *Tebûk Savaşı* hazırlıklarıyla meşgul olması yanında, onların bu savaşa katılmayıp mescid tesis etmeye kalkışmaları olmuştur.

“Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescid içinde namaz kılman elbette daha doğrudur” âyeti nazil olduktan sonra Hz. Peygamber (s.a.v)’in, *Mescid-i Dırar*’ın bulunduğu yoldan dahi geçmediği ve o mescidin yerinin leşlerin, pisliklerin ve çöplerin atıldığı bir çöplük olarak

¹⁶² Beğavî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes’ud el-Ferra’ el-Beğavî eş-Şafî (v. 516 h.), *Meâlimu’t-Tenzil*, 2. Baskı, Beyrût, *Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye*, 2010, Cilt 2, s. 274.

kullanılmasını emrettiği rivâyet edilmiştir.¹⁶³

2.6. Mescid-i Aksâ

Mescid-i Aksâ'dan bahsetmeden önce şunu belirtmede fayda vardır: Hz. Âdem'den başlamak üzere bütün peygamberler, Allah tarafından insanlara *Tevhid Dinini*, yani *İslâmiyeti* tebliğ etmekle görevlendirilmiş, hepsi de kendi kavimlerine, *Allah'tan başka ilah yoktur, Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, Müslüman olun*, demişlerdir. Bu husus birçok âyette zikredilmiştir.¹⁶⁴ Binaenaleyh bizden önce gelmiş geçmiş peygamberlere ve onların bildirdiklerine inananlar, bizim mü'min ve müslüman kardeşlerimizdir. Bu itibarla âyetlerde bizden önceki Müslümanların bahsedilen *ma'bedleri* bizim için önem arz etmektedir. Kur'an'da bahsi geçip de Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden önce mü'minler tarafından yapılmış olan *ma'bedlere*, mesela *Mescid-i Aksâ*'ya bu zaviyeden bakmayı doğru bulduğumuzu ifade edelim.

Mescid-i Aksâ ifadesi Kur'an'da, bir yerde geçer. *Mescid-i Aksâ*'nın geçtiği âyette şöyle buyurulmuştur: **“Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürün Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.”**¹⁶⁵ Âyette, İsrâ' (ve mi'râc) olayı her iki mescid ile ilişkilendirilerek İsrâ'nın önemi belirtilmiş, böylece hem *Mescid-i Harâm*'ın hem de *Mescid-i Aksâ*'nın ne derece önemli mescidler olduğu bildirilmiştir. Bu âyet, Müslümanların bilinç, şuur ve vicdanında her zaman büyük etki oluşturmuştur. Çünkü âyette, her iki mescidin kutsal olduğunun birlikte anılması, Müslümanların iki mescidden birini terk etmeleri halinde diğerini de terk etmiş olacaklarını hissettirmiştir.

İsrâ' (ve Mi'râc) olayında önemli yer işgal eden *Mescid-i Aksâ*'nın hangi mescid olduğu hususunda âyetlerde açıklama yapılmamıştır, sadece çevresinin mübarek kılındığı ifade edilmiştir. Râzî ise, kendi dönemi itibariyle, âyette geçen

¹⁶³ Kurtubî, Cilt 8, s. 258.

¹⁶⁴ Bakara: 2/131, 132, 133; Âl-i İmrân: 3/52, 67, 102; Hac: 22/78; Yûnus: 10/72, 84; Haşr: 59/10.

¹⁶⁵ İsrâ: 17/1.

Mescid-i Aksâ'dan, *Beyt-i Makdis*'in kastedildiği hususunda âlimlerin ittifak ettiğini söylemiştir. Ayrıca âyette şöyle buyurulmuştur: “**Çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ.**” Âyette geçen bu bereket, meyveler ve çiçekler verme ile tefsîr edilmiş olduğu gibi, orasının peygamber durağı, meleklerin iniş noktası olması sebebi ile de tefsir edilmiştir.¹⁶⁶ *Mescid-i Aksâ* ile *Mescid-i Harâm* arasındaki mesafe çok uzak olduğu için, *Mescid-i Aksâ*'ya *Mescid-i Aksâ* (en uzak mescid) ismi verilmiştir.¹⁶⁷ Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında *Mescid-i Aksâ*'dan öte hiçbir mescid yoktu.¹⁶⁸ Müfessirlerin tamamına yakınının bunun Kudüs'teki *Mescid-i Aksâ* olduğunda müttelik oldukları görülürken Şia'nın birçok kaynağında ise “*Mescid-i Aksâ*'nın, semâda bulunan bir mescid” olduğu üzerinde durulmuştur.¹⁶⁹ Şia âlimlerinden Ca'fer Murtaza El-Âmilî'nin, *Mescid-i Aksâ Nerede?*¹⁷⁰ adlı eseri, *Mescid-i Aksâ*'nın semâda olduğu iddiası üzerine yazılmış bir eserdir. Neredeyse Şia tefsîrlerinin hepsinde bu konuda tekrarlanan bir rivâyet vardır ki o da şudur: Salim el-Hannât bir adamdan şunu nakleder: *Ebu Abdullah aleyhisselam'a fazileti olan mescidleri sordum. Mescid-i Harâm ve Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mescidi dedi. Kurbanın olayım, ya Mescid-i Aksâ? dedim. O semâdadır; Rasulullah (s.a.v) oraya yürütüldü dedi. “İnsanlar onun Kudüs'teki mescid olduğunu söylüyor dedim. Kûfe Mescidi ondan daha faziletlidir! dedi.*¹⁷¹

Muhammed Hamidullah da, İsrâ: 17/1. âyette geçen *en uzak mescid* anlamındaki *Mescid-i Aksâ*'nın Kudüs'teki mescid olamayacağını, bunun semâvî bir

¹⁶⁶ *Râzî*, Cilt 7, s. 123.

¹⁶⁷ *Râzî*, Cilt 7, s. 123.

¹⁶⁸ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3. Baskı, Beyrût, Dâru İbni Hazm, 2005, Cilt 3, s. 286.

¹⁶⁹ El-Meclisi'nin “*Bihâru'l-Envâr*” kitabında, *El-Ayyâşi Tefsîrinde*, El-Feyz El-Kâşânî'nin “*es-Sâfî*” isimli Tefsîrinde, El-Bahrânî, “*El-Burhân fi Tefsîri'l-Kur'an*” adlı Tefsîrinde, Et-Tabatabâi de “*Tefsîru'l-Mizân*”da vd. bunu ifade etmişlerdir.

¹⁷⁰ Ca'fer Murtaza El-Âmilî. 1945 yılında Cebel-i Âmilî'de (Güney Lübnan'da) doğdu. Necef'te ve Kum'da okudu. Eserlerinden en ünlüsü *Es-Sahih min Siyreti'n-Nebiyi'l-A'zam*'dir.

¹⁷¹ Haşim El-Bahrânî, *El-Burhân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 1. Baskı, Beyrût, Muessesetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, 4/522.

mescid (semalarda bulunan bir mescid) olması gerektiğini savunan görüşü tercih etmiştir. Çünkü Kur'an'da Filistin'den “*en yakın yer*” (edne'l-Arz)¹⁷² diye söz edilmiştir.¹⁷³ Şu halde ona göre *en uzak mescid* (Mescid-i Aksâ) Kudüs'te olmamalıdır. Öte yandan Kudüs'te eski ma'bed (Hz. Süleyman (a.s)'ın yaptırdığı ma'bedi) İslamiyet'ten çok önce ortadan kaldırılmış, şimdiki *Mescid-i Aksâ* ise henüz yapılmamıştı.

Ancak şuna da dikkat edilmesi gerekir ki, Kur'an'da yer alan “en yakın” (ednâ) ifadesi ile “en uzak” (aksâ) ifadesi izâfî, yani göreceli ifadelerdir. Neye göre en yakın ve neye göre en uzak? Ayrıca Kur'an'da bu iki kavrama bakıldığında, her birinin birçok yerde farklı anlamlarda kullanıldığı da görülür. Binaenaleyh Muhammed Hamidullah'ın *Mescid-i Aksâ*'nın, semâvî bir mescid olması gerektiğini savunan görüşü tercih etmesini gerekli kılan sâiki iddia ettiği şekilde anlamak mümkün görünmemektedir.

Bazı araştırmacılar da, Ezrakî ve benzerlerinin ifade ettiği Ci'râne mescidini delil göstererek *Mescid-i Aksâ*'nın Ci'râne'de bulunan bu küçük mescid olduğunu iddia etmişlerdir. Ezrakî, *Mescid-i Aksâ* ifadesini ve *Mescid-i Aksâ*'nın Ci'râne'de, Hz. Peygamber (s.a.v)'in ihrama girdiği mescid olduğu rivâyetini, *Ahbâru Mekke Ve Mâ Fihâ Mine'l-Âsâr* isimli eserinde, *Ci'râne Mescidi* başlığı altında kaydetmiştir.¹⁷⁴ Dikkatlice bakıldığında burada kullanılan ifadenin, âyette kastedilen *Mescid-i Aksâ* ile ilgili bir anlam taşımadığı görülür. Burada Ezrakî'nin nakletmiş olduğu bir karşılıklı konuşma vardır ve bu karşılıklı konuşmada şöyle deniliyor: “Hz. Peygamber (s.a.v)'in namazgâh edindiği mescid, Ci'râne'de *el-Udvetü'l-Kusvâ*'da bulunan mesciddir, *el-Mescidü'l-Ednâ*'ya gelince, onu da Kureys'ten bir adam bina etmiştir.” Ayrıca Ezrakî, *Mescid-i Aksâ*'nın Ci'râne'deki mescidin olduğu iddiasında da bulunmuyor. Zira “Mescid-i Harâm'ın Hududu, Onun ve Ondaki Namazın

¹⁷² Rûm: 30/3.

¹⁷³ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev.: Salih Tuğ, 5. Baskı, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1995, Cilt 1, s. 140.

¹⁷⁴ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 207.

Faziletinin Zikri Hakkında” başlığı altında, hadislerde geçen *Mescid-i Aksâ* ile ilgili olan neredeyse rivâyetlerin hepsini olduğu gibi eserine dercetmiştir.¹⁷⁵

Ci’rânedeki mescidi delil göstererek Mescid-i Aksâ’nın, Ci’râne’deki bu küçük mescid olduğunu iddia edenler, İsrâ’: 17/1. âyetinde anlatılanların aksine, İsrâ’ olayını, basit ve olağan bir olaymış gibi takdim ediyorlar. Oysaki âyetin başında yer alan “*sübhân (Allah noksan sıfatlardan münezzehtir)*” lafzı, İsrâ’ (ve Mi’râc) olayının alelâde bir olay olmadığını gösterir. Zira bu âyet dâhil olmak üzere, “*sübhân*” lafzının kullanıldığı âyetlere bakılırsa, Allah Teâlâ’nın bununla Kendi azâmetini, fevkalâde yaratılış olaylarını ve insanların acziyyetini gösterdiği fark edilir. “*Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye*” ifadesi de bunun fevkalâdeliğini te’yid eder. Zira burada söz konusu edilen âyetler, insanların muttali’ olduğu alelâde âyetlerden değildir. Çünkü bu âyetlerin Hz. Peygamber (s.a.v)’e gösterilmesi, olağanüstü bir durumdur ve bu da Hz. Peygamber (s.a.v)’e özeldir. “*Çevresini mübarek kıldığımız*” buyruğu da, *Mescid-i Aksâ*’nın insanların hissettiği bir mescid olduğunu göstermektedir.

Beyt-i Makdis (Mescid-i Aksâ) ile ilgili olarak şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v)’in câriyesi Meymûne (r. anhâ): “Yâ Resûlullah! Bize *Beyt-i Makdis* hakkındaki hükmün ne olduğunu bildir” dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurdu: “*Oraya (Beyt-i Makdis’e) gidin ve içinde namaz kılın.*” O zaman burası Dâru’l-Harb idi (yani Müslüman olmayanların hâkimiyeti altındaydı. (Hz. Peygamber (s.a.v) sözlerine daha sonra şöyle devam etti): “(Eğer oraya gidemez ve içinde namaz kılamazsanız) *kandillerinde yakılmak üzere oraya zeytinyağı gönderin.*”¹⁷⁶ Burada zeytinyağı bir işarettir. Bununla kastedilen de, Kudüs’e ve *Beyt-i Makdis*’e önem verilmesi, oranın Hz. İbrahim (a.s.)’ın hanif dininin gerçek sahipleri olan mü’minlerin eline geçmesi için çalışılması ve o kutsal mekânların tevhid dinine uygun kimliğinin korunması amacıyla yapılan çalışmalara herhangi bir şekilde destek olunmasıdır. Hadiste, *Beyt-i Makdis*’e gidip onun içinde namaz kılınmasının istenilmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında oranın gerçekte var

¹⁷⁵ *Ezrakî*, Cilt 2, s. 62-65.

¹⁷⁶ Ebu Davud, *Kitâbu’s-Salât* 14.

olduğunu gösterir. Hicretten yaklaşık onaltı veya onyediy ay sonrasına kadar oranın Müslümanlar'a kible olan bir mekân olması,¹⁷⁷ ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v)'in, kendisinde ibadet edilecek yer kasdıyla eğer seyahat edilecekse, ancak *Mescid-i Harâm*, *Mescid-i Nebî* ve *Mescid-i Aksâ*'ya seyahat edilebileceğini ifade etmesi de bunu te'yid eder.¹⁷⁸

Kur'an'da, başka bir âyette Mescid-i Aksâ'ya işaret edilerek onun hakkında şöyle buyurulmuştur: **“(Ey İsrailoğulları!) Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz. Artık diğer cezalandırma zamanı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine Mescid’e (Beyt-i Makdis’e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi büsbütün tahrip etsinler (diye, başınıza yine düşmanlarınızı musallat kıldık).”**¹⁷⁹ Bu âyette bahsedilen mescidin, *Beyt-i Makdis* olduğu ifade edilmiştir. Bu da, İsrâ’: 17/1. âyet ile İsrâ’: 17/7. âyetin birbirleriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh *Mescid-i Aksâ*'nın, ne semâda ve ne de Ci'rane'de olan bir mescid olduğu anlaşılmaktadır. Bakara: 2/114. âyetinin nüzûl sebebi hakkında yapılan izahlarda, neredeyse müfessirlerin hepsi, buranın *Beyt-i Makdis* olduğunu ifade etmişlerdir. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Bakara suresinin 114. âyetinin tefsirinde, onun nüzûl sebebi hakkında tefsirlerde yer alan *Mescid-i Aksâ* ile ilgili bilgileri hülâsa ederek nakletmiştir.¹⁸⁰

Kur'an'da, *Beyt-i Makdis*'in ismi söylenmeden bahsedildiği bir diğer âyet ise şudur: **“(İsrailoğullarına:) Bu Karyeye girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) “Hutta!” (Yâ Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.”**¹⁸¹ Âyette geçen *bu karye*, cumhûrun

¹⁷⁷ Müslim, *Mesâcid* 12.

¹⁷⁸ Müslim, *Hac* 415, 511; Ebu Davud, *Menâsik* 94; Tirmizî, *Salât* 126; Nesâî, *Mesâcid* 10; İbnu Mâce, *İkâmetu's-Salât* 196; Muvatta', *Cumua* 16.

¹⁷⁹ İsrâ’: 17/7.

¹⁸⁰ *Elmalılı*, Cilt 1, s. 389-391.

¹⁸¹ Bakara: 2/58.

görüşüne göre *Beyt-i Makdis*'tir.¹⁸² Girmeleri emrolunan kapının da, *Beyt-i Makdis*'te ve bugün *Bâbu'l-Hitta* diye bilinen bir kapı olduğu ifade edilmiştir. Bunun, Hz. Musa (a.s)'nın ve İsrailoğullarının kendisine doğru yönelerek namaz kıldıkları kubbenin kapısı olduğu da söylenmiştir.¹⁸³

Ayrıca Kur'an'da, Tin: 95/1. âyetinde, “*Andolsun incire ve zeytine*”¹⁸⁴ buyurulmuştur. Âyette geçen “*incir ve zeytin*” lafızları hususunda Kurtubî'nin beyanına göre, İbn Abbas (r.a), incir (tîn)in, Hz. Nûh (a.s)'un Cûdi üzerinde inşa ettiği mescid, zeytinin de Beyt-i Makdis mescidi olduğunu söylemiştir. Ed-Dahhak da incirin, Mescid-i Harâm, zeytinin ise Mescid-i Aksâ olduğunu ifade etmiştir. İbn Zeyd ise, incirin, Dimaşk mescidi, zeytinin de Beyt-i Makdis mescidi olduğunu belirtmiştir. Muhammed b. Ka'b da, incirin Ashâb-ı Kehf'in mescidi, zeytinin de, İlyâ mescidi olduğunu ifade etmiştir. Ka'b el-Ahbar ve Katâde ile İkrime ve İbn Zeyd ise, incirin Dimaşk, zeytinin de Beyt-i Makdis olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁵ Bu açıklamalara bakılırsa, burada âyette geçen *zeytin* lafzıyla *Beyt-i Makdis* mescidinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

Mescid-i Aksâ'nın birçok ismi vardır. Zerkeşî, onun onyedisi ismini kısaca açıklamada bulunarak zikretmiştir. Onun zikrettiği isimler şunlardır: el-Mescidü'l-Aksâ, Mescidü İliyâ, Beytü'l-Makdis, el-Beytü'l-Mukaddes, Beytü'l-Kuds, Sellem (Şellem, Şelâm, Selâm, Beytü's-Selâm), Ūrşelim, Kûretu İlyâ, Ūrşelîm, Beytu İl, Sihyûn, Masrûs, Bâbûş, Kûrşîlâ, Şelîm, Ezîl ve Salamûn.¹⁸⁶

“*Mescid-i Aksâ*'nın asıl adı Aramice *Beth makşade*, İbranice *Beth ha-mikşad* ve Arapça *Beytü'l-Makdis* (günâhlardan temizlenme yeri anlamında) olup *Mukaddes ev* demektir. İlk kuruluşundan beri taşıdığı bu isim, sonradan şehrin tamamını kapsamına almıştır. Şehir için Müslümanların benimsediği *Kudüs* ismi de aynı

¹⁸² Kurtubi, Cilt 1, s. 409.

¹⁸³ Kurtubi, Cilt 1, s. 410.

¹⁸⁴ Tin: 95/1.

¹⁸⁵ Kurtubî, Cilt 20, s. 110-111.

¹⁸⁶ Zerkeşî, s. 278-279.

kökten gelmekte ve aslında şehri değil *ma'bedi* ifade etmektedir. İbranice *Bet hamikdaş* lafzından alınan *Beyt-i Makdis*, *ma'bed* anlamına gelir ve bununla *Mescid-i Aksâ* kastedilir.”¹⁸⁷

Mescid-i Harâm ile *Mescid-i Aksâ* inşasının hakkında Ebu Zerr (r.a)'den gelen bir rivâyette şöyle denilmiştir. O, “Ben: Ya Rasûlallah! Yeryüzünde ilk önce hangi mescid inşa edildi? dedim. Rasûlullah (s.a.v): “***Mescid-i Harâm***” dedi. Ben: Sonra hangisi? dedim. Rasûlullah (s.a.v): “***Mescid-i Aksâ***” dedi. Ben: Bu iki mescidin yapılışı arasında kaç sene var? dedim. Rasûlullah (s.a.v): “***Kırk sene***” dedi. Daha sonra Rasûlullah (s.a.v): “***Namaz vakti sana nerede erişirse, sen namazı orada kıl! Çünkü faziletli namaz, vakti içinde kılınandır!***” buyurdu.”¹⁸⁸ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “***Süleyman b. Dâvud (a.s) Beyt-i Makdis'i inşa edince yüce Allah'tan üç husus diledi. Yüce Allah'tan vereceği hükümlerinin kendi hükmüne uygun düşmelerini söylemesini istedi; bu isteği ona verildi. Yine yüce Allah'tan kendisinden başka hiçbir kimseye verilmeyecek bir mülk verilmesini istedi, bu da ona verildi. Yüce Allah'tan Mescidin (Beyt-i Makdis'in) inşasını bitirince de buraya yalnızca onda namaz kılmak arzusuyla kim gelirse, mutlaka onu günahlarından, annesinin o kimseyi doğurduğu gibi, kurtarılmasını diledi, bu da kendisine verildi.***”¹⁸⁹

Bu iki mescidin inşa edilmesiyle ilgili olarak gelen bu iki rivâyet arasında bir çelişki görülmektedir. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) ile Hz. Süleyman (a.s) arasında uzun yıllar geçmiştir. Bu çelişki şöyle açıklanmıştır: Hz. İbrâhim (a.s) ile Hz. Süleyman (a.s), başkalarının temelini atmış olduğu mescidlerin binalarını yenilemişlerdir. *Beyt-i Harâm*'ı ilk bina edenin Hz. Âdem (a.s) olduğu söylenmişti. Buna göre, onun çocuklarından başka birtakım kimselerin *Beyt-i Harâm*'dan kırk yıl sonra *Beyt-i Makdis*'i bina etmiş olmaları mümkündür.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Mefâil Hızlı, “Mescid-i Aksâ” maddesi, *ŞİA*, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 149.

¹⁸⁸ Müslim, *Mesâcid* 520; Buhârî 3166; Nesâî, *Mesâcid* 3; İbnu Mâce 753; İbnu Hibbân, *Salât* 1598.

¹⁸⁹ Nesâî, *Mesâcid* 6; İbnu Mâce, *İkâmetü's-Salât* 196.

¹⁹⁰ *Kurtubî*, Cilt 4, s. 138.

Kitab-ı Mukaddes'e göre, ma'bedin, yani *Mescid-i Aksâ*'nın, *Beyt-i Makdis*'in yerinin tesbiti ve planlanması Hz. Davud (a.s) ile başlar. Ancak Allah Teâlâ, ma'bedin Hz. Süleyman tarafından yapılacağını bildirir (*II Samuel*, 7/1 -13; *Tarihler*, 17/1-2.). Bunun üzerine Hz. Davud (a.s), oğlu Hz. Süleyman (a.s)'a durumu anlatıp ma'bedi inşa etmesini emreder ve ma'bed yapımıyla ilgili bütün malzemeleri ve elemanları ona teslim eder. (*I. Tarihler*, 22/1-16). Ma'bed için gerekli taş ve kereste Lübnan dağlarından karşılanmış, Sûr Kralı Hiram bunları Hz. Süleyman (a.s)'ın yolladığı işçilere ve kendi adamlarına inşaatta kullanılacak şekilde hazırlatıp Kudüs'e göndermiştir. Çünkü ma'bedin yapımı sırasında ne keser ne çekiç sesinin duyulduğunu belirtiyor (*I. Krallar*, 5/13-18; 6/7).¹⁹¹

Beyt-i Makdis, Hz. Süleyman (a.s)'dan sonra zaman zaman Buhtunnasr gibi istilacıların yağmalamalarına, yıkımlarına maruz kalmıştır.

Ahd-i Cedid'de verilen bilgilerden Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde Yahudilerin *ma'bede* gereken saygıyı göstermedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. İsa Kudüs'e geldiğinde ma'bedin pazar yerine çevrilmiş olduğunu görmüş ve bunu engellemeye çalışarak insanlara, Ahd-i Atik'te ma'bedin yapılış amacının bütün milletler için *duâ evi* olduğuna (*İşaya*, 56/7) ve geçmişte *haydut inine* çevrildiğine dair (*Yeremye*, 7/11) yer alan cümleleri hatırlatmıştır.¹⁹² Yine Ahd-i Cedid'de mevcut bilgilerden Hz. İsa'nın orada incili öğretmeye çalıştığı, fakat yahudi kâhin, yazıcı ve ihtiyarlarının buna karşı çıktıkları anlaşılmaktadır.¹⁹³

“Hem tarihî veriler hem de âyetteki ifadeler dikkate alındığında söz konusu olan *Mescid-i Aksâ*'nın tarihî bir gerçekliğinin bulunduğu anlaşılmaktadır. O dönemlerde mescidin mevcut olmaması daha önceleri Kudüs'te *Mescid-i Aksâ*'nın bulunmadığını göstermez. Bir hadiste belirtildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v) dönemindeki *Kâbe* Hz. İbrâhim (a.s)'in kurduğu binadan farklıdır.¹⁹⁴ Öyle anlaşılıyor ki semâvî dinlerde tevhid inancı açısından ibâdetlerin ifası sırasında mü'minlerin

¹⁹¹ *Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1985, s. 341-342.

¹⁹² *Kitab-ı Mukaddes*, Markos, 11/15-17, s. 48.

¹⁹³ *Kitab-ı Mukaddes*, Luka, 20/1-2, s. 83.

¹⁹⁴ Buhârî, “*Hac*” 42; Müslim, “*Hac*” 398-405.

yöneldiği mekân (kıble) bir amaç değil bir araçtır. Bu mekânın üzerindeki binanın yüzyıllar içinde yıkılıp yeniden yapılması veya zaman zaman mevcut olmaması mekânın mânevî konumunu etkilemez.”¹⁹⁵

Hz. Peygamber (s.a.v), ibâdet maksadıyla *Mescid-i Harâm*, *Mescid-i Nebî* ve *Mescid-i Aksâ*’ya seyahat edilebileceğini beyan etmiştir.¹⁹⁶

Yukarıda ifade edildiği gibi bu mescid, *Beyt-i Makdis*¹⁹⁷ ve *Mescid-i Aksâ* diye isimlendirilen Kudüs’teki mesciddir. *Mescid-i Harâm*’dan sonra yeryüzünde yapılan ilk mesciddir.¹⁹⁸ Müslümanların ilk kiblesidir.¹⁹⁹ Hz. Peygamber (s.a.v)’in İsrâ’ olayında geldiği,²⁰⁰ Mirâc’ın başladığı, Hz. İsa’ya kadar birçok peygamberin namaz kıldığı mesciddir.

2.6.1. Hz. Davud’un Mihrâbı

Kur’an’da, Hz. Davud’un mihrâbından, bir ma’bed olarak bahsedilmektedir. Onun hakkında şöyle buyurulmuştur: “*(Ey Muhammed!), Sana davacıların haberi ulaştı mı? Ma’bed (Mihrâb)’in duvarına tırmanmışlardı.*”²⁰¹ “*Davud’un yanına girmişlerdi de Dâvud onlardan korkmuştu. “Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster” dediler.*”²⁰² Âyetteki *mihrâb* lafzıyla, Hz. Dâvûd (a.s)’un içine girip, Rabbine tâatle meşgul olduğu evin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bir şey, parçalarının en kıymetlisiyle isimlendirildiği gibi, o evde mihrâb bulunduğu için, o eve mihrâb denildiği ifade edilmiştir.²⁰³

¹⁹⁵ www.filozof.net. 2014.

¹⁹⁶ Buhârî, *Mesâcid-i Mekke*, 6; *Sayd* 26; *Savm* 67; Müslim, *Hac* 415, 511-513; Ebu Davud, *Menâsik* 94; Tirmizi, *Salât* 126; Nesâî, *Mesâcid* 10; Muvatta’, *Cumua* 16.

¹⁹⁷ İbnu Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 196.

¹⁹⁸ Buhârî, *Enbiyâ*’ 10, 40; Müslim, *Mesâcid* 1-2.

¹⁹⁹ Bakara: 2/144.

²⁰⁰ İsrâ’: 17/1.

²⁰¹ Sâd: 38/21.

²⁰² Sâd: 38/22.

²⁰³ *Râzî*, Cilt 9, s. 176.

Kanaatımızca, âyette geçen *mihrâb*, *Mescid-i Aksâ*'nın bulunduğu alanda Hz. Davud'un, *ma'bed* olarak edindiği özel bir odadır. Dolayısıyla âyetten, buranın bir *ma'bed* veya bir mescid olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2.6.2. Hz. Zekeriyâ Ve Hz. Meryem'in Mihrâbı

Kur'an'da, Hz. Zekeriyâ ve Hz. Meryem'in mihrâbının söz konusu edildiği görülmektedir. Onunla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: ***“Rabbi Meryem’e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyâ’yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyâ, onun yanına, ma’bede (mihrâba) her girişinde orada bir rızık bulur ve “Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?” der, o da: “Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir”, derdi.” “Orada Zekeriyâ, Rabbine dua etti: Rabbim! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duâyı hakkıyla işitensin, dedi.” “Zekeriyâ, ma’bedde (mihrâbta) durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nidâ ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime’yi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler.”***²⁰⁴ Kurtubî'nin naklettiğine göre Hz. Zekeriyâ (a.s), Hz. Meryem'i himayesine aldı ve onun için özel bir yer yaptı. Yaşı ilerleyince ona ancak bir merdivenle çıkılabilecek bir mihrâb (yüksekçe bir oda) yaptı, onun için bir sütanneyi ücretle tuttu. Kapıyı da üzerine kapatıyordu. Onun yanına Hz. Zekeriyâ'dan başka kimse girmiyordu. Büyüyünceye kadar böyle devam etti. Ay hali olduğu vakit, onu çıkartıp evine götürür ve teyzesi yanında kalırdı. Ay halinden temizlendiği vakit gusleder ve Zekeriyâ da onu geri mihrâbına götürürdü. Hz. Zekeriyâ da onun yanına girdiği vakit, yazın kış meyvesini, kışın da yaz meyvesini yanında bulurdu. Ey Meryem, bu sana nereden geliyor? diye sorunca o: Allah'tan, diye cevap verirdi. Bunun üzerine Hz. Zekeriyâ çocuk sahibi olmayı arzulayarak ona bunları veren, bana da bir evlat bağışlamaya kadirdir, dedi.²⁰⁵ İşte bu, Hz. Zekeriyâ'nın burada Allah Teâlâ'ya duâ edip evlat istemesine sebep olmuştu.²⁰⁶

²⁰⁴ Âl-i İmrân: 3/37-39.

²⁰⁵ Kurtubî, Cilt 4, s. 71.

²⁰⁶ Kurtubî, Cilt 4, s. 72.

Kur'an'da mihrâbın geçtiği bir diğer âyette ise şöyle buyurulmuştur: **“*Bunun üzerine Zekerıyyâ, ma’bed (mihrâb)’den kavminin karşısına çıkararak onlara: “Sabah akşam tesbihte bulunun” diye işaret verdi.*”**²⁰⁷ Bu iki âyetten de anlaşılıyor ki, Hz. Zekerıyyâ’nın, namaz ve diğer ibâdetlerini yalnız başına eda ettiği özel bir yeri bulunuyordu, ya da hem kendisinin hem de başkalarının namaz kıldığı bir yeri vardı. Ancak ne var ki onlar oraya, onun müsaadesi olmaksızın, namaz kılmaya giremezlerdi ve onlar oraya geldiklerinde oraya girmek için, Hz. Zekerıyyâ (a.s)’nın izin için dışarıya çıkmasını beklerlerdi.²⁰⁸

2.7. Ashâb-ı Kef’in Yanıbaşlarında Yapılan Mescid

Kur'an'da, Ashâb-ı Kef’e yapılan bir mescidden bahsedilmektedir. Onun söz konusu olduğu âyette şöyle buyurulmuştur: **“*Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki, Allah’ın va’dinin hak olduğunu, kıyametin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Hani onlar aralarında Ashâb-ı Kef’in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: “Üzerlerine bir bina yapın. Rableri onları daha iyi bilir.” Onların işlerine gâlib olanlar ise şöyle demişlerdir: “Bizler, kesinlikle onların yanıbaşlarına bir mescid edineceğiz” dediler.*”**²⁰⁹

Âyetteki, **“*Onların işlerine gâlib olanlar’dan*”** o devirdeki müslüman kralın kastedildiği söylenmiş olduğu gibi, bunu söyleyenlerin Ashâb-ı Kef’in sahipleri (akrabaları) olduğu da ifade edilmiştir. Yine bu sözü, o beldenin ileri gelenlerinin söylediği de ileri sürülmüştür. Râzî’ye göre bunlar, **“*Bizler, kesinlikle onların yanıbaşlarına bir mescid edineceğiz*”**, yani **“*orada ibâdet edeceğiz ve bu mescid sayesinde Ashâb-ı Kef’in eserlerini yaşatacağız*”** demişlerdir.²¹⁰

Âyette dikkat çeken önemli bir husus daha vardır ki o da şudur: *Mescid* lafzının, Hz. Peygamber (s.a.v)’in döneminden çok önce meydana gelmiş Ashâb-ı Kef’in (Mağara Arkadaşlarının) olayında geçmiş olmasıdır. İşte bu manidardır,

²⁰⁷ Meryem: 19/11.

²⁰⁸ Râzî, Cilt 7, s. 174.

²⁰⁹ Kef: 18/21.

²¹⁰ Râzî, Cilt 7, s. 97.

mescidin eskiden beri var olduğunu göstermektedir. Muhammed Hamidullah'ın söylediğine göre ise, yakın bir zamanda Lut gölünde *Essenianlara* ait bazı vesikalar bulundu. Onlarda da mescid lafzı kullanılmıştır. Onlar diyorlar ki; “Bizim ibâdet ettiğimiz yer, Tanrı için başımızı yere koyduğumuz yerdir.” Ne olursa olsun mescid lafzı, Rabbimize karşı olan hürmetimizin en iyi sembolüdür.²¹¹

2.8. Kur'an'da Putperestler Ve Ma'bedleri

Putperestlerle ilgili olarak Kur'an'da yer alan âyetlerde, putperestlerin kendilerine mahsûs isim verdikleri herhangi bir ma'bed, başka bir ifadeyle kendisinde ibâdet edip adlandırdıkları belli herhangi bir yer yoktur, ancak taptıkları putların bulunduğu mekânların varlığından söz edilmiştir. Kur'an'da bu açıkça görülmektedir. Mesela Allah Teâlâ, Hz. Nûh (a.s) ve Hz. İbrahim (a.s)'in putperestlerle olan mücadelelerine değinirken, putperestlerin tapınma eylemlerini içinde gerçekleştirdikleri puthanelerinden isim vermeden söz eder. Kur'an'ın, ilâhî kökeni olan din sahiplerinin ma'bedlerinin isimlerine yer verip putperestlerin puthânelerinin isimlerine hiç yer vermemesi, kanaatımızca onlara değer vermediğinin açık göstergesidir.

2.8.1. Hz. Nûh Döneminde Putperestler Ve Ma'bed

Kur'an'da Hz. Nûh'tan bahsedilirken, onun putperestlerle, putperestlerin de onun da'vetini kabul etmeyip putlarını savunma adına onunla yaptığı mücadelelerine çok yer verilmiştir. Bu karşılıklı mücadelelerin, putperestlerin ma'bedlerinde geçtiği hususu, kanaatımızca Kur'an'da yer alan şu buyruklardan anlaşılmaktadır: “*Ve dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yeğûs'tan, Ye'ûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!*” “(Böylece) onlar gerçekten birçoklarını sapturdılar. (Rabbim!) Sen de bu zalimlerin ancak şaşkınlıklarını arttır!”²¹²

Ebû Zeyd el-Belhi'nin, *er-Reddu Alâ Abedeti'l-Esnâm* adlı eserinde, putperestlik dininin, putperest insanlar tarafından kabul görmesi ve bunun yanlışlığı

²¹¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev.: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 37.

²¹² Nûh: 71/23-24.

ve bozukluğu hakkında verdiği bilgileri, büyük müfessir Râzî şöyle aktarır: “Yontularak elde edilen kütüklerin, göklerin, yerin, bitkilerin ve hayvanların Halıkı olmadığını bilmek, zarurî bir bilgidir. Zarurî bilgiler hususunda ise, insanlar arasında ihtilafın olması da caiz değildir. Putperestlik, bu ayetin delaletiyle, Hz. Nûh (a.s) peygamber olarak gönderilmezden önce de mevcut olan bir din idi ve bu din, bu zamana kadar da devam edegelmiştir. Ma’mur beldelerde oturanların ekserisi de, bu din üzeredirler. Binaenaleyh bu dinin yanlışlığını ve bozukluğunu aklın zaruretiyle anlayamayacak bir manaya hamletmek gerekir. Aksi halde bu dinin, şu kadar zamandan beri, âlemin ekserisinde devam etmemesi gerekirdi. Binaenaleyh, bu durumda bu görüşü benimseyenlerin mutlaka birtakım izahları (te’villeri-gerekçeleri) bulunmalıdır.” Râzî, aktardığı bu bilgilerin akabinde, putperestlerin bu konuya dair yedi maddeden oluşan izahlarını da tefsirinde nakletmiştir.²¹³

Bu âyetle ilgili olarak Muhammed b. Ka’b’ın şu açıklaması da putperestlerin ma’bedlerinin menşei hakkında önemli bir fikir vermektedir. O şöyle demiştir: Hz. Âdem (a.s)’in beş oğlu vardı: *Ved*, *Suvâ’*, *Yeğûs*, *Ye’ûk* ve *Nesr*. Bunlar çokça ibâdet eden kimseler idi. Onlardan birisi öldü ve ona çokça üzüldüler. Şeytan: Ben size onun gibi bir suret yapacağım. Ona baktığınız takdirde onu hatırlayacaksınız, dedi. Onlar da: Yap dediler. O da onlardan ölen o kişinin suretini *mescid* içinde bakır ve kurşundan yaptı. Sonra bir diğeri öldü, onun da suretini yaptı. Nihâyet hepsi öldü, hepsinin suretlerini yaptı. Günümüzde olduğu gibi eşyada gittikçe eksilmeler görüldü. Nihâyet bir süre sonra yüce Allah’a ibâdeti terkettiler. Şeytan onlara: Size ne oluyor da hiçbir şeye ibâdet etmiyorsunuz, dedi. Onlar: Neye ibâdet edelim deyince, o da kendilerine: Hem sizin, hern de atalarınızın ilâhlarına. Hiç namaz kıldığınız yeri görmüyor musunuz? Bunun üzerine onlar, Allah’tan başka ilâhlar olarak bunlara ibâdet ettiler. Nihâyet Allah Teâlâ Hz. Nûh (a.s)’u peygamber gönderince bu sefer, **“Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele *Ved*’den, *Suvâ*’dan, *Yeğûs*’tan, *Ye’ûk*’tan ve *Nesr*’den asla vazgeçmeyin! dediler.”**²¹⁴

²¹³ Râzî, Cilt 11, s. 127-128.

²¹⁴ Kurtubî, Cilt 18, s. 307-308.

Abdullah b. Abbas'ın, Nûh: 71/23. âyetinde adı geçen putlarla ilgili olarak şöyle dediği nakledilmiştir: “Nûh kavminin taptığı putlar daha sonra Araplara intikal etmiştir. *Ved* isimli put, *Dumeti'l-Cendel* denen yerde bulunuyordu ve *Kelb* kabilesine aitti. *Suvâ'* isimli put da *Huzeyl* kabilesine aitti. *Yeğus* isimli put da *Murad* kabilesine aitti. Daha sonra *Sebe'*de bir vadinin içinde bulunuyordu ve *Ğutayf* oğullarına ait olmuştu. *Ye'ûk* isimli put da *Hamdan* oğullarına aitti. *Nesr* isimli put ise himyerlilerin *Zilkila'* ailesine aitti. Aslında bu isimler Nûh kavminden salih kimselerin adlarıydı. Bunlar ölünce şeytan bunların kavimlerinin oturdukları meclislerde bunları hatırlatarak timsaller dikmelerini ve bu timsallere onların adlarını vermelerini telkin etmiş, onlar da bunu yapmışlardır. Önceleri bu şeylere tapılmıyordu. Bunları dikenler ölüp gidince ilim de (bunların ne için dikildikleri konusundaki bilgilerde) silinip gitti. Böylece bu putlara ibâdet edilmeye başlandı.”²¹⁵

Elmalılı ise, Hz. Nûh dönemindeki putperestlerin tapındıkları *Ved*, *Suvâ'*, *Yeğûs*, *Ye'ûk* ve *Nesr* putlarının Araplara intikal etmiş olduğunu, binaenaleyh Arapların, Abdi vedd, Abdi Yeğûs diye isimler verdiklerini belirtmiştir.²¹⁶

Müslim'in Sahih'inde Hz. Âişe (r.anha)'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ümmü Habibe ile Ümmü Seleme Habeşistan'da gördükleri *Mâriye* adındaki ve içinde birtakım suretler bulunan bir kiliseden Hz. Peygamber (s.a.v)'e söz etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “***Onlar öyle kimselerdi ki, aralarında salih bir adam öldü mü kabri üzerine bir mescid yapar ve (gördüğünüz) o suretleri yaparlardı. Onlar kıyamet gününde Allah nezdinde yaratılmışların en kötüleridir.***”²¹⁷

2.8.2. Hz. İbrâhim Döneminde Putperestler Ve Ma'bed

Kur'an'da, Hz. İbrâhim'den söz edilirken de onun putperestlere karşı yapmış olduğu mücadelelerine oldukça geniş yer verilmiştir. Kur'an'da onun, babasıyla yaptığı mücadele ile ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: “***İbrahim, babası Âzer'e,***

²¹⁵ *Taberî*, Cilt 29, s. 104; *Âlûsî*, Cilt 16, s. 132.

²¹⁶ *Elmalılı*, Cilt 8, s. 271.

²¹⁷ *Buhârî*, *Salât* 54; *Müslim*, *Mesâcid* 528.

birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti.”²¹⁸

Kur’an, Hz. İbrahim (a.s) ile putperest olan babası ve kavmi arasında geçen konuşmayı ise şöyle takdim etmiştir: *“O (Hz. İbrâhim), babasına ve kavmine: Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor? demişti. Dediler ki: Biz, babalarımızı bunlara tapar kimseler bulduk. Doğrusu, siz de, babalarınız da açık bir sapıklık içindediniz, dedi. Dediler ki: Bize gerçeği mi getirdin, yoksa sen oyunbazlardan biri misin? Hayır, dedi, sizin Rabbiniz, yarattığı göklerin ve yerin de Rabbidir ve ben buna şahitlik edenlerdenim. Allah’a yemin ederim ki, siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım! Sonunda İbrahim onları paramparça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı; belki ona müracaat ederler diye. Bunu putlarınıza (tanrılarımıza) kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir, dediler. (Bir kısmı:) Bunları diline dolayan bir genç duyduk; kendisine İbrahim denilirmiş, dediler. O halde, dediler, onu hemen insanların gözü önüne getirin. Belki şahitlik ederler. Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrahim?, dediler. Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun, eğer konuşuyorlarsa!, dedi. Bunun üzerine, kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) “Zalimler sizlersiniz, sizler!” dediler. Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler: Sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun, dediler. İbrahim: Öyleyse, dedi, Allah’ı bırakıp da, size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız? Size de, Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız? (Bir kısmı:) Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin!, dediler. Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!, dedik.”*²¹⁹

Yukarıdaki âyetlerde bahsedilen Hz. İbrahim (a.s) ile putperest olan babası ve kavmi arasında geçen karşılıklı konuşmaların, putların bulunduğu bir mekânda cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Zira âyetlerde, Hz. İbrahim (a.s)’in, onlarla mücadele ederken somut olarak onların tapındıkları putlarını hedef aldığı, putların üzerinden

²¹⁸ En’âm: 6/7.

²¹⁹ Enbiyâ’: 21/52-69.

kendi mücadelesini sürdürdüğü ve putperestleri bâtil inançlarından vazgeçirmeye çalışıp Hakk'a da'vet ettiği görülmektedir.

2.9. Sebe'liler Ve Ma'bed

Kur'an'da, Hz. Süleyman (a.s) döneminde Sebe'de yaşayan, Allah Teâlâ'yı bırakıp güneşe tapan bir topluluktan bahsedilmektedir. Onların söz konusu edildiği âyetlerde şöyle buyurulmuştur: **“Çok geçmeden (Hüdhüd) gelip: Ben, dedi, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim. Gerçekten, onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım. Onu ve toplumunu (kavmini) Allah'tan gayri güneşe secde eder buldum. Şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için doğru yolu bulamıyorlar. (Şeytan böyle yapmış ki) göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler.”**²²⁰

Burada bahsi geçen bu toplumun, güneşe tapanlardan olduğu ifade edilmiştir. Bir görüşe göre bu toplumun zındık, bir diğer görüşe göre ise bunların ışığa, aydınlığa tapınan Mecûsiler olduğu ifade edilmiştir.²²¹ Bu âyetin dikkat çekici tarafı, Sebe'lilerin güneşe secde etmiş olmaları ve bu secdelerini gerçekleştirirken de bir yerde bulunmuş olmalarıdır. Başka bir ifadeyle onlar, kendileri için bir secde edilen yer, bir mescid edinmişlerdir. Çünkü Hüdhüd onları orada görmüş olmalıdır ki, onların bu durumunu Hz. Süleyman (a.s)'a haber vermiş olsun.

Hz. Peygamber (s.a.v) de, güneşe secde eden toplumlara muhalefet etmek ve onlara benzememek için olsa gerek, güneş doğarken, tam tepede iken ve batarken namazın kılınmasını nehyetmiştir.²²² Kur'an'da ise, güneşe (ve hatta aya) secde edenlerin söz konusu edildiği âyette şöyle buyurulmuştur: **“Gece ve gündüz, güneş**

²²⁰ Neml: 27/22-25.

²²¹ Kurtubî, Cilt 13, s. 184.

²²² Nesâî, Mevâkîf 558.

ve ay O'nun âyetlerindedir. Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız, güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin!”²²³

2.10. Hz. Peygamber Döneminde Putperestler Ve Ma'bed

Kur'an'da, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında müşriklerin tapındıkları putlarla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: *“Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı?” “Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı.” “Demek erkek size, dişi O'na öyle mi?” “O zaman bu, insafsızca bir taksim!” “Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.”²²⁴*

Taberî, *Lât* lafzının *Allah* lafzının müennesi, *Uzzâ* lafzının da, Allah Teâlâ'nın *Aziz* isminin müennesi olduğunu ve müşriklerin, putlarına, Allah Teâlâ'nın isimleriyle isim takmaya çalıştıklarını söylemiştir. Katade'ye göre *Lât* putu *Taif* bölgesinde bulunan bir puttur. İbn Zeyd'e göre ise, *Nahle* bölgesinde bulunan ve Kureyş tarafından kendisine ibadet edilen *ev* şeklinde bir puttur. Abdullah b. Abbas, Mücahid ve Ebu Salih, *Lât*'ın, aslında Hacılara un çorbası yapan bir kişinin adı olduğunu ve o kimsenin öldükten sonra müşriklerin, onun kabrini putlaştırdıklarını söylemişlerdir. *Uzzâ* putu ise Mücahid'e göre küçük ağaçlardan ibarettir. Said b. Cübeyr'e göre, *Sakif* kabilesinin yaptığı ve *Taif*'te bulunan bir evdir. Katade'ye göre ise *Batn-ı Nahle*'de bulunan bir puttur. *Menât* putu ise, *Müşellel* denen bir yerin *Kudeyd* diye adlandırılan bir bölümünde bulunmaktaydı. Taberî, *Lât*, *Menât* ve *Uzzâ* putlarının taştan yapıldıklarını, Kâbe'nin içine konularak orada kendilerine tapıldığını ifade etmiştir.²²⁵ İbn Hişam'ın bildirdiğine göre ise Hz. Peygamber (s.a.v) fetih gününde Mekke'ye girdiğinde, Kâbe'nin çevresinde kurşunla sabitleştirilmiş putlar vardı. Hz. Peygamber (s.a.v)'in elinde asa vardı. Onunla dokunduğu her put

²²³ Fussilet: 41/37.

²²⁴ Necm: 53/19-23.

²²⁵ *Taberî*, Cilt 27, s. 62-64.

yüz üstü düşüyordu. Hz. Peygamber (s.a.v) o esnada, **“Hak geldi; bâtil yıkılıp gitti. Zaten bâtil yıkılmaya mahkûmdur”**²²⁶ diyordu.²²⁷

Râzî'nin beyanına göre de *Lât*, *Sakif* kabilesinin *Tâif* te bulunan putudur. *Uzzâ* lafzı da, *e'azzü* lafzının müennesi olup, tapınılan bir ağaç idi. Nihayet, Hz. Peygamber (s.a.v) Halid b. Velid (r.a)'i gönderdi de, o da o ağacı kesti. Derken, içinden başı açık, saçı başı dağınık, başına vuran ve çığlıklar koparan ve lanetler savuran bir şeytâne (dişi şeytan) çıktı. Halid b. Velid onu öldürdü. Halid b. Velid onu öldürürken şöyle diyordu: “Ey Uzzâ, terkolundun ve sana aman yok! Muhakkak ki ben, Allah Teâlâ'nın seni hor ve hakir kıldığını gördüm.” Sonra Halid b. Velid, Hz. Peygamber (s.a.v)'in yanına döndü ve ona (s.a.v), gördüğünü ve yaptığını anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) de, **“O, Uzzâ'dır ve artık bir daha tapınılmayacaktır.”** dedi. Râzî'ye göre *Menât* lafzı ise *fe'alatün* kalıbında olup, *Safâ*'daki bir putun adıdır. Bu put, bir kaya parçası şeklinde olup, *Hüzeyl* ve *Huzâa* kabilelerinin idi.²²⁸

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise *Lât*, *Uzzâ* ve *Menât*'ın Mekke'li müşriklerin taptıkları putlar olduğunu, binaenaleyh bu putlarla, *Abdullât*, *Abdu'l-Uzzâ* ve *Abdi Menât* diye isimler verdiklerini, hatta *Bismi'l-Lâti* ve *'l-Uzzâ* sözünü yemin ifadesi olarak kullandıklarını söylemiştir. Ayrıca yine Elmalılı'ya göre, Ebu Ubeyde gibi bazı âlimler bunların taştan putlar olduğunu, Kâbe'nin içinde bulunduğunu söylemişlerse de, başka mekânlarda kurulan hususî puthanelerde de putların bulunduğunu gösteren nakillere rastlanmış olması ve Kâbe içinde Hübel gibi diğer putların bulunması sebebiyle, yukarıda isimleri sayılan putların husûsi hanelerde bulunan putlar olması da mümkündür.²²⁹

Kur'an, Mekkeli putperestlerin, *Beytullah*'ın yanındaki ibâdetlerinin ve duâlarının ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey olmadığını ifade ederken

²²⁶ İsrâ': 17/81.

²²⁷ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 668.

²²⁸ *Râzî*, Cilt 10, s. 279.

²²⁹ *Elmalılı*, Cilt 7, s. 276.

onların *Beytullah'ı ma'bed* kabul ettiklerini de bildirmiş olmaktadır. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: **“Onların beyt (Beytullah)’in yanındaki duâları da ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler!) İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü şimdi azabı tadın!”**²³⁰

Râzî'nin verdiği bilgiye göre, İbn Abbas, Kureyşlilerin, Kâbe'yi çıplak olarak, ıslık çalıp el çırpılarak tavâf ettiklerini söylemiştir. Mücâhid de onların, tavâfta Hz. Peygamber (s.a.v)'e muhalefet ettiklerini, onunla alay edip, ıslık çaldıklarını ve onun namaz ve tavâfını karıştırmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Mukâtil ise, Hz. Peygamber (s.a.v) mescidde namaz kıldığında, putperestlerin, Hz. Peygamber (s.a.v)'in namazını ifsad edip bozmak için onun sağında ve solunda el çırpıklarını belirtmiştir. Binâenaleyh, İbn Abbas'ın görüşüne göre ıslık çalıp el çırpma işi, o müşrikler için bir tür ibâdet olmuş oluyor. Mücâhid ve Mukâtil'in görüşüne göre ise, el çırpıp ıslık çalma işi, Hz. Peygamber (s.a.v)'e eziyet vermek için yapılmış oluyor. Bu görüşleri nakleden Râzî'ye göre, İbn Abbas'ın görüşü doğru olmaya daha yakındır. Çünkü onlar, ıslık çalıp el çırpma işinin namaz cinsinden olduğuna inanmışlardır. Bundan dolayı bu âyette geçen *illâ* istisnası da, onların bu inançlarına göre yapılmıştır. Dolayısıyla onların ıslık çalıp el çırpma işi bir tür ibâdettir.²³¹

Şimdi de bir fikir vermesi düşüncesiyle *Kur'an'da Ma'bed Kavramının*, tespit ettiğimiz kadarıyla ilişkili olduğu lafızların dağılımını kullanıldığı anlamlarla birlikte tablo halinde sunmak istiyoruz:

²³⁰ Enfâl: 8/35.

²³¹ *Râzî*, Cilt 5, s. 134-135.

Sıra no	Lafız	Lafız adedi	Lafızların kullanıldığı anlamlar ve adedi
1	مسجد / المسجد	22	21 Ma'bed 1 Ma'bed ve Azalar
2	مساجد	6	5 Ma'bed 1 Ma'bedler ve Azalar
3	المسجد الحرام	15	15 Ma'bed
4	المسجد الأقصى	1	1 Ma'bed
5	البيت الحرام	2	2 Ma'bed
6	البيت المحرم (بيتك المحرم)	1	1 Ma'bed (Kâbe)
7	كعبة	2	2 Ma'bed
8	قبلة	5	5 Ma'bed
9	بيت	25	16 Ma'bed 6 Normal Ev 2 Örümcek Ağı (Evi) 1 Cennet Evi
10	بيوت	37	3 Ma'bed 32 Normal Evler 1 Çadır Evleri 1 Arı Kovanları (Evleri)
11	بيتي	3	2 Ma'bed 1 Gemi ve Ma'bed
12	مقام إبراهيم	2	2 Ma'bed
13	صَلَاتِي	1	1 Ma'bed
14	محراب	4	4 Ma'bed
15	محاريب	1	1 Ma'bedler (Mescidler), kaleler
16	صوامع	1	1 Ma'bed
17	بَيْع	1	1 Ma'bed
18	صلوات	1	1 Ma'bed

3. BÖLÜM

MA'BED'İN DEĞER VE FONKSİYONLARI

3.1. Kur'an'da İtikadî Açından Ma'bed

Şunu hemen ifade edelim ki çalışmamızın bu bölümünde kullanılan *ma'bedin değeri* ifadesinden maksat, ma'bedin bir şeyin önemini ve ne olduğunu belirlemede bir ölçü olması, bir şeyin değdiği karşılığı ve kıymeti ifade etmesidir. *Ma'bedin fonksiyonları* ifadesiyle de, onun insanlık hayatının neredeyse her yönünü kapsayan en önemli kurumunun normal olarak yaptığı görevi ve oynadığı rolü, insanlık hayatındaki işlevi; ma'bedin gerçekleştirebileceği ve onu başka yapılardan ayırt etme imkânı veren eylem türü kastedilmiştir.

Ma'bed; dinin inanç, amel, kültür ve medeniyet cephesini oluşturur. Bu cephenin yok edilmesi, büyük zulümdür. Zira Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: ***“Allah'ın mescidlerinde onun isminin zikredilmesini yasaklayan ve onların yıkılmasına çalışandan daha zalim kim olabilir? İşte onlara, bu mescidlere ancak korkarak girmeleri yaraşır. Onlar için dünyada bir rezillik, âhirette ise büyük bir azap vardır.”***³⁵⁶ Bu zulüm bütün müslümanları rahatsız eder. Müslümanlar, hayatı mescidsiz veya câmisiz yaşayamazlar. Çünkü yaşadıkları hayatın odağında *câmi* vardır. Bu konuda da Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: ***“Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtu veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”***³⁵⁷

Câmi, müslüman toplumun sembolüdür. Gerçek şu ki insanların sembolle yaşamaya ihtiyacı vardır. Eğer sembolle yaşamak ihtiyacı olmasaydı Allah Teâlâ Kâbe'yi neden yaratsın! Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: ***“Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şe'âir (işaretler)dendir.”***³⁵⁸ ***“Ey iman edenler! Allah'ın şe'âir (işaretler)ine saygısızlık etmeyin.”***³⁵⁹ ***“Biz, büyük baş hayvanları da sizin***

³⁵⁶ Bakara: 2/114.

³⁵⁷ Tevbe: 9/18.

³⁵⁸ Bakara: 2/158.

³⁵⁹ Mâide: 5/2.

*için Allah'ın (dininin) şe'âir (işaretler)inden (kurban) kıldık.”*³⁶⁰ Şunun da iyi bilinmesi gerekir ki, sembolleri sekülerize etmek, yani dünyevîleştirmek, nispeti ve değeri bozmak demektir. Nispet ve değer bozulduğu zaman insanların iç dünyasındaki nispetler ve değerler de bozulur. Hayat sırf fonksiyon üzerine mi geçiyor, yoksa simgesel bir alan var mı? Herkes a'dan z'ye hayatı simgesel yaşıyor. *Câminin* de neticede işlevden öte, simgesel bir anlamı vardır. Başlangıçta *Mescid-i Nebî* işlev yapıyordu ancak orada Hz. Peygamber (s.a.v) vardı. İslam inancında O (s.a.v), örnek alınacak şahsiyettir ve bütün insanlar ona (s.a.v) benzemek zorundadır.³⁶¹ O gittikten sonra artık o simgelik taşla, toprakla, tuğlayla verilmeye çalışılıyor. Temiz olan her yerde namaz kılınabilir,³⁶² fakat *câmi*, simgesel anlamıyla öne çıkıyor. Ma'bed olarak *câmi*, adından da anlaşıldığı gibi toplayıcıdır ve Müslümanlar arasında bütünlüğü sağlayıcıdır.³⁶³

3.1.1. Mescidleri İmar Etmek

Kur'an'da mescidlerin, müşrikler tarafından imar edilemeyeceği, onları ancak mü'minlerin imar edeceği bildirilmiştir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: *“Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken, Allah'ın mescidlerini imar etme salâhiyetleri (hakları) yoktur. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır.”*³⁶⁴ *“Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”*³⁶⁵ *“(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Hâlbuki onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”*³⁶⁶

³⁶⁰ Hac: 22/36.

³⁶¹ Ahzâb: 33/21.

³⁶² Buhârî, *Teyemmüm* 1, *Salât* 56, *Ğusl* 26; Müslim, *Mesâcid* 3.

³⁶³ “Sadettin Ökten'le Mabetleri Konuşmak”, *Tohum Dergisi*, S. 146, 2013, s. 8 (Tasarrufta bulunarak alıntı yapılmıştır).

³⁶⁴ Tevbe: 9/17.

³⁶⁵ Tevbe: 9/18.

³⁶⁶ Tevbe: 9/19.

Mescidleri imar etme meselesi itikadî boyutta ele alınıp düşünüldüğünde, bu üç âyetin, mü'minlerin ve müşriklerin kimler olduğu hususunda ne kadar önemli ölçüler ve değerler ortaya koyduğu görülür.

Müfessirler, Tevbe: 9/17, 18 ve 19. âyetlerinin nüzûl sebebi hakkında çeşitli rivayetler ileri sürmüşlerdir: Râzî'nin naklettiğine göre İbn Abbas'tan gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: Müşrikler, yahudilere: Biz hacılara su veriyor, Mescid-i Harâm'ı da imar ediyoruz. Bu durumda, biz mi daha üstünüz, yoksa Muhammed ile onun arkadaşları mı daha üstündür? dediler. Bunun üzerine Yahudiler, o müşriklere: Siz, daha üstünsünüz, dediler. Râzî'nin naklettiği bir başka rivayete göre ise şöyle denilmiştir: Hz. Ali (r.a), Abbas (r.a)'a, Müslüman olduktan sonra: "Amcacığım, sizler hicret etmediniz. Allah Teâlâ'nın Resulüne de katılmadınız değil mi?" deyince Hz. Abbas: "Ben, hicret olayından daha üstün olan bir hizmeti görmüyor muydum? Allah Teâlâ'nın evini haccedenlere su veriyor ve Mescid-i Haram'ı imar ediyordum" dedi. Binaenaleyh bu âyet nazil olunca Hz. Abbas: "Ben, hacılara su dağıtma işini terk etmem gerektiğini görüyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): "**Sizler, hacılara su dağıtma işine devam ediniz. Çünkü sizin için bu işte bir hayır vardır**" buyurdu. Râzî'nin, bu âyetin nüzûl sebebi hususunda naklettiği bir diğer rivayet ise şöyledir: Talha İbn Şeybe, Abbas ve Hz. Ali (radiyallahu anhum), övünmeye başladılar. Talha: "Ben *Beyt*'in sahibiyim, onun anahtarları benim elimde, istesem orada yatıp kalkabilirim." Abbas da: "Ben, *sikâye* sahibiyim, bu işi devam ettiriyorum." Hz. Ali ise: "Ben, *cihad* erbabıyım" deyince, Allah Teâlâ bu ayeti indirdi.³⁶⁷

Kur'an'da müteakip âyette (Tevbe: 9/19), hacılara su vermenin ve *Mescid-i Harâm*'ı imar etmenin, Allah Teâlâ'ya ve ahiret gününe iman edip de Allah Teâlâ yolunda cihad edenlerin imanı ile eşit tutulmayacağı bildirilmiştir.

Suyûtî'nin naklettiği bir habere göre ise şu ifade edilmiştir: Abbas, Bedir'de esir alınıp da kâfir olması, akrabalık bağlarını koparması sebebiyle ayıplanınca şöyle cevap vermiştir: Sizler bizim kötülüklerimizi söz konusu ediyor, iyiliklerimizi hiç anmıyorsunuz. Hz. Ali (r.a), iyilikleriniz de mi var? diye sorunca, Abbas, evet,

³⁶⁷ Râzî, Cilt 6, s. 11.

şüphesiz bizler *Mescid-i Harâm*'ı imar ediyor, *Kâbe*'nin örtülerini hazırlıyor, hacılara su veriyor ve esirleri esirlikten kurtarıyoruz, demiştir. İşte bu âyet, onun bu sözlerini reddetmek üzere inmiştir. Söz konusu edilen bu âyetler hakkında Suyûtî'nin naklettiği bir diğer habere göre ise şöyle denilmiştir: Müşriklerin *Mescid-i Harâm*'a gelmelerinin engellenmesi kararından sonra hacetme yetki ve imkânları yoktur. *Sidâne*, *Sikâye* ve *Rifâde* gibi görevler de müşriklerin elinde bulunuyordu. Bu buyrukla onların bu görevleri yerine getirmeye ehil olmadığı, buna ehil olanların ancak mü'minlerin olduğu ifade edilmiştir.³⁶⁸

Nüzûl sebebi olarak zikredilen bu rivayetlerin tümüne bakıldığında, hepsinin de âyetin mühtevasına uygun olduğu görülür. Zira bu rivayetlerin hepsinde müşriklerin, *Mescid-i Harâm*'ı imar etmeleri ve hacılara su vermeleri söz konusu edilmiştir. Dolayısıyla müşriklerin üzerinde buldukları Allah Teâlâ'ya ortak koşma halleri ile Allah Teâlâ'nın mescidlerini imar edemeyecekleri belirtilmiş olmaktadır.

Öte yandan Râzi, bu âyetlerde geçen mescidlerin imar edilmesiyle ilgili olarak şunu söylemiştir: “Mescidlerin imarı, iki kısma ayrılır: *Birincisi*, onlara devam etmek ve çokça gitmek şeklinde olur. *İkincisi* de, bildiğimiz manada, binaları imar etmek şeklinde olur. Eğer âyetten maksat bu ikinci ise, buna göre mana şu şekilde olur: Kâfirler, mescidleri imar etmeye, onarmaya teşebbüs etmezler. Bu zaten, onlar için caiz de değildir. Çünkü mescid, ibâdet yeridir. Binaenaleyh, ona saygı duyulması gerekir. Kâfir ise onu küçümser ve saygı göstermez. Yine Allah Teâlâ'nın “*Müşrikler ancak bir necistir*”³⁶⁹ âyetinden dolayı kâfir, hükmen necistir. Allah Teâlâ'nın “*Beytimi, tavâf edenler için temizleyiniz*”³⁷⁰ âyetinden dolayı mescidi necasetten temizlemek farzdır. Bir de kâfir, pisliklerden necasetten sakınmaz. Bundan dolayı onun mescide girmesi, mescidi kirletir. Bu ise, Müslümanların ibâdetlerinin bozulmasına sebebiyet verir. Yine kâfirin, mescidi tamire yönelmesi Müslümanlara in'âmda bulunmak yerine geçer. Hâlbuki kâfirin Müslümanlar üzerinde yardım ve in'âm sahibi, minnet sahibi olması caiz değildir.”³⁷¹ “O halde

³⁶⁸ Suyûtî, *ed-Durrul-Mensûr*, 3. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2010, Cilt 3, s. 390-402.

³⁶⁹ Tevbe: 9/28.

³⁷⁰ Bakara: 2/125.

³⁷¹ Râzi, Cilt 6, s. 7.

müslümanların, mescidlerle ilgili hükümlerin gereğini yerine getirmeleri ve müşriklerin mescidlere girmelerini engellemeleri gerekir.”³⁷²

Allah Teâlâ'nın, Tevbe: 9/18. âyetindeki buyruğu, mescidleri imar edenlerin mü'min olduklarına dair tanıklık etmenin sağlıklı ve doğru olduğuna da delildir. Çünkü Allah Teâlâ, imanı buna bağlı kılmış ve bu işe devam etmenin mü'minlerin işi olduğunu haber vermiştir. Bir kimsenin mescidi imar ettiğini gördüğümüz takdirde onun iman sahibi olduğu hakkında şahitlik etmemiz istenmiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu konuda şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“Siz, bir adamın mescidlere gelmek itiyadında olduğunu görürseniz, onun iman sahibi olduğuna tanıklık ediniz. Çünkü Allah Teâlâ: Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.”**³⁷³

Mescid veya *câmi* yapımı, bir iman, kültür ve medeniyet tercihidir. Onunla İslam kültür ve medeniyetine karşı bir başka kültür ve medeniyet savunuluyor demektir. *Mescidi imar etmek* demek, İslam uygarlığının, başka bir ifadeyle İslam kültür ve medeniyetinin simgesel yapısı devam etsin anlamına gelir. *Mescid* veya *câmi*, bir varlığın dış dünyaya izdüşümüdür, ama önce o varlığın tecessüm etmesi lazımdır. İslam uygarlığının; İslam kültür ve medeniyetinin hayatın tümünü kapsayan yaşanabilir bir biçimsel varlığı vardır. O, zihinlerde, gönüllerde ve kalplerde olmalıdır. İslam'da hayat, her şeyi ile bir bütündür. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: **“De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.”**³⁷⁴ İslam'a göre hayatta bir bütünlük vardır. Bu algı ve anlayış hayatın tümünü inşa etmelidir.³⁷⁵

Neticede Tevbe: 9/17, 18 ve 19. âyetlerinden anlaşıldı ki mescidleri inançları gereği, ancak mü'minlerin imar etme hak ve salâhiyetleri vardır. Müşriklerin, mescidleri imar etme hak ve salâhiyetleri yoktur. Çünkü onlar bizzat kendileri bu

³⁷² *Beğavî*, Cilt 2, s. 231.

³⁷³ Tirmizî, *Tefsir* 9. sûre 9: İbnu Mâce, *Mesâcid* 19: Dârimî, *Salât* 23.

³⁷⁴ En'am: 6/162.

³⁷⁵ “Sadettin Ökten'le Mabeleri Konuşmak”, *Tohum Dergisi*, S. 146, 2013, s. 8 (Tasarrufta bulunarak alıntı yapılmıştır).

konuda sözlere ve fiilleriyle kendi aleyhlerinde şhadette bulunuyorlar. Binaenaleyh bu âyetlerin, insanların inanç ve amellerini değerlendirmede ne kadar önemli ölçü ve değerler taşıdığı görülmektedir.

3.1.2. Mescidleri Tahrip Etmek

Kur'an'da mescidleri tahrip etmenin de en büyük zulüm olduğu bildirilmiştir. Kur'an'da bununla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: **“Allah’ın mescidlerinde onun isminin zikredilmesini yasaklayan ve onların yıkılmasına çalışandan daha zalim kim olabilir? İşte onlara, bu mescidlere ancak korkarak girmeleri yaraşır. Onlar için dünyada bir rezillik, âhirette ise büyük bir azap vardır.”**³⁷⁶ Âyette geçen *mescidler* lafzıyla ilgili olarak bazı müfessirler, Allah Teâlâ'nın, *Beyt-i Makdis* ile onun mihrâblarını murad ettiğini söylemişlerdir. Bazı müfessirler de, Allah Teâlâ'nın, burada *Kâbe*'yi kastedtiğini, ayrıca lafzın *mescidler* şeklinde çoğul gelmesinin ise bütün mescidlerin kıblesinin ona, yani *Kâbe*'ye doğru olması veya ta'zim sebebiyle olduğunu belirtmişlerdir. Bazı müfessirler ise, burada sâir mescidlerin kasedildiğini ifade etmişlerdir.³⁷⁷ Ancak âyette geçen **“Allah’ın mescidleri”** sözünün bütün mescidleri ihtiva ettiğini kabul etmek daha doğru görünüyor. Çünkü bu söz, umûmîlik ifade etmektedir.

Allah Teâlâ'nın mescidlerinde, O'na ibâdet etmek isteyen kişiyi engelleyen ve mescidlerin tahrip edilmesine çalışandan, Allah Teâlâ'ya karşı zulüm ve düşmanlıkta daha şiddetli ve daha zalim kim olabilir? Allah Teâlâ'nın evleri olan mescidleri tahribe çalışanlar, o mescidlere ancak korkarak ve gelecek cezadan ürkerek girmeleri yaraşır. Onlar için bu dünyada zillet, alçaklık, ölüm ve esaret vardır. Âhirette ise bunlara cehennem azabı vardır. Bu ise daha büyük bir azaptır. Allah Teâlâ bu âyette, mescidlerinde kendi adının anılmasına engel olan zalimlerin ve oraların tahrip edilmesine çalışan müfessirlerin bu hallerine devam etmeleri durumunda, mescidlere giremeyeceklerini ve girdiklerinde de korku içinde olacaklarını bildirmiş ve onları bu şekilde cezalandırmıştır.³⁷⁸ Bu âyetteki engelleme ve tahriple ilgili tefsirlerde pek çok örnek verilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)

³⁷⁶ Bakara: 2/114.

³⁷⁷ Kurtubî, Cilt 2, s. 76.

³⁷⁸ Taberî, Cilt 1, s. 582-585.

Vedâ Haccında: “Artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik Hac yapmayacak ve hiç kimse Kâbe’yi çıplak olarak tavâf etmeyecektir” diye ilan etmiş, müşrikler de buraya girmekten korkmuşlar ve kendi kendilerine, *Ey Allah’ım, biz oraya girmekten engellendik* demişlerdir.³⁷⁹

Râzî, bu âyetin sebab-i nüzûlü hakkında şöyle demiştir: Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v)’i Mekke’de Allah’a davetten men ederek, onu hicret etmeye zorlayan Arap müşrikleri hakkında nazil olmuştur. Böylece o müşrikler hem Hz. Peygamber (s.a.s)’e hem de onun ashabına Mescid-i Haram’da, Allah’ı anma hususunda mâni olmuşlardır. Hz. Ebu Bekr (r.a), evinin yanında bir mescid yapmış, ancak buradan da men olunmuştu. Ona eziyet edenler arasında Kureyş’in çocukları ve kadınları da bulunuyordu. Râzî’nin bir başka beyanına göre, *kible* Kâbe’ye çevrilince bu, Yahudilere çok zor geldi. Bunun üzerine onlar, insanları Kâbe’ye yönelerek namaz kılmaktan men etmeye yöneldiler. Öyle ki bazı kâfirleri Kâbe’yi tahrip etmeye kışkırtmak suretiyle de Kâbe’yi tahrip etmek hususunda çaba harcamışlardır. Yine onlar, içinde kibleye müteveccihen namaz kılmasınlar diye, Hz. Peygamber (s.a.v)’in mescidini tahribe de çalışmışlardır. Böylece Allah Teâlâ onları bu konuda kınamış ve onların bu konudaki tutumlarının kötülüğünü beyan etmiştir.³⁸⁰

Öte yandan Kurtubî’nin bu âyet hususunda verdiği bilgiye göre ise, âyette bahsedilen mescidlerin yıkımı:

1. *Gerçek* anlamı ile olabilir. Bazı tefsirlerde nakledilen Buhtunnasr’ın ve Hıristiyanların *Beyt-i Makdis*’i tahrip etmeleri gibi. Anlatıldığına göre Hıristiyanlar, onun krallarından birisinin komutası altında İsrailoğullarından pek çok kimseyi öldürdüler, esir aldılar, Tevrat’ı yaktılar, *Beyt-i Makdis*’e pislik attılar ve orayı tahrip ettiler.³⁸¹ Ancak Ebu Bekr er-Razî el-Cessâs “Ahkâmü’l-Kur’an” adlı eserinde bu haberin yanlış olduğunu söylemiş ve bu konuda şöyle demiştir: “Siyer âlimleri arasında Buhtunnasr’ın zamanının, Hz. İsa’nın doğumundan çok önce olduğu hususunda bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Hıristiyanlık, Mesih’ten sonra

³⁷⁹ *Taberî*, Cilt 2, s. 447.

³⁸⁰ *Râzî*, Cilt 2, s. 9-10.

³⁸¹ *Kurtubî*, Cilt 2, s. 77.

olmuştur. O halde onlar Beyt-i Makdis'i tahrib konusunda, Buhtunnasr ile nasıl beraber olmuş olabilirler? Hem yine Hıristiyanlar da Yahudiler gibi, Beyt-i Makdis'e tazim gösterileceğine inanırlardı, hatta onlardan daha fazla. Binaenaleyh, Beyt-i Makdis'in tahribi hususunda, onlar tahribçilere nasıl yardım etmiş olabilirler?"³⁸²

2. Mescidlerin yıkımı *mecazen* de olabilir. Müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.v)'i *Mescid-i Harâm*'a gitmekten alıkoyduklarında müslümanları da engellemeleri gibi. Genel olarak mescidlerde namaz kılmanın ve orada İslâm'ın şiarlarının açıkça ortaya konulmasının engellenmesi, mescidleri tahrip etmektir, yıkmak demektir.³⁸³

Bu âyetin zâhirine göre, mescidleri tahrib etmeye çalışmak, fiskın ve günâhın en ileri derecesidir. Dolayısıyla mescidleri imar etmeye ve canlandırmaya çalışmak da imanın en ileri derecesi olması gerekir.³⁸⁴

Kur'an'da, mescidlerde Allah Teâlâ'nın isminin anılmasının engellenmesini konu edinen bir âyette şöyle buyurulmuştur: ***"İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve yerli, taşralı bütün insanlara eşit (kible veya ma'bed) kıldığımız Mescid-i Harâm'dan (insanları) alıkoymaya kalkanlar (şunu bilmeliler ki) kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız."***³⁸⁵ Bu âyet, Allah Teâlâ'nın varlığını ve birliğini kabullenmeyen, gönderilen elçileri yalanlayan, Allah Teâlâ'dan gelen vahyi inkâr eden ve insanları Allah Teâlâ'nın yolundan, İslam'dan ve hiç kimse arasında fark gözetmeksizin bütün insanlara ibâdet yeri olarak kılınan *Mescid-i Harâm*'dan insanları alıkoyan kimsenin Müslümanlıkla alakasının olmadığını bildirmektedir.³⁸⁶ "Bu âyetin zâhirine nazaran Mekke'de mücerred irade, yani fiile çıkmayan niyet ile dahi indallah mes'ûliyyet vardır."³⁸⁷

³⁸² Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razî el-Cessas (v. 370 h.), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru'l-Fikir, 1993, Cilt 1, s. 86-87; Râzî, Cilt 2, s. 9.

³⁸³ *Kurtubî*, Cilt 2, s. 77.

³⁸⁴ *Râzî*, Cilt 2, s. 12.

³⁸⁵ Hac: 22/25.

³⁸⁶ *Taberî*, Cilt 17, s. 145.

³⁸⁷ *Elmalılı*, Cilt 5, s. 512.

Kur'an'da, bu hususta başka bir âyette ise şöyle buyurulmuştur: **“Onlar Mescid-i Harâm’ın hizmetinin ehli (mütevellîleri) olmadıkları halde (mü’minleri) oradan geri çevirirlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın hizmetinin ehli (mütevellîleri) takvâ sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmez.”**³⁸⁸ Elmalılı, bu âyet hakkında şunu söylemiştir: “Şirkten korunan ve Allah’tan başkasına ibâdet etmeyen ehl-i takvâdan maadasının Beytullah’ta hakk-ı velâyetleri olamaz. Ona sahip olmak, onun umûrunda (işlerinde) tasarruf etmek hak ve salahiyeti ancak orada tevhid ile ibâdet edecek olan müttakilerindir. **“Fakat onların çoğu bunu bilmez.”** Yani o müşriklerin bir kısmı kalili (içlerinden pek azı) kendilerinin liyakatsizliğini ve *Mescid-i Harâm*’a velâyet etmek hakları olmadığını ve bu hakkın müttakilere ait olduğunu ve binaenaleyh ona sırf bir şekavet (zorbalık) ile müdahale etmekte bulduklarını bilirler. Ve bile bile inad ederlerse de ekserisi kendilerini bilmezler de: “Biz Kâbe’nin valileri, mütevellileriyiz. Binaenaleyh dilediğimizi sokar, dilediğimizi men’ ederiz” derler. Ekserisi cehalet ve birazı da bile bile inad ve şekavet ile müttakileri (ziyaretten ve tavâftan) men’ ediyorlardı.”³⁸⁹

Bakara: 2/217. âyetinde ise, müşriklerin sorduğu soruya cevaben, insanları Allah yolundan alıkoymanın, Allah Teâlâ’yı inkâr etmenin, *Mescid-i Harâm*’ın ziyaretine mâni olmanın ve halkını oradan çıkarmanın Allah Teâlâ’nın katında, haram ayda savaşmaktan daha büyük günah olduğu bildirilmiştir.

Feth: 48/25. âyetinde de, Mekke’li müşriklerin, inkârcı (kâfir) kimseler olduğu, Müslümanları *Mescid-i Harâm*’ı ziyaret etmekten ve *hedy* kurbanlarını yerlerine ulaştırmaktan menettikleri ifade edilmiştir. Elmalılı, bu âyet hakkında, şu açıklamada bulunmuştur: “Onlar, o kimselerdir ki, küfredip sizleri *Mescid-i Harâm*’dan ve o bekletilen kurbanlık hediyeleri, mahalline, yani kurban edilmesi helal olan mekânına, *Minâ* mevkiine varmaktan men’ ettiler.”³⁹⁰

Bütün bu âyetler gösteriyor ki mü’minler, mescidleri inşa ve imar eder, onarır ve onları hayatlarının merkezine alarak yaşarlar. Mescidleri ancak İslâm’a düşman olanlar yıkmaya çalışır, oraya gidenleri de engellerler. Binaenaleyh bu durumda

³⁸⁸ Enfâl: 8/34.

³⁸⁹ *Elmalılı*, Cilt 4, s. 273-274.

³⁹⁰ *Elmalılı*, Cilt 7, s. 153.

mescidlerin, insanların onlara karşı takındıkları tavır ve gösterdikleri davranışlarla, onların kimlikleri ile ilgili olarak önemli bilgiler verdiği ve mühim bir ölçü görevini ifa ettiği anlaşılmaktadır.

3.1.3. Ma’bedlerin Gerekliliği Ve Korunması

Kur’an’da, Allah Teâlâ’yı anmak ve O’na ibâdet etmek için inşa edilmiş olan ma’bedler hakkında şöyle buyurulmuştur: **“Kendileriyle savaşılana (mü’minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphesiz ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadiridir.”**³⁹¹ **“Onlar ki, yurtlarından haksız yere ve sadece “Rabbimiz Allah’tır” dedikleri için çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmıyla, diğer bir kısmını savmasaydı elbette manastırlar (savâmi’), kiliseler (biya’), havralar (salavât) ve içlerinde Allah’ın adının çokça anıldığı mescidler (mesâcid) yıkılırdı. Allah kendi (dini)ne yardım edene, elbette yardım eder. Muhakkak Allah güçlüdür, Azizdir.”**³⁹² Allah Teâlâ burada ma’bedleri, cihad münasebetiyle zikretmiştir. Zâlimlerin, ma’bedleri yıkmaya çalışması, mü’minlerin onlara karşı ibâdet yerlerini korumasını ve savunmasını gerekli kılmıştır. Müfessirler, bu âyetlerle mü’minlere cihada izin verildiğini belirtmişlerdir. İşte bu iki âyet birlikte mütalâa edildiğinde, ma’bedlerin, insanların Allah Teâlâ’ya karşı ibâdet vazifelerini yerine getirmede ne kadar önemli olduğu görülür.

Râzî’nin bildirdiğine göre müfessirler, Hac: 22/40. âyetinde zikredilen ma’bedlerin mahiyeti hakkında iki tefsir beyan etmişlerdir. Bir tefsire göre Hasan-ı Basrî, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlara (ve Sabîilere) ait ma’bedlerin isimlerinin birlikte zikredilmesi hususunda, âyette geçen ma’bedlerle ilgili adlandırmalar değişik olsa dahi, bütün bu mekânlarla, mü’minlerin ibadethanelerinin kastedildiğini söylemiştir. Ez-Zeccâc da, bu minvalde şu açıklamayı yapmıştır: “Şayet, Allah’ın insanların bir kısmını bir kısmıyla savması olmasaydı, her peygamberin şeriatında namaz kılınan mahaller yıkılırdı. Binaenaleyh şayet böyle bir savuşturma ve def’ etme işi olmasaydı, Hz. Musa zamanında, onun şeriatına göre namaz kılınan havralar (kenâis), Hz. İsa zamanındaki manastırlar (savâmi’), Hz. Muhammed (s.a.v) zamanındaki mescidler (mesâcid) yıkılır, yerle bir edilirdi. İşte buna uygun olarak

³⁹¹ Hac: 212/39.

³⁹² Hac: 22/40.

Allah Teâlâ, kitaplarının tahrif edilmelerinden ve neshedilmelerinden önceki dönemde Yahudi ve Hıristiyanlar hak üzere oldukları zaman bu def’ etme işini yapmıştır.” Diğer tefsir ise şöyledir: Bunlarda her halükârda, Allah Teâlâ’nın adı anıldığı için Hz. Peygamber (s.a.v) zamanındaki o manastırlar yıkılırdı, manasının kastedildiği de ifade edilmiştir. O halde bu manastırlar putlara tapılan yerler mesabesinde değillerdir.³⁹³

Kurtubî ise bu konuda İbn Atiyye’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “Açık olan; bu buyruklarla ma’bedlerin zikredilmesinde, mübalağa kastının güdülmüş olmasıdır. Bu isimler, çeşitli ümmetler tarafından aynı yerler hakkında isim olarak kullanılabilir. Ancak *kilise (bi’a)* Arapça’da hıristiyanlara has ma’bedin adıdır. Bu isimler, ehl-i kitab olan ümmetlerde eskiden beri anlamları bilinen lafızlardır. *Bu âyette, mecusilerle müşrikler söz konusu edilmemişlerdir.* Çünkü bunların korunmaları gereken yerleri yoktur. Allah Teâlâ’nın anılması, ancak semâvî şeriat sahibi ümmetler arasında söz konusudur.”³⁹⁴

Verilen bu bilgilere göre Hac: 22/40. âyetinde zikri geçen bu ma’bedlerin, ya her peygamber döneminde mü’minlerin ibâdet ettiği yerler, ya da Hz. Peygamber (s.a.v) zamanındaki ehl-i kitab dediğimiz Yahudi ve Hıristiyanların ma’bedleri olduğu anlaşılmaktadır. Âyete bakılırsa, aslında âyetin her iki mefhuma da şâmil olduğu görülür.

Râzî, “*içlerinde Allah’ın adının çokça anıldığı*” buyruğunun, mescidlerin şanını yüceltmek için özellikle mescidler hakkında getirilmiş olduğunu söylemiş,³⁹⁵ en-Nehhas da, Arapça’da işin gerçeğine bakılacak olursa, “*içlerinde Allah’ın adının çokça anıldığı*” vasfının sadece mescidlere ait olması gerektiğini belirtmiş ve buna delil olarak da, zamirin hemen mescidlerden sonra zikredilmiş olduğunu göstermiştir.³⁹⁶

³⁹³ Râzî, Cilt 8, .s. 36-37.

³⁹⁴ Kurtubî, Cilt 12, s. 71.

³⁹⁵ Râzî, Cilt 8, .s. 37-38.

³⁹⁶ Kurtubî, Cilt 12, s. 71.

Elmalılı M. Hamdi Yazır ise şunu ifade etmiştir: “Âyette *mescidler*, “içlerinde *Allah’ın adının çokça anıldığı yer*” olarak nitelendirilmiştir ki, bunda iki nükte vardır: *Birincisi*, İslam’ın emrettiği ibâdetlerden asıl maksadın Allah Teâlâ’nın adının çokça anılması olduğunu tasrih etmektir. *İkincisi* de, diğerlerinin var olmalarının asıl sebebi olan Allah Teâlâ’nın anıldığı yer olmaktan çıkıp başka maksatlar için kullanıldığına işarettir.”³⁹⁷

Bu açıklamalara bakıldığında, âyete göre Allah Teâlâ’nın, insanların O’na *ibâdet* etmelerini ve O’nu zikretmek için *ma’bed* edinmelerini istediği, ayrıca inkârcıların, *ma’bedleri* yıkmaya çalışmalarına karşılık, mü’minlerin, onları savunmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Binaenaleyh *ma’bedlerin* inkârcılarla mü’minler arasındaki farkı gösteren önemli bir değer ve ölçü olduğu görülmektedir.

3.1.4. Mescid-i Takvâ ile Mescid-i Dırar’ın Karşılaştırılması

İslam tarihinde, Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde icra ettikleri birbirine zıt farklı fonksiyonlarıyla ilk olma açısından *Mescid-i Takvâ* ile *Mescid-i Dırar*’ın önemli yer tuttuğu görülmektedir.³⁹⁸ Bu iki farklı mescid daha önce ele alınmıştı.

Tevbe: 9/107. âyetinde, Münafıkların amelleri ve güttükleri gayeleri, kurdukları *Mescid-i Dırar* ile bağlantılı olarak açıkça ifade edilmiştir. Bu âyetten anlaşılıyor ki Münafıklar, bina ettikleri bu mescid ile mü’minlere zarar vermekte, hakkı inkâr etmekte, mü’minler arasına ayrılık sokmakta, fisku fücûr içinde bulunmaktadırlar. Yaptıkları bu mescid ile iyilikten başka bir şey istemediklerini de söylemektedirler. Ancak Allah Teâlâ, onların kesinlikle yalancı olduklarına şahitlik ettiğini açıkça beyan etmiştir. Gerçek şu ki bu âyet, münafıkların inşa ettikleri *Mescid-i Dırar* ile onların birtakım özelliklerini ve sıfatlarını bildirmekte, onların tanınması açısından önemli bilgiler içermektedir.

Bu âyetler, her ne kadar Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında yapılmış olan *Mescid-i Dırar* ile ilgili olarak indirilmiş ise de, münafıklar ve kâfirler tarafından inşa edilen; mü’minlere zarar vermek ve onların aralarında tefrika sokup onu artırmak ve kendi ideolojilerini yayarak küfrü güçlendirmek niyetiyle yapılan her

³⁹⁷ Elmalılı, Cilt 5, s. 521.

³⁹⁸ Tevbe: 9/107-109.

mescid, *Mescid-i Dırar* hükmündedir. Ayrıca şunun belirtilmesinde fayda vardır: “Bir mescid’in makbul bir Ma’bed-i İslâm olabilmesi için, helâl bir malla ve mahza Allah Teâlâ’nın rızası için inşa edilmiş olması icab eder.”³⁹⁹ İslâm uleması, haram mal ile mescid yapılamıyacağı hususunda müttefiktirler. Bu hususta hiçbir ihtilaf yoktur.

Tevbe: 9/108. âyetinde ise, Mescid-i Dırar hakkında şöyle buyurulmuştur: **“Onun içinde (Mescid-i Dırar’da) asla namaz kılma!”** Burada Hz. Peygamber (s.a.v)’e, münafıkların inşa ettiği *Mescid-i Dırar*’da namaz kılması yasaklanmıştır. Buna karşılık âyette, Hz. Peygamber (s.a.v)’e, **“İlk günden takvâ üzerine tesis edilen mescid (Mescid-i Takvâ) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur”** buyurulmak suretiyle içinde namaz kılması gereken mescidin, *Mescid-i Takvâ* olduğu bildirilmiştir. *Mescid-i Takvâ*’nın özelliğinden olmak üzere de, **“Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır”** buyurulmuştur. Dolayısıyla âyette münafıklar tarafından inşa edilmiş olan *Mescid-i Dırar*’ın içinde kesinlikle namaz kılınmayacağı, buna karşılık, içinde temizlenmeyi seven adamlardan söz edilerek, içinde namaz kılınması gereken mescidin *Mescid-i Takvâ* olduğu ifade edilmiştir. Binaenaleyh *Mescid-i Takvâ*’nın, gerek fert ve gerekse toplum açısından olsun, hem maddî hem de ma’nevî bakımdan temizleyici özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tevbe: 9/109. âyetinde ise, binası, Allah korkusu ve rızası üzerine kurulan mescidin, *Takvâ Mescidi* olduğu, buna karşılık, yapısı yıkılacak bir çukurun kenarına kurulup, onunla beraber sahibinin de çöküp cehennem ateşine gideceği mescidin de, *Mescid-i Dırar* olduğu bildirilmiştir.

3.1.5. Putperestlerde Ma’bed’in Yeri

3.1.5.1. İslam Öncesi Putperestlerin Hayatında Ma’bed

Putperestlerin hayatında ma’bed’in ne kadar önemli yer tuttuğu, aslında onlara gönderilen peygamberlere karşı gösterdikleri davranışlarında açıkça görülür. Âyetlerde ibâdet, ma’bed ve ma’bûd bağlamında putperestler, Hz. Nûh (a.s)’a karşı

³⁹⁹ Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1964, Cilt 3, s. 1334.

birbirlerine şöyle diyorlardı: **“Sakin ilâhlarınızı bırakmayın, hele Ved’den, Suvâ’dan, Yeğûs’tan, Ye’ûk’tan ve Nesr’den asla vazgeçmeyin!”**⁴⁰⁰

Âyetlerde putlardan söz edilirken ister istemez onlara yapılacak kulluk ve ta’zim vazifesi, o putların bulunduğu yeri hatırlatır. Fakat Kur’an’ın takip ettiği bir yaklaşım tarzı olarak, putperestlerin kendi putlarına gösterdikleri kulluk ve ta’zimin yerini ve o yerin ismini zikretmediği görülmektedir. Kanaatımızca bu durum Allah Teâlâ’nın, onlara değer vermediğini, onların önemsenip dikkate alınacak türden olmadığını, başka bir ifadeyle onların yaptığı bu işin aslında o kadar üzerinde durulacak bir iş olmadığını ifade etmektedir. Çünkü onların tutmuş oldukları bu iş, aklını azıcık çalıştıran bir insanın bile kabul edeceği bir iş değildir.

Enbiyâ’: 21/52-69. âyetleri, Hz. İbrahim döneminde yaşayan putperestlerin hayatında put ve puthanelerin ne kadar önemli ölçüde rol oynadığını anlatmaktadır. Putperestler, put ve puthaneleri uğruna Hz. İbrahim (a.s)’i, onlara karşı gösterdiği tavrından dolayı cezalandırmak için onu ateşte yakacak dereceye gelmişler ve öyle de yapmışlardır. İşin tuhaf yanı şudur ki onlar, **“Bunun üzerine, kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) “Zalimler sizlersiniz, sizler!” dediler. Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler”**⁴⁰¹ buyruğundan anlaşıldığı üzere, bile bile haktan nasıl yüz çeviriyorlar, onlardan, yani put ve puthanelerinden hiçbir faydanın gelmeyeceğini bildikleri halde, onlardan fayda gelecekmış gibi kendi kendilerini nasıl kandırıyorlar? Neyin doğru ve neyin yanlış olduğu apaçık ortada iken nasıl aldanıyorlar? Bunu akılla, mantıkla izah etmenin imkânı yoktur. Zaten inkârın, ne aklı ne de mantığı vardır. Başka bir ifadeyle küfürde akıl ve mantık aranmaz.

3.1.5.2. Mekkeli Müşriklerin Hayatında Ma’bed

Mekkeli Müşriklerin hayatında da ma’bed’in ne kadar önemli olduğu, bütün siyer kitaplarında onların, en başta Hz. Peygamber (s.a.v)’e olmak üzere, özellikle Müslümanlara karşı yaptıkları zulümlerde kendini göstermiştir. Onlar, Allah Teâlâ’ya ortak koşmak suretiyle putlara tapıyorlardı. Kâbe’ye ve onun bulunduğu

⁴⁰⁰ Nûh: 71/23-24.

⁴⁰¹ Enbiyâ’: 21/64-64.

alandaki pek çok put yerleştirmişlerdi. Tapındıkları putların, kendilerini Allah Teâlâ'ya yaklaştıracığına inanıyorlardı.⁴⁰²

Kur'an'da, Müşriklerin, Kâbe'nin yanında yaptıkları ibâdetleri hakkında şöyle buyurulmuştur: **“Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çürpmaktan başka bir şey değildir.”**⁴⁰³ Elmalılı M. H. Yazır'ın naklettiğine göre bunlar, erkek ve kadın, açık saçık elele tutuşur, Beyt'in (Kâbe'nin) etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el vururlardı. Ve böylece ibâdet ediyoruz diye çalar, oynar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Bir de Hz. Peygamber (s.a.v), Beyt-i Şerif'e gelip ibâdet etmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak istediği zaman, ekseriya onlar âyin yapmakta ileri giderler veya kendilerini de bir namaz kılıyor ve duâ ediyorlarmış gibi göstererek nümâyîş ve gürültü yaparlar, huzura mâni olurlar. Ve bunu da kendilerince bir ibâdet sayarlardı.⁴⁰⁴

Görülüyor ki zikredilen bu âyetler, mescidleri (ma'bedleri) esas konu edinerek, kimlerin mü'min ve kimlerin mü'min olmadığına dair, itikadî açıdan önemli ölçü ve değerler ihtiva etmektedir. Başka bir ifadeyle bu âyetler, inanç açısından insanların kimliklerinin bilinmesi hususunda önemli mesajlar taşımakta, mescidlere sahip çıkmanın ve onları yaşadığı hayatın merkezine yerleştirenin mü'min olduğuna, onları yıkmaya, oralara insanların gitmelerine engel olmaya çalışmanın da mü'min olmadığına delalet etmektedir.

3.2. Kur'an'da Fıkhî Açıdan Mescidler

3.2.1. Mescidlerle İlgili Hükümler

3.2.1.1. Mescidler, Allah'a Mahsustur

Mescidlerin Allah'a mahsus oluşu hakkında Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: **“Şüphesiz mescidler, Allah'a mahsustur. O halde, Allah ile birlikte kimseye duâ (ibâdet) etmeyin.”**⁴⁰⁵ Taberî, bu âyetin nüzûl sebebi hakkında şöyle bir rivayet nakletmiştir: Cinler, Hz. Peygamber (s.a.v)'e dediler ki: Biz mescide nasıl gireceğiz?

⁴⁰² Zümer: 39/3.

⁴⁰³ Enfâl: 8/35.

⁴⁰⁴ Elmalılı, Cilt 4, s. 274.

⁴⁰⁵ Cin: 72/18.

Senden uzağız. Seninle birlikte nasıl namaz kılacağız? İşte bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Yani cinlerin, insanlara karışmadan namaz kılmaları emredilmiş oldu.⁴⁰⁶

Râzî de, “**Şüphesiz mescidler, Allah’a mahsustur**” buyurulmasının sebebi olarak daha önceki ümmetlerin, ma’bedlerinde; havra ve kiliselerinde, ibâdetlerine şirk karıştırmış olduklarını göstermiştir. Bu sebeble Allah Teâlâ’nın, Müslümanlara ihlâsı, tevhîdi, yani kendisinin bir olduğuna inanmalarını emrettiğini söylemiştir.⁴⁰⁷

Kurtubî, Suyûtî gibi müfessirler ise bu âyet hakkında şöyle demişleridir: “Bu âyete göre mescidlerde Allah Teâlâ ile birlikte başkasına ibâdet edilemez. **“Onun için, Allah ile birlikte kimseye duâ (ibâdet) etmeyin”** buyruğu, *Mescid-i Harâm*’da, Allah ile birlikte başkasına ibâdet ve duâ etmeleri dolayısıyla müşriklere bir azardır. Mücahid’e göre Yahudiler ve Hristiyanlar, kilise ve havralarına girdiklerinde, Allah Teâlâ’ya ortak koşuyorlardı. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.v)’e ve mü’minlere bütün mescidlere girmeleri halinde, sadece Allah Teâlâ’ya ihlâsla duâ ve ibâdet etmelerini emretmiştir. Bu sebepten dolayı o duâ ve ibâdete, kendilerine tapınılmış put ya da başka herhangi bir şeyi ortak koşmayınız.

Bu âyetin anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir: Mescidleri, sadece Allah Teâlâ’yı anmaya tahsis ediniz. Oraları şakalaşılacak, ticaret yapılacak, oturulacak yerler, yollar edinmeyin. Mescidlerde Allah’tan başkasına bir pay ayırmayın.”⁴⁰⁸

Kurtubî’nin naklettiği bilgiye göre âyette geçen *mescidler* lafzıyla ilgili olarak Katâde, bunda maksadın, bütün mescidler olduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî de, bu lafızla Allah Teâlâ’nın, yerin tamamını Hz. Peygamber (s.a.v)’e mescid kılması sebebiyle her yerin kasedildiğini belirtmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v)’in bu konuda şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“Her nerede olursanız, namaz kılınız.”** **“Nerede namaz kıalarsanız, orası mesciddir.”** Ayrıca Hasan-ı Basrî, mescidlerin namazlar demek olduğunu da ifade etmiştir. O zaman âyetin anlamı, *şüphesiz secdeler (namazlar) Allah’ındır* demek olur. Saîd b. el-Müseyyeb ile Talk b. Habib ise, burada *mescidler* ile kulun kendisiyle secde ettiği azaların kasedildiğini ifade etmişlerdir. Bunlar da ayaklar, dizler, eller ve yüzdür, yani bu azalar Allah Teâlâ’nın

⁴⁰⁶ Taberî, Cilt 29, s. 123.

⁴⁰⁷ Râzî, Cilt 11, s. 145.

⁴⁰⁸ Kurtubî, Cilt 19, s. 22; Suyûtî, Cilt 6, s. 436.

insana nimet olarak ihsan ettikleridir, bunlarla başkasına secde edilmesin, o takdirde Allah Teâlâ'nın nimeti inkâr edilmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.v)'in de bu konuda **“Ben yedi kemik üzerine secde etmekle emrolundum: Aın (eliyle burnuna da işaret etti), iki el, iki diz ve parmak uçları”**⁴⁰⁹ buyurduğu rivayet edilmiştir.⁴¹⁰

“Şüphesiz mescidler, Allah'a mahsustur” buyruğundaki izafet ise bir şereflendirme ve bir tekrim izafetidir. Nitekim bütün mescidler arasında da Allah Teâlâ, özellikle Kâbe için *evim* (beytî) lafzını kullanmıştır. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: **“Bir zamanlar İbrahim'e beytin (Beytullah'ın) yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavâf edenler, ayakta ibâdet edenler, rükû' ve secdeye varanlar için evimi (beytimi) temiz tut.”**⁴¹¹

Hz. Peygamber (s.a.v) de çeşitli vesilelerle mescidlerin yalnız Allah Teâlâ'ya ait olduğunu bildirmiştir.

Kurtubî'nin söylediğine göre, Hz. İsa (a.s), *mescidde* alışveriş yapan bir topluluğun yanından geçince, elbisesini sarıp sarmaladıktan sonra onlara vura vura üzerlerine yürüdü ve bu arada da, “Ey yılanların çocukları! Sizler Allah'ın mescidlerini pazar edindiniz. Burası âhiretin pazarıdır” diyordu.⁴¹²

Mescidler, her ne kadar Allah Teâlâ'nın mülkü ve O'nun tarafından şereflendirilmiş mekânlar ise de, bazen tarif etmek maksadıyla O'ndan başkasına nisbet edilerek, *filanın mescidi* denilebilir. Rivâyet edildiğine göre Abdullah b. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: **Hz. Peygamber (s.a.v) koşu için zayıflatılmış atları, el-Hayfa'dan başlayıp Seniyyetu'l-Vedâ'a kadar yarıştırmış, zayıflatılmamış olan atlar arasında ise Seniyye'den Züreykoğulları Mescidine kadar yarıştırmıştır. Abdullah da yarış edenler arasında idi.**⁴¹³ Bu durumda böyle bir izafet, mahallî izafet hükmündedir. Burası onların kiblesinde imiş gibi bir ifade anlaşılır. Onların (burayı mescid için) vakfetmiş olmaları sebebiyle de bu izafet yapılmış olabilir. Mescidlerin, köprülerin ve kabristanların vakıf yapılabileceği hususunda, ümmet

⁴⁰⁹ Müslim, *Salât* 228; Nesâî, *Tatbîk* 43, 44.

⁴¹⁰ *Kurtubî*, Cilt 19, s. 20-21.

⁴¹¹ Hac: 22/26.

⁴¹² *Kurtubî*, Cilt 12, s. 270.

⁴¹³ Buhârî *Salât* 41.

arasında başka şeylerin vakfi hususunda görüş ayrılığı bulunsa dahi, görüş ayrılığı yoktur. Mescidler Allah Teâlâ'nın olmakla, orada Allah Teâlâ'dan başkası anılmamakla birlikte malların taksim edilmesi, yoksullar arasında ortak olmak üzere, zekât olarak toplanan malların bulundurulması da caizdir. Her gelen de oradan yiyebilir. Borçlunun orada hapsedilmesi, esirin bağlanması, mescidlerde uyumak, hastaların orada kalması, komşu olanların oraya kapılarının açılması, batıldan uzak olması şartıyla, oralarda şiir okunması da caizdir.⁴¹⁴

Ümmetin icmâi ile bir kimse, sözlü olarak bir yeri cemaatle namaz kılmak için tayin ederse, orası özel mülkiyetinin dışına çıkar ve bütün müslümanların genel mülkiyetine girer. Bir kişi, kendi evi içerisinde bir mescid inşa ederse ve insanların oraya girmesini engelleyip orayı sadece kendisine tahsis ederse, bu onun mülkünde kalmakla birlikte mescid olma özelliği dışına da çıkmaz. Şâyet bütün insanlara orayı mubah (serbest) kılsa, onun da hükmü diğer umuma ait mescidlerin hükmü gibi olur ve özel mülkiyetinin dışına çıkar.⁴¹⁵

Kur'an'da mescidin mahkeme olarak kullanıldığı da müşahede edilmektedir. Kur'an'da bu konuda şöyle buyurulmuştur: **“(Ey Muhammed!), Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mihrâb (Ma'bed)'ın duvarına tırmanmışlardı.”**⁴¹⁶ **“Davud'un yanına girmişlerdi de Dâvud onlardan korkmuştu. “Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız, aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster” dediler.”**⁴¹⁷ Burada zikredilen Sâd: 38/22. âyeti dışında mescidde hüküm vermeye delalet eden başka bir âyet bulunmamaktadır. Mescidde hüküm vermenin caiz olduğunu kabul edenlerin, bu âyeti delil olarak gösterdiği görülmektedir. Eğer bu caiz olmasaydı, Davud (a.s), onların bu yaptıklarını ikrar ile karşılamaz, bunun yerine, yargı meclisine gidiniz derdi. Hz. Peygamber (s.a.v) ile halifeleri de mescidde hüküm veriyorlardı. Malik de “mescidde hüküm vermek, oldukça eskiden beri devam etmektedir” demiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Kurtubî, Cilt 19, s. 22.

⁴¹⁵ İbnu'l-Arabî, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Arabî (468-543 h.), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru'l-Fikir, Cilt 1, s. 51.

⁴¹⁶ Sâd: 38/21.

⁴¹⁷ Sâd: 38/22.

⁴¹⁸ Kurtubî, Cilt 15, s. 180.

Kehf: 18/21. âyetine istinaden âlimler, kabirler üzerinde mescid yapmak, kabristanda namaz kılmak, kabirlerin üzerinde bina yapmak ve buna benzer sünnetin söz konusu ettiği bir takım hususların yasak olduğu, caiz olmadığı gibi bir takım sonuçlar çıkarmışlardır. Bu konuda İbn Abbas (r.a.)’tan gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: **“Rasûlullah (s.a.v), kabir ziyaret eden kadınları, kabirler üzerinde mescid yapan ve kandil yakanları lanetlemiştir.”**⁴¹⁹ Hz. Peygamber (s.a.v)’in bu hususta yine şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“Kabirlere doğru namaz kılmayınız ve kabirler üzerinde oturmayınız.”**⁴²⁰ Yani, kabirleri yöneldiğiniz bir kible edinerek, onlar üzerinde veya onlara doğru, Yahudilerin ve Hıristiyanların yaptıkları gibi, namaz kılmayınız. Çünkü bu, o kabirlerde bulunan kimselere ibâdet etmeye götürür. Nitekim putlara ibâdete sebep de bu olmuştu. Hz. Peygamber (s.a.v), benzeri bir durumdan sakındırılmış ve buna götüren yolları kapatarak şöyle buyurmuştur: **“Allah’ım, kabrimi tapılacak put (vesen) kılma! Peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen bir kavme Allah’ın gazabı çok şiddetlidir.”**⁴²¹ Bu konuyla ilişkili başka bir rivayet ise şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.v) hastalanınca kendisine ait bir örtüyü yüzünün üzerine koymaya başladı. Örtü yüzünün üzerinde iken nefes almada güçlük çekince, onu yüzünden açtı ve bu haliyle şöyle buyurdu: **“Allah’ın laneti Yahudilerle Hıristiyanlar üzerine olsun. Çünkü onlar peygamberlerinin kabirlerini mescid edindiler.”** Hz. Peygamber (s.a.v) bununla, onların yaptıklarını yapmaktan sakındırıyordu.⁴²² Diğer bir rivayette ise, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: **“Peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen kavmi Allah lanet etsin”**⁴²³

Hadiste, ibâdet maksadıyla *Mescid-i Harâm*, *Mescid-i Nebî* ve *Mescid-i Aksâ*’ya seyahat edilebileceği ifade edilmiştir.⁴²⁴ Bu üç mescidin sair mescidlerden

⁴¹⁹ Dârimî, *Salât* 120; Ebu Davud, *Cenâiz* 78; Tirmizî, *Salât* 121; Nesâî, *Cenâiz* 104.

Hz. Peygamber (s.a.v) daha sonra kadınların, kabirleri ziyaret edebileceğini ifade etmiştir (Müslim, *Cenâiz* 105-106).

⁴²⁰ Müslim, *Cenâiz* 97; Ebu Davud, *Cenâiz* 73; Tirmizî, *Cenâiz* 57; Nesâî, *Kible* 11.

⁴²¹ Muvatta’, *Kasru’s-Salât* 85.

⁴²² Buhârî, *Cenâiz* 62, 96, *Enbiyâ* 50, *Meğazi* 83; Müslim, *Mesâcid* 19-22, Ebu Davud, *Cenâiz* 72; Nesâî, *Mesâcid* 13. *Cenâiz* 106; Dârimî, *Salât* 120; Muvatta’, *Medine* 17.

⁴²³ İbnu Hibbân, *Cenâiz* 15.

⁴²⁴ Buhârî, *Mesâcid-i Mekke*, 6; *Sayd*, 26; *Savm* 67; Müslim, *Hac* 415, 511-513; Ebu Davud, *Menâsik* 94; Tirmizî, *Salât* 126; Nesâî, *Mesâcid* 10; Muvatta’, *Cumua* 16.

daha faziletli olduğuna delil teşkil eden ifadeler vardır. Bundan dolayı ilim adamları şöyle demişlerdir: Bir kimse, ancak yolculukla veya binek sırtında ulaşabileceği bir mescidde namaz kılmayı adayacak olursa, böyle bir adağı yerine getirmesin, kendisine yakın olan mescidde namaz kılsın. Bundan tek istisna, sözü edilen üç mesciddir. Bunlardan herhangi birinde namaz kılmayı adayan bir kimse, bu mescidlerde namaz kılmak üzere yolculuğa çıkar.”⁴²⁵

3.2.1.2. Mescidlerin İnşası Ve Tezyini

Kur’an’da, mescidlerin inşası ile ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: *“Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”*⁴²⁶

Hz. Peygamber (s.a.v) bizzat kendisi mescid inşa etmiş ve mescid inşa etmeye teşvikte bulunmuştur.

Hz. Âişe (r. anha) mescid inşa etmek hususunda şunu söylemiştir: Babamla anamın İslâm Dîni ile mütedeyyin olmayarak yaşadıklarını hiç hatırlamıyorum. O zamanlarda bir günümüz geçmezdi ki, o günün iki ucunda; sabah ve akşam vakitlerinde Rasûlullah (s.a.v) bize gelmemiş olsun. Bir zaman sonra Ebû Bekr’e bir re’y hâsil oldu da, evinin avlusunda bir mescid yaptı. Burada namaz kılmağa, Kur’ân okumağa başladı. Müşrik kadınları ve çocukları, onun yanında duruyor, onun ibâdet ve kıraatine taaccüb ediyor ve ona bakıyorlardı. Ebû Bekr, ince yürekli, çok ağlar bir kimse idi. Kur’ân okuduğu vakit gözyaşlarını tutamazdı. Ebû Bekr’in bu hâli Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerini korkuttu.⁴²⁷

Hz. Enes (r.a) anlatıyor: Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’ye geldiği zaman, Medine’nin yüksek kısmında, kendilerine Benî Amr İbni Avf denen bir kabileye indi. Onların yanında on dört gece kaldı. Sonra Benî Neccar’a haber gönderdi. Onlar kılınçlarını kuşanmış olarak geldiler. Ben (şu anda) Hz. Peygamber (s.a.v)’i devesi üzerinde Ebu Bekr’i de terkisinde, Benî Neccar’ın ileri gelenleri etraflarını sarmış

⁴²⁵ Kurtubî, Cilt 10, s. 211-212.

⁴²⁶ Tevbe: 9/18.

⁴²⁷ Buhârî, Salât 86.

olarak görür gibiyim. Hz. Peygamber (s.a.v), (yükünü) Ebu Eyyub el-Ensârî'nin evinin avlusuna indirdi. **“Ey Benî Neccar! buyurdular. Şu bahçenin fiyatında pazarlık edelim!”** buyurdu. Onlar: “Hayır! Vallahi biz senden onun bedelini istemiyoruz, Allah'tan istiyoruz!” dediler. Bu arsada hurma ağaçları, müşriklere ait kabirler ve bazı yıkıntılar vardı. Hz. Peygamber (s.a.v) hurma ağaçlarının kesilmesini, müşrik kabirlerinin kaldırılmasını, harabelerin de düzlenip arazinin tesviyesini emretti. Hurma kütükleri mescidin kible tarafına (direkler halinde) dizildiler, kapının iki yanı taşla örüldü. (Bu inşaat devam ederken Müslümanlar) şu beyti terennüm ediyorlardı, Hz. Peygamber (s.a.v) de onlara katılıyordu: **“Ey Rabbimiz, ahiret hayrından başka hayır yok! Öyleyse muhacir ve ensara yardım et!”**⁴²⁸

Mescidler inşa edilirken acaba onlara süs ve nakış yapılabilir mi? Bazı âlimler bunu mekruh görmüşler, bazıları da mubah kabul etmişlerdir. Bunu mekruh görenler, Hz. Peygamber (s.a.v)'in şu hadislerini delil göstermişlerdir: **“İnsanlar mescidlerle birbirlerine karşı övünecekleri vakit gelmedikçe, kıyamet kopmayacaktır.”**⁴²⁹ Yani herkes, riyâ, şöhret ve övülme adına, benim mescidim daha yüksek, daha geniş veya daha güzel diyerek kendi mescidiyle övünecektir.⁴³⁰ İbn Abbas (r. anhümâ) da bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **“Ben mescidlerin yükseltilmesiyle emrolunmadım!”** İbn Abbas (r.a) der ki: “Yemin olsun! Sizler mescidlerinizi, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi süsleyeceksiniz!”⁴³¹

Yahudi ve Hıristiyanlar, kitaplarında olanı tahrif ettiler; bozdular ve değiştirdiler. Kitaplarının içindekilerini terk ettiler. Burada deniliyor ki, sizler de onlar gibi olacaksınız, dinle dünyayı isteyeceksiniz, yani dünyaya karşılık dini vereceksiniz ve ameldeki ihlâsı da terk edeceksiniz. İşiniz, mescidlerle gösteriş yapmak, mescidleri dikip yükseltmek ve süslemekle övünmek olacaktır. Mescidleri, aynen Yahudi ve Hıristiyanların kendi ma'bedlerini süsledikleri gibi süsleyeceksiniz!

⁴²⁸ Buhârî, *Salât* 48, *Fezâilu'l-Medîne* 1, *Büyü'* 41, *Vesâyâ* 27, 30, 34, *Menâkıbu'l-Ensâr* 46; Müslim, *Mesâcid* 9; Ebu Davud, *Salât* 12; Nesâî, *Mesâcid* 12.

⁴²⁹ Ebü Davud, *Salât* 12; Nesâî, *Mesâcid* 2; İbnu Mâce, *Mesâcid* 2/22; Dârimî, *Salât* 123.

⁴³⁰ Şemsüddin, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsüddin el-Hakku'l-Azîm Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Davud*, 2. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002, c.2, s.84.

⁴³¹ Buhârî *Salât* 62; Ebu Davud, *Salât* 12.

Aliyyü'l-Karî, bu süsleme işinin bid'at olduğunu, Hz. Peygamber (s.a.v)'in bu işi yapmadığını ifade etmiştir.⁴³²

Mescidlere süs ve nakış yapmanın mekruh olduğuna delil olarak gösterilen bu hadisleri te'yid edecek Kur'an'da herhangi bir âyetin yer aldığı görülmemiştir. İbn Abbas (r.anhümâ), söylediği “Yemin olsun! Sizler mescidlerinizi, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi süsleyeceksiniz!” ifadesiyle, kanaatımızca, bizim onlar gibi hayatı yaşayacağımıza, onlara benzeyeceğimize dair bizi uyarıda bulunmak istemiştir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadiste şöyle buyurmuştur: **“Kim kendini bir kavme benzetirse, o da onlardandır.”**⁴³³ Malûm olduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v), bizim onlara muhalefet etmemizi istemiştir.⁴³⁴ Binaenaleyh Müslümanların, kendilerine ait san'at anlayışıyla, israfa kaçmadan ve ibâdetin özüne herhangi bir hâlel getirmeden câmi ve mescidlerini en iyi şekilde yapmalarında herhangi bir mahzur yoktur diyebiliriz.

Bunun mubah olduğunu kabul eden âlimler de, **“(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder”**⁴³⁵ âyetini delil göstererek mescidlerin süslenmesinin, mescidleri ta'zim etmek demek olduğunu söylemişlerdir. Hz. Osman (r.a)'dan gelen bir rivâyete göre, **Hz. Peygamber (s.a.v), mescidini tik ağacından bina etmiş ve güzelleştirmiştir.**⁴³⁶ Abdullah İbn Ömer (r. anhümâ) anlattığına göre, mescid, Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında kerpiçten yapılmıştı. Tavanı hurma dallarıyla örtülmüştü. Direklerini hurma kütükleri teşkil ediyordu. Hz. Ebu Bekr (r.a) buna (gerek tezyin ve gerekse tevsi' yönüyle) hiçbir ilave getirmedi. Hz. Ömer (r.a), (enini boyunu) artırarak mescidi, Resulullah (s.a.v) devrindeki tarz üzere (kerpiç ve hurma dallarıyla) yeniden inşa etti. Onu, esaslı şekilde Hz. Osman (r.a) (hem tezyin hem tevsi' yönleriyle) değiştirdi ve pek çok

⁴³² Şemsüddin, Cilt 2, s. 83.

⁴³³ Ebu Davud, *Libâs* 4031

⁴³⁴ Buhârî, *Libâs* 67; Müslim, *Tahâret* 259.

⁴³⁵ Nûr: 24/36.

⁴³⁶ Kurtubî, Cilt 12, s. 268.

ilavelerde bulundu. Duvarlarını nakışlı taşlarla ve kireçle inşa etti. Direklerini de nakışlanmış taşlardan yaptı. Tavanını da (pek kıymetli olan) sac ağacından yaptı.⁴³⁷

Ebu Hanife, *mescidleri altın suyu ile nakışlamakta bir mahzur yoktur* demiştir. Nakledildiğine göre Ömer b. Abdulaziz de, Hz. Peygamber (s.a.v)'in mescidini nakışlarla süslemiş, mescidin imar ve süsleme işini ileriye götürmüştür. Bu da onun halifeliğinden önce Medine valiliği döneminde olmuş, kimse onun bu yaptığını tepki ile karşılamamıştır. Rivayet edildiğine göre Velid b. Abdulmelik de, Dımaşk'taki (Şam'daki) mescidin yapımı ve süslenmesi için Şam (Suriye) bölgesinden toplanan haracın üç mislini harcamıştır. Yine rivâyet edildiğine göre Hz. Davud oğlu Hz. Süleyman (a.s), *Beyt-i Makdis* mescidini bina etmiş ve onu ileri derecede süslemiştir.⁴³⁸

Yukarıdaki açıklamalara göre, İslam'ın öngördüğü disiplin bağlamında mescidlere süs ve nakış yapmanın caiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayışın sonucu olsa gerek, İslam toplumlarında, Allah Teâlâ'ya ibâdet aşkıyla güzel sanatlar çerçevesinde, dış görünüşü heybetli, iç görünüşü çekici sanat eseri olan şaheser câmiler ve mescidler inşa edilmiştir.

3.2.1.3. Mescid Âdâbı

Bilindiği gibi, her mekânın uyulması gereken bir takım âdâbı ve kuralları vardır. Binaenaleyh bu çerçevede mescidin de herkes tarafından uyulması gereken bir takım âdâbı ve kuralları olacaktır. Kur'an'da bu hususta şöyle buyurulmuştur: **“Ey Âdemoğulları! Her her mescide gidişinizde (secde edişinizde) zînetlerinizi takının (güzel elbiselerinizi giyin). Yeyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”**⁴³⁹ Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında şu bilgiler verilmiştir: İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre cahiliyyede Arap kabileleri, *Kâbe*'yi çırılçıplak olarak tavaf ederlerdi. Bunu, erkekleri gündüz, kadınları da geceleyin yaparlardı. *Minâ mescidine* vardıklarında, elbiselerini tamamen çıkararak, *mescide* çırılçıplak girer ve şunu derlerdi: “Biz, içinde (giyinik iken) günah işlediğimiz elbiselerle tavâf etmeyiz.” Bazıları da şunu derlerdi: “Biz bunu, uğur sayarak yapıyoruz.

⁴³⁷ Buhârî, *Salât* 62; Ebu Davud, *Salât* 12.

⁴³⁸ *Kurtubî*, Cilt 12, s. 267.

⁴³⁹ A'raf: 7/31.

Elbiselerimizi soyup attığımız gibi, günahlarımızdan da soyunup kurtulmuş oluyoruz.” Onların kadınları da, *Humus*’a, yani Kureyşlilere karşı örtünmek için böğürlerinden aşağı bir örtü takarlardı. Çünkü Kureyşliler böyle yapmıyorlardı. Onlar elbiseleri ile ibâdet ediyor, yaşayacak kadar yiyor, et ve iç yağı yemiyorlardı. Bundan dolayı, müslümanlar, “Ya Resûlallah, bizim böyle yapmamız daha münasıptır” deyince, Allah Teâlâ bu âyeti indirdi. Bu, “Elbiselerinizi giyiniz, et ve iç yağı yiyiniz, (içilecek şeyleri) içiniz, ama israf etmeyiniz” demektir.”⁴⁴⁰

Hâzin de, bazı farklı ilavelerle buna benzer açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁴¹

Âyette geçen *zînetten* maksadın, bazı müfessirlere göre edep, bazısına göre ise elbise olduğu ifade edilmiştir. Râzî, burada zinetten maksadın elbise olduğunu belirtmiş ve bunun elbise olduğu hakkında bir takım açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁴²

Hz. Peygamber (s.a.v) de, mescid âdâbı ve onun uyulması gereken kuralları hususunda birçok açıklamada bulunmuştur. Âişe (r.anhâ)’den şu rivâyet edilmiştir: **“*Rasûlullah (s.a.v) bizlere mahallelerde mescidler edinmemizi ve bu mescidlerin temiz tutulup, hoş kokularla kokulandırılmasını emretmiştir.*”**⁴⁴³

Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: **“(Ne ettiğini bilmeyen) çocuklarınızı, mecnunlarınızı, şerlilerinizi, alış verşinizi, seslerinizi yükseltmeyi, hadlerinizi uygulamayı, kılıçlarınızı kınından çekmeyi mescidlerimizden uzak tutunuz. Onların kapılarını temiz tutunuz ve onları cumalarda (cuma günlerinde) buhurlandırınız.”**⁴⁴⁴

Ayrıca Kur’an’da mescid’in yüceltilmesi bağlamında mescid ve müşrik ilişkisi hakkında da şöyle buyurulmuştur: **“*Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir (necistir). Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a***

⁴⁴⁰ Râzî, Cilt 5, s. 53.

⁴⁴¹ Alâu’-d-Dîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî (v.725 h.), *Lübâbü’t-Te’vîl fi Ma’âni’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Lübnân, 2. Baskı, 2010, Cilt 2, s. 194.

⁴⁴² Râzî, Cilt 5, s. 53-54.

⁴⁴³ *Kurtubî*, Cilt 12, s. 266; Ebu Davud, *Salât* 13; Tirmizî, *Cumua* 64; İbnu Mâce, *Mesâcid* 9.

⁴⁴⁴ İbnu Mâce, *Salât* 25/3.

yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.⁴⁴⁵

Râzî'nin beyanına göre, bu âyete istinaden gayrimüslimlerin mescidlere ve Mescid-i Harâm'a girmelerinin hükmüyle ilgili olarak İmam Şâfî, kâfirler sadece Mescid-i Haram'dan men' olunurlar demiştir. İmam Malik de, onlar bütün mescidlerden men' edilirler, yani oralara sokulmamaları gerekir demiştir. Ebu Hanife ise, kâfirlerin ne Mescid-i Haram'dan ne de diğer mescid ve camilerden men' edilemeyeceğini söylemiştir. Râzî, bu âyetin, mantûku (yani lafzî doğrudan) ile Ebu Hanife'nin görüşünün, mefhûmu (yani dolaylı manası) ile de İmam Malik'in görüşünün yanlış olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Râzî ayrıca, asıl olan men etmemektir, fakat bu asıl hükme, Mescid-i Haram hususunda, bu açık ve kesin nasstan ötürü muhalefet ettik, binaenaleyh bu hükmün, Mescid-i Haram'ın dışındaki mescidler hakkında asla uygun olarak devam etmesi gerekir demiştir.⁴⁴⁶ Kurtubî'nin verdiği bilgilerde ise Ebu Hanife'nin dediğine göre *Mescid-i Harâm*'a yalnızca müşrikler ve puta tapıcıların girmeleri engellenir. Kiyâ et-Taberî de, zımmî bir kimsenin Ebu Hanife'ye göre ihtiyacı bulunmaksızın diğer mescidlere girmesi caizdir dediğini nakletmiştir. İmam Şafî de, bu hususta ihtiyaç nazarı itibara alınır, ihtiyaç duyulması halinde *Mescid-i Harâm*'a girmek caiz olur demiştir. Ata b. Ebi Rebah da, bütün *Harem* bölgesi kibledir ve mesciddir, o bakımdan müşriklerin *Harem* bölgesinin içerisine girmelerine engel olunacağını söylemiştir.⁴⁴⁷

3.2.1.4. Mescidlerin Fazîleti

Şüphesiz yaşanan yerin, insan üzerinde bariz etkisi vardır. Temiz, güzel ve iyi olan yer ile kirli, çirkin ve kötü olan yer; bereket, huzur, saadet ve adaletin olduğu yer ile fakr, ızdırab, şekavet ve zulmün olduğu yer bir değildir. Binaenaleyh mekânlar, üzerinde buldukları hale göre ya sevimli ya da sevimsizdir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: ***“Allah katında beldelerin en sevimli yerleri mescidlerdir. Allah katında beldelerin en sevimsiz (buğzedilen)***

⁴⁴⁵ Tevbe: 9/28.

⁴⁴⁶ Râzî, Cilt 6, s. 23.

⁴⁴⁷ Kurtubî, Cilt 8, s. 104-106.

*yerleri de çarşı-pazarlardır.*⁴⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.v), başka bir hadiste de, *“Mescidler, cennet bahçeleridir”*⁴⁴⁹ buyurmıştır.

Kur’an’da, mescidlerin faziletini gösteren birçok âyet vardır. Kur’an’da o âyetlerin birisinde şöyle buyurulmuştur: *“Şüphesiz mescidler, Allah’a mahsustur. O halde, Allah ile birlikte kimseye duâ (ibâdet) etmeyin.”*⁴⁵⁰ Allah Teâlâ bu âyette, mescidlerin sadece O’na ait olduğunu ifade eden lam-ı ihtisas (lillahi lafzındaki başta bulunan lam harfi) ile mescidleri kendi zatına izafe etmiş ve bu has oluşu, *“Allah ile birlikte kimseye duâ (ibâdet) etmeyin”* buyruğu ile kuvvetlendirmiştir. O âyetlerin başka birisinde de şöyle buyurulmuştur: *“Allah’ın mescidlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.”*⁴⁵¹ Bu âyette de, mescidleri imar etmek, imanın bir delili kılınmıştır. Hatta âyet, zâhiri ile imanın sadece bu kimselere münhasır olduğunu göstermektedir. Çünkü âyetin başındaki “innema” (ancak) lafzı hasır içindir. O âyetlerin başka birisinde ise şöyle buyurulmuştur: *“Allah’ın mescidlerinde onun isminin zikredilmesini yasaklayan ve onların yıkılmasına çalışandan daha zalim kim olabilir. İşte onlara, bu mescidlere ancak korkarak girmeleri yaraşır. Onlar için dünyada bir rezillik, âhirette ise büyük bir azap vardır.”*⁴⁵²

Her insan, rahat ettiği ve mutlu olduğu yerde bulunmak ve yaşamak ister. Yeryüzünde *ma’bed* (mescid) gibi ve onun kadar rahat, huzurlu ve emniyetli yer yoktur. Kur’an’da, şöyle buyurulmuştur: *“(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin zikredilmesine (anılmasına) izin vermiştir. Orada sabah akşam O’nu (öyle kimseler) tesbih eder.”*⁴⁵³ *“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah’ı zikretmekle (anmakla) huzur bulur.”*⁴⁵⁴

⁴⁴⁸ Müslim, *Mesâcid* 288.

⁴⁴⁹ Tirmizî, *Deavât*, 82.

⁴⁵⁰ Cin: 72/18.

⁴⁵¹ Tevbe: 9/18.

⁴⁵² Bakara: 2/114.

⁴⁵³ Nûr: 24/36.

⁴⁵⁴ Ra’d: 13/28.

Hız. Peygamber (s.a.v)'in de bizzat kendisinin mescid bina etmiş olduğu ve mescid bina etmeye teşvikte bulunduğu söylenmişti. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v)'in, mescidlerin faziletine dair, hadis kitaplarında rivayet edilmiş birçok hadisi vardır. O hadislerden birkaçı şöyledir:

“Kim Allah'ın rızasını talep ederek bir mescid inşa ederse, Allah ona cennette bir ev inşa eder.”⁴⁵⁵

“Müslüman bir kimse, namaz ve zikir için mescidi vatan edindiği (çok gitmeyi alışkanlık haline getirdiği) zaman, Allah'ın onun bu halinden duyduğu sevinç, tıpkı gurbette adamı olan kimselerin, onun yanlarına dönmesiyle (ona kavuşmaktan) duydukları sevinç gibidir.”⁴⁵⁶

“Ben yeryüzü halkına azap etmeyi murat ettiğimde mescidleri inşa, tefriş, tamir ve tenvir edenleri, benim rızam için sevişenleri ve seher vakitlerinde istiğfar edenleri görünce onlara azap etmekten vazgeçerim.”⁴⁵⁷

Yeryüzünün en faziletli mekânları mescidler, mescidlerin de en faziletlieleri *Mescid-i Harâm*, *Mescid-i Nebî* ve *Mescid-i Aksâ*'dır. Bu üç mescidde kılınan namazların diğer mescidlerde kılınan namazlardan çok daha fazla sevaplı olduğu hadislerde bildirilmiştir.⁴⁵⁸ Bu konuyla ilgili olarak bir hadiste şöyle buyurulmuştur: **“Bir adamın kendi evinde kıldığı namaza bir namaz sevabı verilir. Oturduğu beldenin sakinlerinin devam ettikleri câmide kıldığı namaza yirmi beş kat sevap verilir. Cuma namazının kılındığı câmide kıldığı namaza beş yüz kat sevap verilir. Mescid-i Aksâ'da kıldığı namaza elli bin kat sevap verilir. Benim mescidimde kıldığı namaza da elli bin kat sevap verilir. Mescid-i Harâm'da kıldığı namaza ise yüz bin kat sevap verilir.”**⁴⁵⁹

Hız. Peygamber (s.a.v)'in, evlerin namazgâh edinilmesi üzerinde durduğu da görölmektedir. Bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.v), Eşheloğulları mescidine varmış ve orada akşam namazını kıldıktan sonra namazlarını bitirdiklerini görünce,

⁴⁵⁵ Buhârî, *Salât* 65; Müslim, *Mesâcid* 25; Tirmizî, *Salât* 237.

⁴⁵⁶ İbnu Mâce, *Mesâcid*, 19.

⁴⁵⁷ *Beyhakî*, Hz. Enes (r. a)'den rivayet etmiştir.

⁴⁵⁸ İbnu Mâce, *İkâmetu's-Salât* 195.

⁴⁵⁹ İbnu Mâce, *İkâmetu's-Salât* 198.

namazdan sonra onların yine namaz kıldıklarını görünce, bu sefer: **“Bu kıldığınız namazlar, evlerin namazlarıdır (evlerde kılınması gerekir)”**⁴⁶⁰ diye buyurmuştur. Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: **“Evlerinizde namaz kılmaya bakınız. Çünkü farz namaz müstesna, kişinin kıldığı en hayırlı namaz, evindeki namazdır.”**⁴⁶¹

3.2.2. Zimmet Ehlinin İslâm Ülkesindeki Ma’bedleri

Daha önce görüldüğü üzere Hac: 22/40. âyetinde pek çok müfessire göre mescidlerle birlikte ehl-i kitabın ma’bedleri de zikredilmiştir. İşte bu âyete istinaden, zimmet ehlinin İslâm ülkesindeki ma’bedlerinin durumu hakkında, Kurtubî’nin naklettiğine göre İbn Huveyzîmendad şöyle demiştir: “Bu âyet, zimmet ehlinin kiliselerini, havralarını, ateş yaktıkları ma’bedlerini yıkmayı yasaklamaktadır. Ancak daha önce bulunmayan yeni ma’bedler inşa etmelerine izin verilmez. Mevcut binalarını genişletemezler ve yükseltemezler. Müslümanların ise bu ma’bedlere girmemeleri ve orada namaz kılmamaları gerekir.” Ancak Hz. Ömer (r.a)’in bir vesileyle Hıristiyan olan birisine “biz içlerinde suretler bulunan kiliselerinize, o timsallerden dolayı girmeyiz” demesi, İbn Abbas (r. Anhümâ)’ın ise içinde timsaller bulunmayan kilisede namaz kılması,⁴⁶² İbn Huveyzîmendad’ın “Müslümanların bu ma’bedlere girmemeleri ve orada namaz kılmamaları gerekir” ifadesini geçersiz kılmaktadır. “Zimmet ehli, ma’bedlerinde bir fazlalık meydana getirecek olurlarsa, yıkılması gerekir. Harb ülkesinde bulunan havra ve kiliseler ise yıkılır. Ancak İslâm ülkesinde zimmet ehline ait olanlar yıkılmaz, çünkü bunlar İslâm ülkesi ile ahitleştikleri vakit korunmalarını istedikleri evleri ve malları durumundadır. Bununla birlikte daha fazla bir şey yapma imkânını vermek caiz değildir. Çünkü bu yolla küfrün sebeplerinin açığa çıkartılması, güçlendirilmesi söz konusudur. Mescidlerin yeniden yapılması için yıkılmaları caizdir. Nitekim Hz. Osman (r.a) da, Hz. Peygamber (s.a.v)’in mescidini bu şekilde yıkıp yeniden yapmıştır.”⁴⁶³

⁴⁶⁰ Ebu Davud, *Tatavvu’* 15.

⁴⁶¹ Buhârî, *Ezân* 81, *İ’tisâm* 3; Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn* 213; İbnu Mâce, *İkâmetu’s-Salât* 186; Muvatta’, *Salâtü’l-Cemâa* 4.

⁴⁶² Buhârî, *Salât* 54.

⁴⁶³ *Kurtubî*, Cilt 12, s. 70-71.

Elmalılı ise kısmen Huveyzîmendad'ın ifade ettiği minvalde zımmîlerin ma'bedleri hakkında şunu söylemiştir: “Zımmîlerin buldukları yerlerde eskiden beri mevcûd olan kiliselerine, havralarına, sinagoglarına, ateşgedelerine taarruz olunamaz. Bunlar yıkılır veya harâb olunca eski halleri üzere yeniden bina veya ta'mir edilmelerine engel çıkarılmaz. Ancak zımmîler İslâm diyarında yeniden kilise, havra, ateşgede yapamazlar, eskiden var olanların yerlerini de değiştiremezler. Veliyyü'l-emrin gördüğü lüzûma binaen yıktırılmış ma'bedleri tekrar yapılamaz. Zımmîlerin bir karyede veya bir şehir dışında ma'bedleri bulunduğu halde birçok evler yapılmakla o karye bir şehir durumuna gelse veya o şehir dışında yapılan binalar şehre kadar bitişerek şehrin bir mahallesi gibi olsa, o ma'bedler –sahih kavle göre– olduğu gibi bırakılır, yıkılmaları yönüne gidilmez.”⁴⁶⁴

Osman bin Ebu'l-As (r.a.)'ın anlattığına göre, **“Hz. Peygamber (s.a.v) Osman'a Taif mescidini, tapınakların bulunduğu yere yapmasını emretmiştir.”**⁴⁶⁵

Bu hadis, ehl-i kitap ve putperestlerin tapınaklarının yerlerinde mescid yapılmasının caiz olduğunu göstermektedir. Nitekim birçok sahabi, fethettiği şehirlerde, onların ma'bedlerini Müslümanların mesciderine çevirmiş ve mihrâblarını değiştirmiştir. Aslında sahabiler, Gayr-ı Müslim olanlar buralarda Allah Teâlâ'dan başkasına ibâdet etmeleri sebebiyle küfrü bitirmek ve kâfirlere sıkıntı ve eziyet vermek için bunu yapıyorlardı.⁴⁶⁶

Talk b. Ali (r.a.)'nin ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s)'e heyet olarak yola çıktık. Gelip ona biat ettik. Onunla namaz kıldık. Kendisine, memleketimizde ehl-i kitaba ait ma'bedin olduğunu haber verdik. Abdest suyunun fazlasından bize hibede bulunmasını talep ettik. Su getirtip abdest aldı, mazmaza yaptı, sonra bunu bir kaba bizim için döktü. Dedi ki: **“Haydi gidin! Memleketinize varınca (o eski) mabedinizi yıkın. Bu suyu onun yerine serpin, orasını mescid yapın!”** Biz: “Ama yerimiz uzak, hararet şiddetlidir. Bu su (buharlaşıp) kurur” dedik. Bize: **“Ona bir müdd su ilave edin. O (abdest artığı)**

⁴⁶⁴ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997, Cilt 5, s. 502.

⁴⁶⁵ Ebu Davud, *Salât*, 450.

⁴⁶⁶ *Şemsüddin*, Cilt 2, s. 84.

öbürünün (ilave edilen suyun) güzelliğini de artırır” buyurdular. Oradan ayrılıp memleketimize geldik. Ma’bedimizi yıktık. Sonra yerine o suyu serptik, orayı kendimize mescid yaptık. İçerisinde ezan okuduk. Rahibi, Taylı bir adamdı, ezanı işitince: “Bu, hak bir davettir!” dedi. Sonra dağın sırtındaki sel yataklarından birine yöneldi, bir daha onu görmedik.⁴⁶⁷

Bu hadise göre de, Müslüman olmuş ehl-i kitabın kendilerine ait olan eski ma’bedi yıkıp onun yerine mescid bina etmenin Hz. Peygamber (s.a.v)’in bir sünneti olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Eğitim Açısından Ma’bed

İnsanlık tarihinde ma’bedin olmadığı hiçbir döneme rastlanılmamıştır. İnsanlar, tarih boyunca çeşitli şekillerde inanmış ve ibâdetle bulunmuşlardır. Bu inanma ve ibâdet etme duygusu fitrîdir. Allah Teâlâ, insanların O’nun razı olduğu dine, İslâm dinine inanmalarını, adâletli olmalarını, yalnız O’na secde edip ibâdet etmelerini ve dini yalnız Allah Teâlâ’ya has kılarak O’na yalvarmalarını istemiştir.

3.3.1. Hz. Davud Döneminde Ma’bed’in Fonksiyonu

Kur’an’da, Hz. Davud (a.s) ve ma’bedi ile ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: *“(Ey Muhammed!), Sana davacıların haberi ulaştı mı? Ma’bedin duvarına tırmanmışlardı.”*⁴⁶⁸ (Onlar, Hz. Davud (a.s)’un yanına kapıdan girmeyip duvara tırmanarak girdikleri için Hz. Davud (a.s.) onlardan korkmuş, onlar da Hz. Davud’a: *“Sana bir kötülük yapacağımızdan korkma. Biz, birbirlerine haksızlık eden iki hasımız. Sen, aramızda adaletle hüküm ver. Hükümünde taraf tutma ve haksızlığa kaçma, sen bize, gideceğimiz doğru yolu göster”*⁴⁶⁹ demişlerdi. Hz. Davud (a.s)’un yanına tırmanan bu iki kişinin iki melek olduğu ifade edilmiştir. Hz. Davud (a.s)’un bunlardan korkmasının sebebinin ise bunların, kapıdan girmeyip duvardan tırmanarak Hz. Davud (a.s)’un yanına girmeleri veya geceleyin gelmeleri olduğu söylenmiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Nesâî, *Mesâcid* 11.

⁴⁶⁸ Sâd: 38/21.

⁴⁶⁹ Sâd: 38/22.

⁴⁷⁰ *Taberî*, Cilt 23, s. 144.

Bu âyetler, Hz. Davud (a.s)'un, mihrâb diye ifade edilen yerde ibâdet etmekte olduğunu, burada sükûnete ve rahata kavuşup dinlendiğini, bir bakıma itikâfta bulunduğunu bildirmektedir. Binaenaleyh bu hal, ma'bedin insan üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Âyet, Hz. Davud (a.s)'un, gelen davacıların sorunlarını çözmesini ma'bedin içinde ondan istemeleri üzerine burayı bir mahkeme olarak kullandığını göstermekle beraber, davacıların Hz. Davud (a.s)'dan gidecekleri doğru yolu orada göstermesini istemeleri de Hz. Davud (a.s)'dan birtakım hususları öğrenmek azminde olduklarını ifade etmektedir. Binaenaleyh Hz. Davud (a.s) tarafından ma'bedin, bir eğitim ve öğretim yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

3.3.2. Hz. Zekeriyâ Ve Hz. Meryem'in Hayatında Ma'bed

Kur'an'da, Hz. Zekeriyâ (a.s) ve Hz. Meryem'in hayatında ma'bedin önemli rol oynadığı görülmektedir. Kur'an'da bu hususta şöyle buyurulmuştur: *“Rabbi Meryem'e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyâ, onun yanına, ma'bede (mihrâba) her girişinde orada bir rızık bulur ve “Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?” der; o da: Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi.” “Orada Zekeriyâ, Rabbine dua etti: Rabbim! Bana tarafından hayırlı bir nesil bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin, dedi.” “Zekeriyâ ma'bedde (mihrâbta) durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler.”⁴⁷¹ Burada âyetlerde zikri geçen iki önemli olayda mihrâbın, hem Hz. Zekeriyâ hem de Hz. Meryem açısından ne kadar önem arzettiği görülmektedir. Kurtubî'nin, mihrab lafzının, mihrâb'dan ayrılmayan bir kimsenin, şeytana ve şehvetlere karşı savaş verir gibi olduğundan dolayı, bu lafzın *harb* lafzından alınmış olduğu şeklindeki açıklaması,⁴⁷² mihrâbın insan üzerindeki dînî eğitimle ilgili etkisini göstermesi bakımından çok önemlidir. Râğıb el-İsfehânî'nin, mihrâb'a bu ismin verilmesi, bir rivayete göre oranın insanın şeytana ve hevâ'ya karşı *harb* ettiği yer olması; diğer bir rivayete göre ise orada insanın görevinin dünya meşgalelerine ve akla gelenlere karşı *harb* halinde olması*

⁴⁷¹ Âl-i İmrân: 3/37-39.

⁴⁷² Kurtubî, Cilt 11, s. 74-75.

sebebiyledir şeklindeki nakli de bunu teyid etmektedir.⁴⁷³ Binaenaleyh mihrâb, yani ma’bed, insanın dinlendiği, kendini Rabbine çok yakın hissettiği, manen dolup taşıdığı, huzurlu ve rahat ortamın bulunduğu ve kendi kendini eğitip, nefis terbiyesi ve tezkiyesinde bulunduğu yerdir. Hz. Zekeriyâ, Hz. Meryem’in eğitimiyle burada ilgilenmiş, onu burada büyütmüş, ona burada gözbebeği gibi bakmıştır. Çok önemli bir konuma gelen Hz. Meryem de, Allah Teâlâ tarafından olağanüstü ikrama burada mazhar olmuş, bu ikrama şahid olan Hz. Zekeriyâ (a.s), bu mekânın, kendisinde duâların kabul edildiği bir ma’bed olduğunu görünce o da, burada kendisi için duâda bulunmuş, Allah Teâlâ da onun duâsını kabul buyurmuştur.

3.3.3. Mescidlerin İnsanlık Hayatındaki Eğitim Fonksiyonu

Bilindiği gibi, din eğitimi ve öğretiminin en kapsamlı şekilde uygulandığı yer mesciddir, câmidir. Câmi, hangi yaşta ve hangi seviyede olursa olsun, bütün Müslümanların hiçbir şart koşulmadan hayat boyu bildiklerileri bir eğitim ve öğretim yeridir. İslam toplumlarında eğitim ve öğretim, kurumsal düzeyde ilk olarak câmilerde başlamıştır. İslâm’ın başlangıcından bu yana önemini ve etkinliğini, toplumda oynadığı rolünü hiç kaybetmeyen câmi eğitimi ve öğretimi çeşitli şekillerde günümüzde de devam etmektedir.

Mescidlerin insanlık hayatında eğitim açısından nasıl ve ne kadar önemli rol oynadığı, Kur’an’ın bazı âyetleri ışığında şöyle özetlenebilir:

1. Tevhidin kalplerde yerleştirilmesi: Âlu İmrân: 3/96. âyetinde, *Kâbe*’nin âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için ilk kurulmuş ev olduğu, insanların bu ev ile bereketlendiği ve hidâyet bulduğu ifade edilmiştir.

Câmi eğitiminin de hedefinde hakikatte tevhid inancının gereği olarak bütün insanlık âlemi vardır. İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, onları aydınlatmak, dünya ve ahiret saadetlerini temin etmek, İslâmın tebliğ edilmesine bağlıdır. Unutulmamalıdır ki her Müslüman da doğal olarak tevhîd dîninin tebliğcisidir. Buna bağlı olarak mescid veya câmi, ilk kurulduğu andan itibaren bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. Eğitim ve öğretim kurumları olan medreseler, mescidin bulunduğu alanda hemen onun yanbaşında kurulmuştur. Hz. Peygamber

⁴⁷³ *Râğıb el-İsfehânî*, “harb” maddesi, s. 160.

(s.a.v) döneminde mescid, birçok müesseseyi bünyesinde toplamıştı. Onun (s.a.v) uygulamalarıyla *Mescid-i Nebî*, birçok müessesenin de temelini teşkil etmişti. Zamanla mescid'e sığmaz hale gelen müesseseler, ana müessese olarak hemen onun kanatları altında yerlerini aldılar ve böylece insanın ruh ve beden ihtiyaçlarının her çeşidine cevap veren siteler, külliyeleer oluştu.

Ma'bedler, özellikleri açısından genelde iki kategoride mütâlaa edilebilir: Birincisi: Ma'bed, insanın Allah Teâlâ ile buluştuğu ve Allah Teâlâ'nın, varlığını insanlara hissettirdiği bir yerdir. Burada Allah Teâlâ'nın şanı yüceltilir ve O'na ibâdet edilir. Bundan dolayı burası kutsal bir mekân ve Allah Teâlâ'nın evi olarak kabul edilir. İkincisi: Ma'bed'in, toplu ibâdet yeri oluşudur. Bunun en canlı örneği olarak Yahudilik'te sinagog, Hristiyanlıkta kilise ve İslâm'da câmi gösterilebilir. Âyet ve hadislerde de, ma'bed'in bu iki özelliğine değinilmekte ancak, cemaatle kılınan namaza yirmi beş veya yirmi yedi derece sevap verilmesi, ma'bedin cemaati oluşturmada ve insanları bir araya toplamadaki rolünü daha da belirgin hale getirmiştir.⁴⁷⁴

2. Maddi ve manevi temizlik mekânı: Mescidler, insanların rûh ve beden bakımından arınıp rahata kavuştukları mekânlardır. Kur'an'da, bununla ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: **“Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinler ve o eski ev'i (Beyt-i Atik'i) tavaf etsinler.”**⁴⁷⁵ Bu âyette insanların, hac ibâdetini ifa ederken o kutsal mekânda kirlerinden, işledikleri günâh ve kötülüklerinden, maddî-manevî her türlü pislikten temizlenmeleri, tevbe etmeleri istenmiştir. Binaenaleyh mukaddes kabul edilen mekânların, her yönden insanı temizleyici özelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da, mescidin temizleyici özelliğine dikkat çekilerek bu konuda yine şöyle buyurulmuştur: **“Onda (Mescid-i Takvâ'da) temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.”**⁴⁷⁶ Burada bahsedilen Mescid-i Takvâ'nın rûhî, ictimâî, ahlâkî, mâddî ve manevî her bakımdan temizlenmek isteyen kimseler için önemli bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Allah Teâlâ tarafından bizim mescide giderken güzel giyinmemiz ve her türlü

⁴⁷⁴ Ahmet Güç, “Mabed” maddesi, *ŞİA*, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 37.

⁴⁷⁵ Hac: 22/29.

⁴⁷⁶ Tevbe: 9/108.

israftan sakınmamız istenmiştir. Kur'an'da, bu konuda şöyle buyurulmuştur: “*Ey Âdemoğulları! Her her mescide gidişinizde (secde edişinizde) zînetlerinizi takının (güzel elbiselerinizi giyin). Yeyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*”⁴⁷⁷ Bu âyetle ilgili olarak şöyle denilmiştir: “Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü Kâbe’ye çeviriniz. Siz mescidin yanında iken namaz vakti geldiğinde onda namaz kılınız, hiç biriniz ben mescidimde veya kavmimin mescidinde namaz kılacağım demesin.”⁴⁷⁸

3. Toplanma mahalli ve güvenli yer: Bakara: 2/125. âyetinde Beyt’in, yani Kâbe’nin toplanma mahalli ve güvenli bir yer kılındığı, Âlu İmrân: 3/97. âyetinde de bu eve, yani Kâbe’ye giren kimsenin emniyette olacağı bildirilmiştir.

Mâide: 5/97. âyetinde ise Kâbe’nin, *Beyt-i Harâm*’ın, insanlar için bir hayat kaynağı, müslümanların, İslâm’ın şiar ve prensiplerini haykıracakları ve özellikle hac mevsiminde bütün İslâm düşmanlarına karşı tavırlarını ortaya koyacakları bir mekân kılındığı bildirilmiştir. *Kâbe*, başka bir ifadeyle *Beyt-i Harâm*, müslümanların hac ibâdetlerini ifa edecekleri, yılda bir kez toplanıp bütün problem ve dertlerini görüşecekleri mukaddes bir yerdir.

4. Mescidler; ibâdet, zikir, duâ, sosyal kaynaşma, disiplin, eşitlik, kardeşlik, birlik ve beraberlik mekânları, bir beldede Müslümanların varlığının işaretleri, minarelerinde günde beş defa tevhid inancının ilan edildiği huzur yuvalarıdır.

Câminin birey ve toplum üzerinde icra ettiği fonksiyonu açısından önemli bir yer tutması sebebiyle onun minberinden de kısaca bahsedelim:

Minber: Lügatte, câmilerde hatiplerin cuma ve bayram hutbesi okudukları yüksekçe merdivenli kürsü, câmilerde hutbe okunan yer, yüksek yer anlamına gelir.⁴⁷⁹ Câmilerde, girişe göre sağ kible tarafında bulunan ve hutbe okumak için kullanılan merdivenli yapıya bu ad verilir. Minber an’anesi Asr-ı saâdetten beri devam ede gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) Medine mescidinde hutbe okurken

⁴⁷⁷ A’raf: 7/31.

⁴⁷⁸ Alâu’d-Dîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî (v.725 h.), 2. Baskı, Lübnân, *Lübâbü’t-Te’vîl fî Ma’âni’t-Tenzîl*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2010, Cilt 2, s. 193.

⁴⁷⁹ Muhammed Ebu Bekir Abdulkadir er-Râzî, *Muhtarû’s-Sihâh*, Dâru’l-Hadîs, Kahire, 2003, “Nebera” maddesi, s.345.

önceleri bir hurma kütüğüne yaslanırdı. Sonraları bu kütüğün yerine üç basamaklı minber yaptırdı.⁴⁸⁰ Peygamberimiz konuşmalarını bu minberden yapar, hutbelerini buradan okurdu. Asr-ı saâdetten sonra minberin mimarî şekli, basamaklarının sayısı değişmiş olsa bile, fonksiyonları değişmeden devam etmiştir.

Bedüzzaman Saîd Nursî ise Hz. Peygamber (s.a.v)'in şanı ve azametinden bahsederken, ma'bedin ehemmiyetine ve onun fonksiyonuna çok manidar olan şu sözleriyle değinmiştir: “Sath-ı arz bir mescid, Mekke bir mihrâb, Medine bir minber; o burhan-ı bâhir olan Peygamberimiz Aleyhissalâtu vesselâm bütün ehl-i imana imam, bütün insanlara hatîb, bütün enbiyaya reis, bütün evliyaya seyyid, bütün enbiya ve evliyadan mürekkeb bir halka-i zikrin serzâkiri; bütün enbiya hayattar kökleri, bütün evliya tarâvettar semereleri bir şecere-i nuraniyedir ki, her bir davasını, mucizatlarına istinad eden bütün enbiya ve kerametlerine itimad eden bütün evliya tasdik edip imza ediyorlar.”⁴⁸¹

Toplumda mescid'in önemini kavramada bir fikir vermesi sebebiyle, *Mescid-i Nebî*'nin toplumdaki fonksiyonlarını kısaca belirtmede fayda vardır:

Mescid-i Nebî, ibâdethane, yani vakit ve cuma namazlarının kılındığı toplu ibâdet yapma yeri olarak görev yapmıştır. O, İslam'da, içinde eğitim-öğretim hizmetlerinin yapıldığı ilk yatılı okul ve üniversite görevini yapmıştır. Zira onun sağ arka köşesinde yer alan “suffe” diye anılan mahal, adeta bir eğitim ve öğretim kurumu, edep ve terbiye ocağı, ilim-irfan dergâhı olmuştur. Mescid-i nebî, esir ve suçluların muhafaza edilip eğitildiği yer vazifesini de icrâ etmiştir. Onda, özellikle kadınlar için irşad hizmetleri de verilmiştir. O, kurulan ilk İslam devletinin siyasî ve ticarî kararlarının verildiği yönetim merkezi, adâlet sarayı, emniyet ve huzur yuvası, yabancı elçilerin kabul edildiği, misafirlerin ağırlandığı, küskünlerin barıştırıldığı, müşâverenin, nikâh ve evlenme işlerinin yapıldığı ve hastaların tedâvî edildiği yer olarak sosyal, ticarî ve siyasî hizmetler görmüştür. Yine o, sefer esnasında ordunun maneviyatının zinde tutulduğu, gereken talimat ve taktiğin verildiği, askerî karargâh, ordugâh, savaş ve askerî kararların verildiği yer olarak da görev yapmıştır.

⁴⁸⁰ Buhârî, *Salât* 64.

⁴⁸¹ Bedüzzaman Saîd Nursî, *Sözler*, “On dokuzuncu söz”, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 250.

SONUÇ

Konumuzun kapsamlı bir konu olduğunu ve tespit edebildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar tefsir alanında hakkında müstakil bir çalışma yapılmadığını gördük.

Araştırmamız sonunda görüldü ki, âyetlerde ve onların tefsirlerinde *ma'bed*, toplum hayatında çok önemli bir yer tutan kavramdır. İnsanlık tarihi boyunca her toplumda *ma'bed* şöyle veya böyle hep söz konusu olmuştur. İbâdet edilen yer olarak *ma'bed* için Müslümanlar *mescid*, *câmi*; ehl-i kitap dediğimiz Yahudiler *sinagog*, *havra* (*salavât*); Hıristiyanlar ise *kilise* (*bi'a*), *manastır* (*savma'a*) gibi isimler kullanmışlardır. Putperestlere gelince, onların ibâdet ettikleri yerlere dair Kur'ân'da herhangi bir isim geçmemektedir, ancak Kur'an, Hz. Nûh (a.s) ve Hz. İbrahim (a.s)'in kıssalarında geçtiği gibi, onların kendi putları için birtakım yerler edindiklerini ve oralarda tapındıklarını bildirmektedir.

Yahudi ve Hıristiyanlar, içinde ibâdet ettikleri yerlere *Ma'bed* ismini vermektedir. Müslümanlar ise, içinde ibâdet ettikleri yerlere *ma'bed* isminin yerine *mescid* ve *câmi* lafızlarını kullanmaktadırlar.

Âyetlerde ve onların tefsirlerinde şu da görüldü ki, *ma'bed*lerin asıl kuruluş amacı, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmek; O'na duâ ve kullukta bulunmaktır. Haliyle bu ibâdetin; bu duâ ve ubûdiyyetin kuralları olacaktır. Bu kurallar da, Allah Teâlâ ve özellikle Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından en ince noktasına varıncaya kadar bildirilmiştir. *Ma'bed*lerde, ancak Allah Teâlâ'nın razı olduğu söylem ve eylemler söz konusu olabilir, izin verilmeyen hiçbir şey ne konuşulur ne de yapılır.

Şu da anlaşıldı ki peygamberler, gönderildikleri toplumları vahiyle mukaddes yerlere davet etmişlerdir. Bu baptan olmak üzere Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim (a.s)'e, insanlar arasında haccı ilan etmesini emretmiştir.⁴⁸² Evi, *mescid* müştemilatı içerisinde olan ve gecesini gündüzüyle hayatının önemli bir kısmını *mescid*de geçen Hz. Peygamber (s.a.v) de, *mescide* gelinmesine çok önem vermiştir.

Yine görüldü ki peygamberler, insanları *ma'bed*lerden idâre etmiş, onları buralarda eğitmeye çalışmış, Allah Teâlâ'ya karşı kulluk vazifelerini nasıl yerine getireceklerini genelde buralarda onlara anlatmış ve göstermişlerdir. Hz. Peygamber

⁴⁸² Hac: 22/27.

(s.a.v)'den önceki peygamberler ve onlara tabi olan mü'minler, muayyen yerlerde, yani ma'bedlerde ibâdet etmişlerdir.

Yapılan bu çalışmada, Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in şahsında, önderlik ve örnekliğinde Müslümanın, ma'bed bağlamında hayatı nasıl yaşaması gerektiği de görüldü. Zira bir rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v)'in ahlâkı ve yaşayışı Hz. Aişe (r. anhâ)'ye sorulduğu zaman o şöyle cevap vermiştir: **“Siz Kur'an okumuyor musunuz? O'nun ahlâkı Kur'an'dan ibâret idi.”**⁴⁸³

Mescidi inşa ve imar etmenin fazîletli bir iş, onu yıkmamanın da büyük zulüm olduğu, ayrıca mescidin, mü'min olanın ve mü'min olmayanın bilinmesinde önemli bir ölçü ve değer vazifesini ifa ettiği de müşahede edildi.

İslam'da mescid, Mescid-i Nebevî örneğinde olduğu gibi, ibâdet ve eğitim-öğretim yeri, ordu karargâhı, diplomatik münasebetlerin sürdürüldüğü, hukukî meselelerin çözüme kavuşturulduğu, sosyal bütünlüğün sağlandığı, edebî yarışların yapıldığı, üzüntülü ve sıkıntılı anlar yaşayan kimselerin sığındığı yegâne yer, ayrıca misafirhane, hastahane ve hapisane olarak da kullanılmıştır. Mescidin bu çok yönlü konumuna rağmen onun amacı dışında kullanılmasına; onda alış-veriş yapılmasına, herhangi bir kayıp eşyanın ilan edilmesine v.s. kesinlikle müsaade edilmemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v)'in döneminde, Medine'de münafıklar, (mü'minlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resûlüne karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir mescid inşa etmişlerdir.⁴⁸⁴ Kur'an'da inşa edilmiş gayesine uygun olarak *dırar* lafzı ile birlikte zikredildiği için bu mescide, *Mescid-i Dırar* denilmiş, bunun dışında kaynaklarda, *Mescid-i Nifak* ve *Mescid-i Şikak* olarak da anılmıştır.

Kur'an'da pek çok peygamberden bahis münasebetiyle bu bütün peygamberlerin ma'bed tesis ettiklerine temas edilmiştir.

Birçok hadiste, cemaate iştirak etmenin önemi üzerinde durulmuş, cemaatle kılınan namazın yalnız kılınan namazdan yirmibeş veya yirmiyedi derece daha fazîletli olduğu, cemaate iştirak için atılan her adıma ecir verileceği vb. vaadlerle

⁴⁸³ Müslim, *Salâtu'l-Musâfirin* 746.

⁴⁸⁴ Tevbe: 9/107.

cemaat teşvik edilmiştir. Anladık ki bu teşvikler sebepsiz değildir. Gerek hac esnasında ve gerekse namaz esnasında her ırktan insanların tavâfta, vakfede, safta, toplum içindeki mevkileri ne olursa olsun, bir araya gelmeleri bir bütünleşmenin ifadesidir. Huşû ve huzûr dolu bir ortamda, omuz omuza bulunarak, vücûdun bir uzvunu, binanın bir tuğlasını oluşturduğunu hissederek ibâdet, kalbî doyum ve içtimaî huzur için en güzel vesiledir. Nitekim Cahiliyye çağında yıllarca düşman yaşamış taş kalpler orada erimiş ve diğerleri ile kaynaşmıştır. Cemaat, hasta uzvun teşhis ve tedavisinde en uygun yoldur.

Şu da anlaşıldı ki Mekke döneminde Hazreti Ebu Bekr'in evinin bahçesine yaptığı mescid, İslâm'da ilk mesciddir. Ancak burası şahsına ait, husûsî bir mescid idi. Hz. Peygamber (s.a.v)'in hicreti sırasında bir müddet misafir olduğu Kubâ köyünde bina ettiği mescid ise İslâm'da umûma açık ilk mesciddir. Hz. Peygamber (s.a.v) daha sonra Medine'ye gelmiş ve bilindiği üzere ikâmet edeceği ve İslâm'ı öğreteceği yeri, gücünmelere yol açmayacak şekilde tespit ederek, sahiplerinden satın alıp mescidi inşa etmiştir.

Müslümanların ibâdet ve sosyal hayatında mescidlerin ayrı bir yeri vardır. Elbette mescidler olacaktır. Zira İslam şehirleri mescid merkezli olarak kurulur. Hz. Peygamber (s.a.v), Mekke'nin o zor şartlarında Erkam'ın evini câminin işlevini görecektir şekilde kullanmış, Medine'ye hicret edince de ilk olarak mescidin temelini atmakla işe başlamıştır. Daha sonra mescidin etrafına Hz. Peygamber (s.a.v)'in hanımlarının odaları ve suffe ashabının kalıp, ilim yapacakları okul yapılmış, ardından *Mescid-i Nebî*, Medine'yi medeniyetin beşiği yapmıştır.

Kur'an'da Ma'bed konusu ile ilgili olarak tarih, sosyolojik, psikolojik, pedagojik vs. alanlarında müstakil çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKÎ M. FUAD, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, 8. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- AKPINAR Ali, *Kur'an Coğrafyası*, 1. Baskı, Ankara, Fecr Yayınları, 2002.
- ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî el-Bağdâdî (v. 127 h.), *Rûhu'l-Ma'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm Ve's-Seb'u'l-Mesânî*, Beyrût, Dâru'l-Fikir, Tarihsiz.
- ARTHUR Jeffery, *The Foreign Vocabulary Of The Qur'an*, Baroda, Oriental Institute, 1938.
- BEDİÜZZAMAN, Saîd Nursî, *Sözler*, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- BEĞAVÎ, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Ferrâ' el-Beğavî eş-Şafî (v. 516 h.), *Meâlimu't-Tenzîl*, 2. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- BELÂZÛRÎ, *Fütühü'l-Büldân*, Çev: Mustafa FAYDA, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- BEYDÂVÎ, Nasiruddin Ebi Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- BİLMEN, Ömer Nasûhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsîrli*, İstanbul, Kahraman Yayınları, Tarihsiz
- BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmail el-Buhârî el-Ca'fî (v.256 h.), *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrût, Dâru'l-Erkam. Tarihsiz.
- CESSÂS, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razî el-Cessas (v. 370 h.), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru'l-Fikir, 1993.
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Mu'cemu's-Sihâh*, 3. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- DÂRAKUTNÎ, Ali b. Umar ed-Darakutni (v. 385 h.) *Sünenü'd-Dârakutnî*, 2. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Behram ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, 1. Baskı, Beyrût, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2006.
- EBU DAVUD, Süleyman İbn el-Eş'as es-Sicistani el-Ezdî, *Sünenü Ebî Davud*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- EHDELÎ, Ahmed Meykirî b. Ahmed Hüseyin Şemîle el-Ehdelî, *el-Burhân fi İ'râbi Âyâti'l-Kur'an*, Beyrût, el-Mektebetu'l-Asriyye, 2006.
- ELMALILI Muammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, Yenda Yayınevi, 2001.
- *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1997.
- EL-MAVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvî el-Kebîr*, Beyrût, 1. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- EZRAKÎ, Ebu'l-Velid Muhammed bin Abdullah Bin Ahmed el-Ezrakî, *Ahbaru Mekke Ve Mâ Fihâ Mine'l-Âsâr*, 6. Baskı, Mekketü'l-Mükarrame, Dâru's-Sekâfe, 1994.
- FERRÂ', Ebu Zekerıyya Yahya b. Ziyad b. Abdullah el-Ferrâ' (v. 207 h.), *Maâni'l-Kur'an*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- GÜÇ Ahmet, *Dinlerde Mâbed ve İbâdet*, İstanbul, Ensâr Neşriyât, 2005.
- GÜNDÜZ Şinasi, Editör, Heyet, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 1. Baskı, Ankara, DİB Yayınları, 2007.
- HAMİDULLAH Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çeviren: Prof. Dr. Salih Tuğ, 5. Baskı, İstanbul, İrfân Yayınevi, 1995.
- *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çeviren: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- HAŞİM El-Bahrânî, *El-Burhân fi Tefsiri'l-Kur'an*, 1. Baskı, Beyrût/Lübnân, Muessesetu'l-A'lemi li'l-Matbûât, Tarihsiz.
- HARBÛTLÎ, Hüsnî el-Harbûtlî, "Kâbe'nin Tarihi" Beyrût, Dâru'l-Cîl, Tarihsiz.
- HÂZİN, Alâu'd-Dîn Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî (v.725 h.), *Lübâbü't-Te'vîl fi Ma'âni't-Tenzîl*, 2. Baskı, Lübnân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.

- İBN DÜREYD, Ebu Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Düreyd el-Ezdî (223-321 h.), *El-İştikak*, Tahkik: Abdü's-Selâm Muhammed Harun, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Cîl, 1991.
- İBN FÂRİS, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ Ebu'l-Hüseyin (v. 395 h.), *Mü'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, Tahkik: Abdü's-Selâm Muhammed Harun, Dâru'l-Cîl.
- İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Muessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrût, 1. Baskı, 2005.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ' İsmail İmadu'd-Din b. Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. Dar' el-Kureşî el-Dımaşkî (700-774 h.), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2003.
- İBNU HİBBÂN, Alâuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Bilban b. Abdullah el-Farisi el Mısri el-Hanefî (v. 739 h.), *el-İhsan fî Takrîb Sahîh İbni Hibban*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- İBNU MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce (209-273 h.), *Sünenü İbni Mâce*, Dâru'l-Ma'rife, 5. Baskı, Beyrût, 2009.
- İBNU MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Celalu'd-Dîn Mükerrrem b. Manzûr el-Ensârî (630-711 h.), *Lisânu'l-Arab*, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Tarihsiz.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah İbnu'l-'Arabî (468-543 h.), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru'l-Fikir. Tarihsiz.
- KİTAB-I MUKADDES, İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1985.
- KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr el-Kurtubî (v. 671 h.), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.
- KUTUB SEYYİD, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, 11. Baskı, Beyrût, Dâru'ş-Şürûk, 1985.
- MÂLİK B. ENES (v. 179 h.), *el-Muvatta'*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2001.
- MÂTURÎDÎ, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Maturîdî es-Semerkindî el-Hanefî (v. 333 h.), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1. Baskı, Beyrût, Muessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 2004.

- MÜSLİM b. Haccâc en-Nîsâbûrî (v. 261 h.), *Sahîhu Müslim*, 3. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 2010.
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dînâr en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (214-303 h.), 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî (v. 710 h.), *Medârikü't-Tenzil ve Hakâikü'Te'vil*, 1. Baskı, Beyrût, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- NÎSÂBÛRÎ, Derleyen: Ebu Bekir Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Abdullah İbn Musa el-Beyhakî en-Nisâbûrî, (v. 458 h.), İmâm eş-Şâfî, *Ahkâmu'l-Kur'an* 1. Baskı, Beyrût, Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1990.
- RÂĞİB el-İSFEHÂNÎ, el-Huseyn b. Muhammed Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât*, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1986.
- RÂZÎ, Muhammed er-Râzî Fahrüddîn b. Ziyâuddin Ömer, (544-604 h.), *Tefsîru Fahri'r-Râzî (Mefâtihü'l-Ğayb)*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Fikir, 2005.
- SEMERKANDÎ, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Maturîdi es-Semerkandî el-Hanefî (v. 333 h.), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1. Baskı, Beyrût, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, 2004.
- SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es- Suyûtî (v. 911 h.), *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, 3. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.
- *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, 1. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- ŞEMSÜDDİN, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsüddin el-Hakku'l-Azîm Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Davud*, 2. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- ŞEVKÂNÎ, Muahammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (1760-1834 m.), *Fethu'l-Kadîr*, Beyrût, 3. Baskı, Dâru İbni Hazm, 2005.
- TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 210 h.), *Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2004.
- TANYU, Hikmet, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.

TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. es-Sulemî ed-Darîr el-Bûğî et-Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, 4. Baskı, Lübnân, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî el-Hevarezmî, *el-Keşşâf*, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, Tarihsiz.

ZERKEŞÎ, Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (745-794 h.), *İ'lâmu's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid*, 5. Baskı, Kahire, Cumhûriyyetu Misri'l-Arabiyye Vizâretu'l-Evkâf, 1999.

ZÜRKANÎ, Muhammed Abdülazîm ez-Zürkanî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, 2005.

ANSİKLOPEDİLER

Abdülcelil Ünal, "Musallâ" maddesi, *ŞİA*, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 289.

Ahmet Güç, "Ma'bed" maddesi, *DİA*, Ankara, 2003, Cilt 27, s. 276.

Ahmet Güç, "Ma'bed" maddesi, *ŞİA*, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 37.

Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, "Mescid / Câmî" maddesi, *DİA*, İstanbul, 1993, Cilt 7, s. 46, 47.

Baki Adam, "Sinagog" maddesi, *DİA*, İstanbul, 2009, Cilt 37, s. 222-223.

Mefail Hızlı, "Mescid" maddesi, *ŞİA*, İstanbul, 1991, Cilt 4, s. 147, 149.

Mehmet Aydın, "Kilise" maddesi, *DİA*, Ankara, 2002, Cilt 26, s. 11.

Meydan Larousse, "Ma'bed" maddesi, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1985. Cilt 8, s. 150.

Muhammed Hamidullah, "Abd" maddesi, *DİA*, İstanbul, 1988, Cilt 1, s. 57.

Salih Sabri Yavuz, "Mi'rac" maddesi, *DİA*, İstanbul, 2005, Cilt 30, s. 133.

Salim Ögüt, "Harem" maddesi, *DİA*, İstanbul, 1997, Cilt 16, s. 127.

Salime Leyla Gürkan, "Manastır" maddesi, *DİA*, Ankara, 2003, Cilt 27, s. 558, 560.

Tanju Gökçöl (Yayın Yönetmeni), *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Kilise'nin Doğuşu, Medya Ofet, İstanbul, 1999, Cilt 2, s. 76-77.

Tuğba Erzincan, "Mihrâb" maddesi, *DİA*, İstanbul, 2005, Cilt 30, s. 30.

DERGİLER

Sadettin Ökten'le mabetleri konuşmak, *Tohum Dergisi*, S. 146, 2013, s. 8.

INTERNET SAYFALARI

www.filozof.net, 2014.

www.mobdii.com, 01.04.2014.